

ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ตั้งแต่สมัยอยุธยา - พ.ศ.2516

สารนิพนธ์
ของ
พรพรรณ ศรีศิริรัตน์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์

พฤษภาคม 2549

ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ตั้งแต่สมัยอยุธยา - พ.ศ.2516

สารนิพนธ์
ของ
พรพรรณ ศรีศิริรัตน์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์

พฤษภาคม 2549

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ตั้งแต่สมัยอยุธยา – พ.ศ.2516

บทคัดย่อ
ของ
พรพรรณ ศรีศิริรัตน์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์

พฤษภาคม 2549

พรพรรณ ศรีศิริรัตน์. (2549). *ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ตั้งแต่สมัยอยุธยา - พ.ศ.2516*. สารนิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ : อาจารย์อัมพร เอ็งสุโสภณ.

สารนิพนธ์เรื่อง ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ตั้งแต่สมัยอยุธยา - พ.ศ.2516 เป็นการศึกษาถึงความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ตั้งแต่สมัยอยุธยา จนถึง พ.ศ.2516 ซึ่งเป็นปีที่มีการสร้างสะพานพระปิ่นเกล้า

จุดมุ่งหมายของการศึกษาในเรื่องนี้มี 2 ประการคือ เพื่อศึกษาความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยตั้งแต่สมัยอยุธยา - พ.ศ.2516 และเพื่อศึกษาถึงสาเหตุ การเปลี่ยนแปลง ผลการเปลี่ยนแปลงของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย

จากการศึกษาทำให้ทราบว่า บริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยเริ่มมีคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยอยุธยา จนกลายเป็นชุมชนที่มีความสำคัญกับไทยมาตั้งแต่อดีตในฐานะเป็นเมืองท่าและเมืองหน้าด่านที่ชาวต่างชาติรู้จักในชื่อว่า "บางกอก" เป็นเส้นทางในการเดินทางติดต่อไปยังกรุงศรีอยุธยา เป็นที่ตั้งด่านเก็บภาษีเรียกว่า ด่านขนอนบางกอก ในสมัยธนบุรีจึงมีความสำคัญมากขึ้นในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของเมืองหลวง จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตลอดจนการเป็นแหล่งงานช่างฝีมือที่มีชื่อของย่านนี้ เช่น การทำเครื่องทองลงหินที่บ้านบุ การทำที่นอนปากคลองบางกอกน้อย รวมทั้งเป็นย่านที่พักอาศัยของชุมชนพื้นถิ่นและชุมชนต่างถิ่น เป็นต้น

ชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป ทั้งในด้านการประกอบอาชีพจากการทำสวนผลไม้เริ่มเปลี่ยนเป็นอาชีพรับจ้าง รับราชการ ฯลฯ การถือครองที่ดินที่มีขนาดเล็กลง และการดำเนินชีวิตที่แตกต่างจากอดีตคือชีวิตพอเพียงธรรมชาติ เริ่มมีแนวคิดวัตถุนิยมมากขึ้น เป็นต้น

ในการศึกษาเรื่องนี้ ผู้ศึกษามีข้อสังเกตว่า ชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกใหญ่ มีบริเวณที่ตั้งอยู่ไม่ห่างกันนัก แต่ชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยกลับได้รับความสนใจ และดูแลจากรัฐไม่เทียบเท่ากับชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกใหญ่ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการมีทำเลที่ตั้งห่างไกลจากพระราชวัง และวังเจ้านายองค์สำคัญทั้งในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะว่าควรมีการศึกษาด้านสังคมและวัฒนธรรมของสองฝั่งคลองบางกอกน้อย เพื่อให้บางกอกน้อยเป็นแหล่งข้อมูลเผยแพร่ความรู้ให้คนรุ่นใหม่ต่อไป

THE IMPORTANCE OF THE COMMUNITIES ALONG THE BANGKOK NOI CANAL
FROM THE AYUTHAYA PERIOD TO 1973

AN ABSTRACT
BY
PORNPAN SRISIRIRAT

Presented in partial fulfillment of the requirement for the
Master of Education degree in History
at Srinakharinwirot University

May 2006

Pornpan Srisirirat. (2006). *The Importance of the Communities along the Bangkok Noi Canal from the Ayuthaya Period to 1973*. Master's Project, M.Ed. (History).
Bangkok : Graduate School, Srinakharinwirot University.
Project Advisor : Amphorn Engsusophon.

This thesis studies the importance of the communities along the Bangkok Noi Canal from the Ayuthaya period to 1973, when Pra Pinklao Bridge was constructed.

The two purposes of this thesis are to study the importance of the communities along the Bangkok Noi Canal and to investigate the changes of these communities and their causes and results.

It is found that there had been people coming to settle down along the Bangkok Noi Canal since the Ayuthaya period, forming communities that later became important to Siam as a port and a frontier city known among foreigners as "Bangkok". The area also served as a transportation route to Ayuthaya and a tax toll call "Kanon Bangkok". During Thonburi period, these communities became more important as part of the capital until Ratanakosin period. Moreover, the area was also a source of famous craftsmanship, such as gold ware with stone at Ban Bu and mattresses at Pak Klong Bangkok Noi. Finally, it was a residential area for both local and foreign communities as well.

The communities along the Bangkok Noi Canal had gradual changes. Their main careers changed from agricultural ones like having fruit orchards to becoming laborers or civil workers, etc. Their land ownership had become smaller. Their way of life became more materialistic, rather than sustainable with nature like before.

After studying this matter, the researcher notices that the communities along Bangkok Noi Canal started at the same time as the ones along the Bangkok Yai Canal. They were not very far from each other. However, the Bangkok Noi communities received less attention and care from the government. This may be because their location was a bit far from the royal palaces of significant royals in Thonburi and Ayuthaya periods. Therefore, it is suggested that there be social and cultural studies of Bangkok Noi communities so that they will become the source of knowledge for the next generation.

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร และคณะกรรมการ
สอบได้พิจารณาสารนิพนธ์ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

.....
(อาจารย์อัมพร เอ็งสุโสภณ)

ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาคริต ชุ่มวัฒนะ)

คณะกรรมการสอบ

..... ประธาน
(อาจารย์พวงร้อย กล่อมเอียง)

..... กรรมการสอบสารนิพนธ์
(อาจารย์อัมพร เอ็งสุโสภณ)

..... กรรมการสอบสารนิพนธ์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์พลับพลึง คงชนะ)

อนุมัติให้รับสารนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีคณะสังคมศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิตติมา สังข์เกษม)

วันที่ 19 เดือน พฤษภาคม พ.ศ.2549

ประกาศคุณูปการ

สารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดีจากความช่วยเหลือของบุคคลหลายท่านที่กรุณาให้ความช่วยเหลือด้านต่าง ๆ ทั้งข้อมูล คำแนะนำและกำลังใจ

ขอขอบพระคุณอาจารย์อัมพร เอ็งสุโสภณ ที่กรุณารับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ ให้ความเมตตาดูแล คอยแนะนำช่วยเหลือ ให้กำลังใจ และตรวจแก้ไขให้เป็นอย่างดียิ่ง ผู้วิจัยขอระลึกถึงความกรุณาของอาจารย์ตลอดไป

ขอขอบพระคุณอาจารย์พวงร้อย กล่อมเอี้ยง และผู้ช่วยศาสตราจารย์พลับพลึง คงชนะ ที่กรุณาเป็นกรรมการสอบและให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัย

ขอขอบพระคุณคณาจารย์ในภาควิชาประวัติศาสตร์ทุกท่านที่อบรมสั่งสอน ให้ความรู้ในเรื่องที่เป็นประโยชน์ตลอดระยะเวลาที่ผู้วิจัยได้ศึกษาอยู่

ขอขอบคุณชาวบ้านบุ เขตบางกอกน้อยทุกคนที่ให้ความช่วยเหลือและข้อมูลดี ๆ ในการลงสำรวจพื้นที่ โดยเฉพาะคุณลุงวีระ รุ่งแสง ที่กรุณาเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ให้ฟัง คุณจุมพล เขี่ยมขันทอง ที่กรุณาให้ข้อมูลและรูปภาพในอดีตมากมายซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

ขอขอบคุณคุณดาราร - คุณวินุฉย์ ทิศาภาค และคุณอดด สำหรับการต้อนรับที่แสนอบอุ่น ใจดีและเป็นกันเอง รวมทั้งการให้ข้อมูลต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ในการทำสารนิพนธ์

ขอขอบคุณคุณยายศิริ พุทธิวัฒนะ นาวาอากาศตรีปิติ - คุณประภัศร พุทธิวัฒนะ ที่กรุณาให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์และกรุณาให้ถ่ายภาพบ้านเพื่อนำมาประกอบสารนิพนธ์

ขอขอบคุณคุณวีณา โรจนราธา เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติที่กรุณาสละเวลาค้นหาข้อมูลจากหอสมุดแห่งชาติมาให้ รวมทั้งเจ้าหน้าที่สำนักหอจดหมายเหตุทุกท่านที่คอยให้ความช่วยเหลือตลอดมา

ขอขอบพระคุณท่านผู้อำนวยการ พี่ ๆ ในกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม และครูในโรงเรียนสตรีวัดอัมพวันวรคที่คอยให้กำลังใจ คอยแนะนำ ตลอดจนให้ความช่วยเหลือตลอดมา

ขอบคุณพี่แดง (กรรณิการ์ ลีทองจักร) ที่กรุณาช่วยติดต่อผู้ให้สัมภาษณ์ คอยให้กำลังใจ และคำแนะนำดี ๆ

ขอขอบคุณเพื่อนร่วมชั้นเรียนวิชาเอกประวัติศาสตร์ (ปี44) ทุกคนที่คอยให้กำลังใจ

ขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อ คุณแม่ และพี่น้องทุกคนที่คอยดูแล ห่วงใย คอยเป็นกำลังใจให้ตลอดมา และขอบใจสำหรับกำลังใจจากหลานๆ (ลูกหมูและน้องไนซ์) ที่คอยเอาใจช่วยเสมอ

ขอบใจหมู่อ้วน (เอ) และหงส์ ที่ช่วยค้นคว้าข้อมูล และคอยเป็นกำลังใจให้เสมอ

พรพรรณ ศรีศิริรัตน์

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ.....	1
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	6
จุดมุ่งหมายของการวิจัย.....	8
ความสำคัญของการวิจัย.....	8
ขอบเขตของการวิจัย.....	8
วิธีดำเนินการวิจัย.....	9
แหล่งศึกษาค้นคว้า.....	9
2 ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย สมัยอยุธยา ธนบุรีรัตนโกสินทร์	
ภูมิหลังของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย.....	10
ลักษณะภูมิประเทศของสองฝั่งคลองบางกอกน้อย.....	10
การตั้งถิ่นฐานของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย.....	18
การตั้งถิ่นฐานของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยสมัยอยุธยา.....	18
การตั้งถิ่นฐานของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยสมัยธนบุรี.....	33
การตั้งถิ่นฐานของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยสมัยรัตนโกสินทร์.....	44
ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย.....	49
ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยสมัยอยุธยา.....	49
ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยสมัยธนบุรี.....	55
ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยสมัยรัตนโกสินทร์....	56
ลักษณะทางเศรษฐกิจของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย.....	57
ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย.....	57
ประเพณีของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย.....	59

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
3	ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยสมัยรัตนโกสินทร์	
	พ.ศ. 2398 - พ.ศ. 2475.....	60
	ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยในด้านการ	
	เป็นที่ตั้งของสถานที่สำคัญต่าง ๆ ตั้งแต่ พ.ศ.2398 - พ.ศ.2475.....	60
	ความสำคัญด้านเศรษฐกิจของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย.....	66
	การทำสวนผลไม้.....	67
	งานหัตถกรรม.....	75
	การทำที่นอน.....	76
	การค้า.....	78
	การตั้งถิ่นฐานของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย.....	88
	ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย.....	91
	การเปลี่ยนแปลงด้านการตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อย.....	94
4	ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย พ.ศ.2475 – พ.ศ. 2516..	96
	ความสำคัญของการตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อย.....	96
	การเปลี่ยนแปลงของสองฝั่งคลองบางกอกน้อย.....	96
	การเปลี่ยนแปลงของลำน้ำ.....	96
	ผลของสงครามโลกครั้งที่ 2	98
	ด้านที่พักอาศัย.....	98
	ด้านอาชีพ.....	99
	นโยบายการพัฒนาประเทศ.....	101
	สภาพเศรษฐกิจของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย.....	102
	สภาพสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย.....	105

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
5 บทสรุป.....	108
บรรณานุกรม.....	111
ภาคผนวก.....	118
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	141

บัญชีตาราง

ตาราง

หน้า

1	แสดงรายชื่อวัดในบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยที่สร้างในสมัยอยุธยา.....	29
---	--	----

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 แผนที่ประเทศไทย.....	2
2 แผนที่บริเวณกรุงเทพฯ พ.ศ. 2453 แสดงบริเวณที่ทำการศึกษ ตั้งแต่บริเวณปากคลองบางกอกน้อยถึงวัดชลอ.....	5
3 แผนที่แสดงการไหลของแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนการขุดคลองลัดที่บางกอก.....	12
4 แผนที่แสดงการไหลของแม่น้ำเจ้าพระยาหลังการขุดคลองลัดที่บางกอก.....	12
5 แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาจนไหลลงสู่ทะเล.....	13
6 แผนที่ผังเมืองบางกอก.....	14
7 แผนที่แสดงการขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยอยุธยา.....	17
8 แผนที่แสดงวัดที่สร้างในสมัยอยุธยา.....	30
9 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเรือพระราชพิธี.....	36
10 สุเหร่าบางกอกน้อยหรืออัลซอริชูนนะห์.....	43
11 แผนที่แสดงพระราชวัง วังเจ้านายและบ้านขุนนางสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น .	45
12 แผนที่แสดงที่ตั้งวังในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2.....	46
13 แผนที่แสดงที่ตั้งพระบรมมหาราชวังและสถานที่สำคัญภายในแนวกำแพงเมือง กรุงรัตนโกสินทร์และกรุงธนบุรีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	47
14 แผนที่แสดงการตั้งถิ่นฐานของบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยใน สมัยรัชกาลที่ 5.....	48
15 แผนที่สยามสมัยอยุธยา	52
16 ภาพวาดผลไม้ ฝรั่งวาดไว้ในสมัยอยุธยา.....	54
17 แผนที่แสดงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนต่างชาติในกรุงธนบุรีก่อนการสถาปนา กรุงรัตนโกสินทร์.....	55
18 ตลาดวัดทองในปัจจุบัน.....	63
19 สถานีรถไฟธนบุรีหรือบางกอกน้อย.....	64
20 ท้องร่องสวน.....	68
21 ต้นทุเรียนที่ยังหลงเหลืออยู่ในสวนบางขุนนนท์.....	69

บัญชีภาพประกอบ (ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
22 มะไฟในสวนบางขุนนนท์.....	69
23 การจรวจในคลองบางกอกน้อย.....	74
24 คลองบางกอกน้อย เมื่อกำลังมีตลาดน้ำ สมัยรัชกาลที่ 5.....	79
25 ชาวสวนจะปลูกหมากไว้ริมตลิ่ง	80
26 มะพร้าวคันสวน.....	80
27 พ่อค้าแม่ค้านำสินค้ามาขายในคลองบางกอกน้อย.....	83
28 เรือกว๊วเตี้ยวหมูในคลองบางกอกน้อย.....	84
29 ขนมหวาน (ขนมกล้วย) ของต๋อนรับ.....	85
30 เรือขายกาแฟในคลองบางกอกน้อย.....	86
31 แผนที่แสดงที่ตั้งชุมชนจีนในบางกอกฝั่งตะวันออกและตะวันตก พ.ศ.2325-2369	88
32 แผนที่แสดงการตั้งบ้านเรือนในน้ำ ริมน้ำ.....	89
33 แผนที่แสดงอาคารบ้านเรือนหนาแน่นในสองฝั่งคลองบางกอกน้อย.....	90
34 แผนที่แสดงเส้นทางขบวนแห่พระบรมสารีริกธาตุในงานประเพณีชักพระ.....	92
35 สะพานพระพุทธรูปอดฟ้าซึ่งเชื่อมฝั่งธนบุรีและฝั่งพระนคร.....	94
36 สถานีรถไฟบางกอกน้อยและบ้านเรือนที่เริ่มมีสิ่งก่อสร้างแบบใหม่เข้ามา.....	95
37 สวนกล้วย ด้านหลังบ้านคุณจุมพล เขี่ยมขันทอง.....	100
38 สวนที่กำลังจะถูกถนนตัดผ่าน.....	103
39 ถนนที่กำลังตัดผ่านเข้าไปในเรือกสวน.....	103
40 เมื่อถนนที่ตัดผ่านเข้าสวน.....	104
41 การแข่งเรือพายในคลองบางกอกน้อย.....	106

บทที่ 1

บทนำ

การดำเนินชีวิตของคนไทยมีความผูกพันกับลำนํ้ามาช้านาน เมืองและชุมชนในอดีตจึงมักจะตั้งถิ่นฐานอยู่ริมสองฝั่งของแม่น้ำลำคลอง เช่น ในสมัยสุโขทัยมีที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำยม กรุงศรีอยุธยาที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา เมืองราชบุรีที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลอง และเมืองฉะเชิงเทราที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำบางปะกง เป็นต้น¹

คลองบางกอกน้อยเป็นส่วนหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงนนทบุรี-กรุงเทพฯ เป็นคลองเก่าแก่ที่มีมาแต่อดีต แม่น้ำเจ้าพระยาในบริเวณดังกล่าวนี้มีลักษณะเป็นรูปโค้งเกือกม้า (OXBOW LAKE) ทำให้เสียเวลาในการเดินทางมาก สมเด็จพระไชยราชาธิราช² จึงโปรดให้ขุดคลองลัด ดังปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อปีมะโรง จุลศักราช 884 หรือ พ.ศ.2065 (ศักราชที่ว่าเหล่านี้เอาแน่ไม่ได้) สมเด็จพระไชยราชาธิราชให้ขุดคลองบางกอกใหญ่ คือขุดคลองลัดตั้งแต่ที่ปากคลองบางกอกน้อยไปออกแม่น้ำเก่าที่หน้าวัดอรุณฯ คลองลัดบางกอกใหญ่นี้ที่กลายเป็นลำแม่น้ำตรงหน้าตึกแพทูกวันนี้³ วัตถุประสงค์ในการขุดคลองนี้ก็เพื่อย่นระยะทางในการเดินทาง ทำให้การเดินทางมีความสะดวกและประหยัดเวลา การขุดคลองใหม่นี้เท่ากับเป็นการผ่า “บางกอก” ออกเป็นสองซีก คือ บางกอกทางฝั่งขวา (ตะวันตก) เป็นธนบุรี ส่วนฝั่งซ้าย (ตะวันออก) เป็นกรุงเทพฯ คลองบางกอกน้อยยังได้มีการขุดคลองเพิ่มเติมตามแนวลำน้ำเจ้าพระยา เพื่อใช้ในการย่นระยะทางในการเดินทางถึง 4 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ครั้งที่ 2 ในสมัยพระเจ้าทรงธรรม ครั้งที่ 3 ในสมัยพระเจ้าปราสาททอง และครั้งที่ 4 ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ มีผลให้ลำน้ำเริ่มเปลี่ยนเส้นทางเดินและคลองบางกอกน้อยตื่นเป็นขึ้น⁴

¹เชมชาติ วงศ์ทิมารัตน์. (2546). แนวทางการอนุรักษ์คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่. หน้า 1.

²คำว่า “พระไชยราชาธิราช” , “พระชัยราชาธิราช” และ “พระชัยราชาธิราชย์” หมายถึง พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา พระองค์เดียวกัน แต่ในสารนิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยจะเขียนคำว่า “พระไชยราชาธิราช” ตลอดทั้งเล่มตามพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา.

³กรมศิลปากร. (2542). พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1. หน้า 262.

⁴เต็มศักดิ์ ภาณุวรรณ. (2543). ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำในคลองบางกอกน้อย. หน้า 21.

ภาพประกอบที่ 1 แผนที่ประเทศสยาม

ที่มา : จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์. (2548). แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. หน้า 27.

สภาพแวดล้อมของคลองบางกอกน้อยมีความอุดมสมบูรณ์ เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การทำเกษตรกรรม ทำสวนผลไม้ สองฝั่งคลองเป็นที่ตั้งบ้านเรือนราษฎรอยู่รวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ใกล้ ๆ กันบ้าง อยู่กระจัดกระจายห่าง ๆ กันบ้าง การรวมกลุ่มของประชาชนในชุมชนมีความหนาแน่นน้อย และใช้คลองบางกอกน้อยเป็นเส้นทางคมนาคมแต่เพียงอย่างเดียว เรือที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นเรือพาย หรือเรือแจว สังคมในชุมชนนี้จึงเป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีความเป็นอยู่เรียบง่าย สุขสงบ มีความสัมพันธ์กันแบบคนในครอบครัวเดียวกัน

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินสถาปนาธนบุรีหรือบางกอก¹ เป็นราชธานีแล้ว บางกอกหรือธนบุรีมีฐานะเป็นศูนย์กลางของการบริหารราชการแผ่นดิน และศูนย์รวมการติดต่อค้าขาย ทำให้ชุมชนบางกอกน้อยซึ่งอยู่ในเมืองบางกอกหรือธนบุรีนั้นมีคนอพยพมาอยู่มากขึ้น ชุมชนที่อพยพมาอยู่ในบริเวณนี้มีทั้งชาวไทยจากอยุธยา ชาวลาว และชาวอิสลาม ส่วนใหญ่มักจะตั้งบ้านเรือนที่บริเวณปากคลองบางกอกน้อย

หลังจากการย้ายราชธานีไปฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา คือ บริเวณฝั่งพระนครปัจจุบัน บ้านเรือนส่วนใหญ่ในบริเวณคลองบางกอกน้อยยังมีลักษณะของเรือนแพอยู่ตามริมแม่น้ำลำคลองสายใหญ่ และยังคงมีการค้าขาย โดยเฉพาะหลังจากการเปิดการค้ากับชาวต่างประเทศตามสนธิสัญญาเบาว์ริง ในสมัยรัชกาลที่ 4 บริเวณคลองบางกอกน้อยที่เป็นคลองตัดกันจึงเกิดเป็นศูนย์กลางชุมชน เป็นตลาดน้ำ มีเรือล่องบริการลูกค้าถึงศาลาท่าน้ำ รวมทั้งตลาดใหญ่ริมน้ำ ดังนั้น บทบาทของคลองบางกอกน้อยจึงเป็นแหล่งรวมทั้งด้านการค้าขาย ที่พักอาศัย และสินค้าทางการเกษตรประเภทผลไม้ ด้วยเหตุนี้พื้นที่ส่วนหนึ่งของบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยถูกนำไปใช้ในด้านของจุลยุทธศาสตร์เป็นเมืองท่าริมแม่น้ำที่จะออกสู่ทะเลหลวง บทบาทของพื้นที่จึงมีความสำคัญในด้านการติดต่อค้าขายทั้งในพื้นที่และกับชาวต่างประเทศ และสถานที่ราชการหลายแห่งในบริเวณใกล้เคียง เช่น สถานีรถไฟธนบุรี ทำให้สภาพของพื้นที่เพิ่มความสำคัญและมีผู้คนเข้ามาตั้งบ้านเรือนเป็นจำนวนมากขึ้น จนชุมชนมีความหนาแน่นมากกว่าเดิม แต่ยังคงความเป็นชุมชนที่ยึดอาชีพหลักทางการเกษตร²

การตั้งถิ่นฐานของผู้คนทางฝั่งขวา (ตะวันตก) ของคลองบางกอกน้อยเริ่มจากบริเวณที่เป็นจุดตัดของเส้นทางแม่น้ำสายเดิม ซึ่งการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำที่อยู่ในคลองบางกอกน้อยจะเริ่มจาก

¹ธนบุรีเป็นชื่อที่หลักฐานฝ่ายไทยใช้ ส่วนคำว่า บางกอก จะถูกเรียกโดยชาวต่างชาติเป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือ บางกอก มีชื่อปรากฏในแผนที่ บันทึกการเดินทาง จดหมายเหตุ ตลอดจนจดหมายเหตุติดต่อของชาวต่างชาติ โดยใช้ตัวสะกดคำต่าง ๆ กัน คือ Bangkok, Bancok, Banckok, Bankoc, Banckoc, Bancocg. ส่วนธนบุรีในกฎหมายตราสามดวงเรียกชื่อเมืองธนบุรีไว้ถึง 5 ชื่อ คือ เมืองธน. เมืองธนบุรีย เมืองธนบุรีย เมืองทณบุรีย และเมืองทณบุรีศรีมหาสมุทร ซึ่งหลักฐานการใช้ชื่อ ธนบุรี แทนการสะกดด้วยตัว "ท" นั้น ค้นหลักฐานไม่พบว่ามีการใช้แทนกันมาแต่เมื่อใด ในบันทึกความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีที่เป็นบันทึกของบุคคลร่วมสมัย ได้ใช้คำว่าเมืองธนบุรีหรือกรุงธนบุรี ในทุกครั้งทีกล่าวถึง. อ้างจาก เรื่องศิลป์ หนูแก้ว. ความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรีระหว่าง พ.ศ.2310-2325. หน้า 15-16.

²บันทึก จุลลลย. (2544). การเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัยริมคลองบางกอกน้อย. หน้า 53.

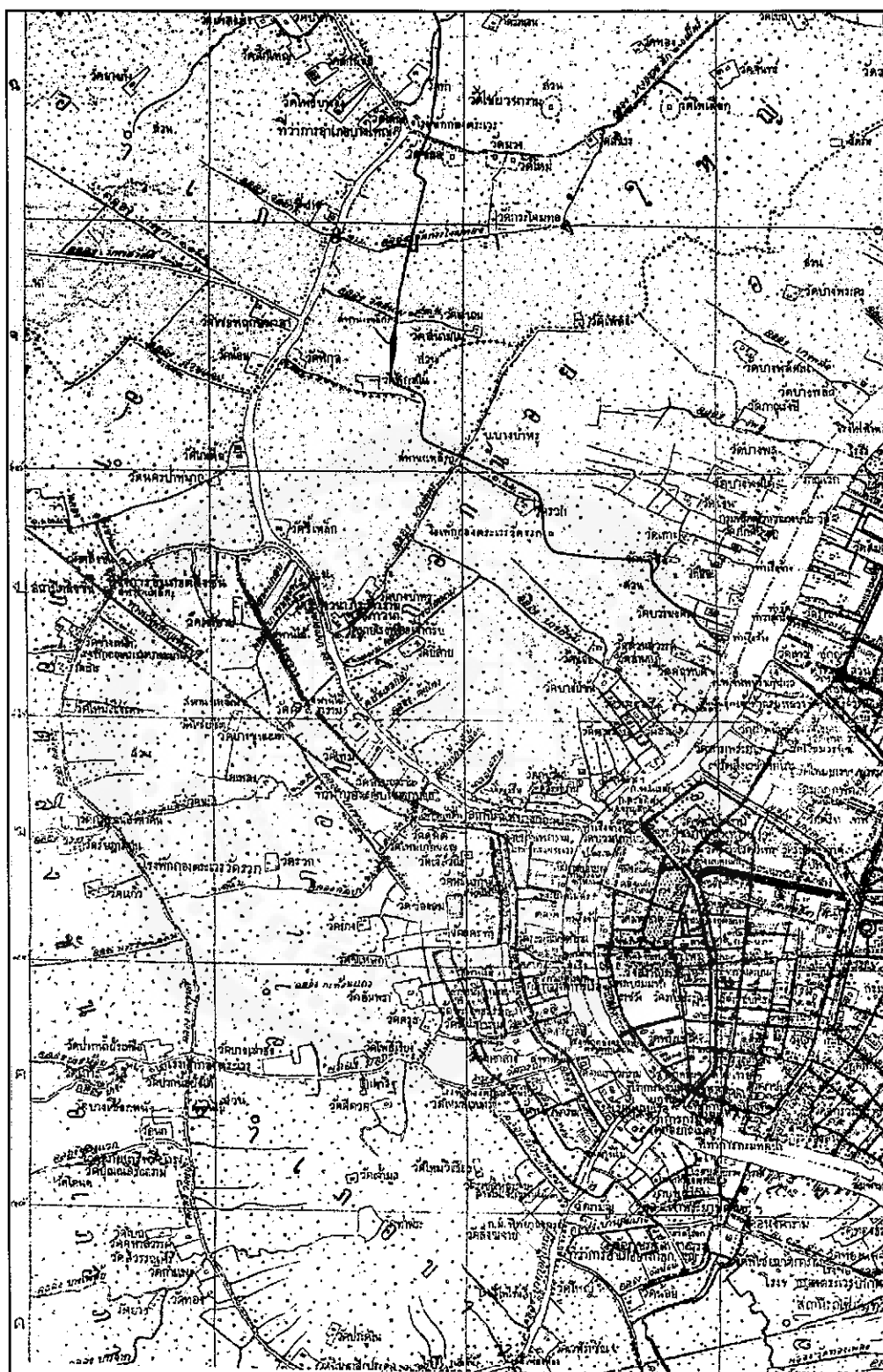
1. บริเวณปากคลองบางกอกน้อย
2. บริเวณฝั่งธนบุรีตรงกันข้ามกับพระนคร
3. บริเวณวัดสุวรรณารามถึงช่วงปากคลองบางกอกใหญ่
4. บริเวณจุดตัดคลองบางกอกน้อยกับคลองบางกอกใหญ่
5. บริเวณบางคูเวียงถึงปากคลองบางใหญ่
6. แนวการขยายตัวและการกระจายไปตามแนวลำคลองบางกอกน้อย¹

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง การทิ้งระเบิดและภาวะสงครามได้สร้างความเสียหายให้แก่ชุมชนบางกอกน้อยที่เป็นเป้าหมายการโจมตีของสัมพันธมิตร ทำให้ชุมชนบางกอกน้อยมีสภาพความเป็นอยู่ที่เปลี่ยนไป ทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม กล่าวคือ มีการแบ่งห้องว่างภายในบ้านให้เช่า และการให้เช่าที่ดินปลูกบ้านแก่บุคคลภายนอกที่หนีเข้ามาหลบภัยสงครามในบริเวณบางกอกน้อย

หลังปี 2500 เป็นต้นมา วิถีชีวิตของผู้คนก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไป เมื่อมีการสร้างถนนตัดผ่านหลายสายด้านฝั่งธนบุรี เช่น ถนนจรัญสนิทวงศ์ ถนนอรุณอมรินทร์ ถนนอิสรภาพ ถนนสายบางขุนนนท์-ตลิ่งชัน สะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้า เป็นต้น เมื่อถนนใหญ่เกิดขึ้นก็มีการตัดถนนขนาดเล็กเชื่อมต่อผ่านเข้าไปในพื้นที่สวนลึกเข้าไป คูคลองร่องสวนถูกถมสร้างเป็นถนน วิธีการดำเนินชีวิตเริ่มเปลี่ยนจากสังคมชนบทเป็นสังคมเมือง รูปแบบการจัดการถือครองที่ดินเปลี่ยนไป เช่น เมื่อบิดามารดาผู้ถือครองที่ดินได้แบ่งมรดกให้แก่ลูก ทำให้ที่ดินผืนใหญ่ถูกซอยเป็นที่ดินผืนเล็กๆ ซึ่งทำการเกษตรได้ผลไม่มากนัก ประกอบกับที่ดินมีราคาสูงขึ้น ทำให้เจ้าของที่ดินบางคนต้องขายที่ดินทำกินแล้วหันไปประกอบอาชีพอื่น เช่น รับจ้าง รับราชการ ฯลฯ พื้นที่เกษตรกรรมเริ่มเปลี่ยนเป็นตึกกรามบ้านช่อง ย่านธุรกิจการค้า บ้านจัดสรร เพื่อให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงแบบสมัยใหม่มากขึ้น

ชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยเริ่มขยายตัวเป็นชุมชนใหญ่ มีความหนาแน่นของประชากรมากขึ้น ภาพของสวนที่สงบร่มรื่นเริ่มสูญหายไป คลองใหญ่เดิมถูกถม วงจรการไหลเวียนของสายน้ำเปลี่ยนไป ทำให้คลองตื้นเขิน กลายเป็นทางระบายน้ำในที่สุด ส่งผลมาถึงปัจจุบันในกรณีของน้ำท่วมเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่เดิม บทบาทของวัดต่อชุมชนในคลองบางกอกน้อยก็เปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งความเป็นศูนย์กลางในด้านการศึกษา ศิลปวัฒนธรรมและบริการต่าง ๆ ต่อชุมชนก็ลดน้อยลงไปด้วย ประชาชนเริ่มเหินห่างจากวัด วัดโบราณทรุดโทรมเพราะขาดการทำนุบำรุงจากชุมชนในท้องถิ่น ทำให้วัดต้องพยายามหารายได้มาจุนเจือด้วยการใช้ที่ดินของวัดเป็นเขตจัดหาผลประโยชน์เพื่อนำรายได้มาทำนุบำรุง

¹ เดิมศักดิ์ ภาณุวรรณ. (2543). ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำในคลองบางกอกน้อย.

ภาพประกอบที่ 2 แผนที่บริเวณกรุงเทพฯ พ.ศ.2453 แสดงพื้นที่ที่ทำการศึกษาดั้งแต่
บริเวณปากคลองบางกอกน้อยถึงวัดชลอ
ที่มา: กรมแผนที่ทหาร.

วัดหรือขอบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธาทั้งหลายด้วยวิธีการต่างๆ ทำให้เกิดการใช้ที่ดินในเขตวัดที่ไม่ถูกต้อง ทำให้คุณลักษณะในการเป็นสถาบันหลัก และศูนย์กลางทางวัฒนธรรมของวัดเสื่อมถอยไปอย่างน่าเสียดาย ด้วยสภาพการเปลี่ยนแปลงในบริเวณบางกอกน้อยดังได้กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษา ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยจากบริเวณปากคลองบางกอกน้อยถึงวัดชลอ ตั้งแต่ สมัยอยุธยา จนถึง พ.ศ.2516

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย พบว่ามีงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้ กิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ. (2545). การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำเข้าสู่เมืองบกในพื้นที่ฝั่งธนบุรี. วิทยานิพนธ์ สด.ม. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของเมืองธนบุรีจากเดิมที่คลองและแม่น้ำเป็นจุดกำเนิดของชุมชนต่าง ๆ ซึ่งอำนวยความสะดวกต่อชุมชนทั้งความเป็นอยู่ สภาพวิถีชีวิต ที่อยู่อาศัย อาชีพ และขนบธรรมเนียมประเพณี ทั้งหมดเกี่ยวข้องกับผูกพันกับสายน้ำ โดยปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนน้ำสู่เมืองขึ้นบก คือ 1.บทบาทที่เป็นมาของพื้นที่ทั้งจากการเชื่อมโยงในระดับที่แตกต่างกัน 2. นโยบาย และค่านิยมในแต่ละช่วงยุค 3. ปัจจัยทางกายภาพที่เปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติและโดยฝีมือคน และได้ทราบถึงผลของปัจจัยการเปลี่ยนแปลงที่สัมพันธ์กับบทบาทเดิมของพื้นที่ และสภาพทางกายภาพที่เปลี่ยนไป ทำให้ชี้แจงได้ถึงข้อดีและข้อเสียของแต่ละปัจจัยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งจากทั้งเหตุและผลของการเปลี่ยนแปลงที่ได้ทราบมานั้น ถือเป็นองค์ความรู้สำคัญที่เป็นแนวทางต่อไปในการพัฒนาเมืองที่มีพื้นฐานเช่นเดียวกัน และได้สร้างทางเลือกในการพัฒนาเพื่อรับมือต่อปัญหาที่จะเกิดขึ้นจากการพัฒนาเมืองที่แตกต่างจากพื้นฐานเดิมของพื้นที่ อันเป็นข้อเท็จจริงในปัจจุบัน และอนาคต

จรรยาพันธ์ บรรจงภาค. (2546). วิวัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างน้ำและชุมชนปากอ้ายริมน้ำ กรณีศึกษาคลองบางกอกน้อย. วิทยานิพนธ์ สด.ม. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนริมน้ำเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นเฉพาะกับส่วนที่ขยายเพิ่มขึ้นของชุมชน แต่ยังคงรักษารูปแบบสถาปัตยกรรม และชีวิตริมน้ำไว้ได้ เนื่องจากองค์ประกอบพื้นฐาน ได้แก่ วัด ตลาด ส่วนบริการชุมชนยังอยู่ครบ การคมนาคมทางบกไม่ได้เข้าถึงพื้นที่โดยตรง พื้นที่ริมน้ำมีการตั้งถิ่นฐานมาก่อน และยังคงมีแนวโน้มการสืบทอดต่อไป การปรับตัวชุมชนริมน้ำต่อบริบทที่เปลี่ยนไปเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไปและมีความต่อเนื่อง

จิราพร อาจเจริญ. (2545). ศึกษาภูมิปัญญาการทำเครื่องทองลงหินในชุมชนบ้านบุ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ผลการศึกษาพบว่าชุมชนบ้านบุเป็นชุมชนที่มีการสืบทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องทองลงหินมานานกว่า 200 ปี และยึดเป็นอาชีพหลักหาเลี้ยงครอบครัวที่ผลิตเพื่อขายให้แก่ชุมชนภายนอกมากกว่าเพื่อใช้ในชุมชน การตลาดจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดทิศทางการผลิต และการดำรงอยู่ของเครื่องทองลงหินในชุมชนบ้านบุในอนาคต และยังพบว่าลูกหลานของคนในชุมชนบ้านบุไม่ได้สืบทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องทองลงหินจากชุมชนอย่างจริงจังอาจทำให้ภูมิปัญญานี้สูญหายไปในอนาคต

ฉัตรารมณ พิรุณรัตน์. (2535). พัฒนาการของบางกอกฝั่งตะวันตก พ.ศ.2325-2369.

วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ผลการศึกษาพบว่าสภาพของบางกอกฝั่งตะวันตกภายหลังการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. 2325-2369. ซึ่งเป็นช่วงที่กำลังฟื้นฟูราชอาณาจักร ในขณะที่ผู้นำแห่งราชวงศ์จักรีทรงเลือกบางกอกฝั่งตะวันออกเป็นที่ตั้งของเมืองหลวงแห่งใหม่ คือ กรุงเทพฯ พระองค์มิได้ทรงทอดทิ้งพื้นที่หลักของกรุงธนบุรีหรือฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาให้กลายเป็นที่รกร้างว่างเปล่า หากทรงดำเนินนโยบายทางการเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจ เพื่อให้สามารถใช้ความอุดมสมบูรณ์ รวมทั้งข้อได้เปรียบทางธรรมชาติของบางกอกฝั่งตะวันตก ตลอดจนการเป็นแหล่งที่ตั้งของชุมชนขนาดใหญ่ให้สอดคล้องกับการสร้างเมืองกรุงเทพฯ พื้นที่บางกอกฝั่งตะวันตกจึงมีพัฒนาการควบคู่ไปกับความเจริญของราชธานี ตลอดระยะเวลา 44 ปี กระทั่งถึง พ.ศ.2369 อิทธิพลจากการค้าของชาวตะวันตกเริ่มเข้ามามีบทบาทในพระราชอาณาจักร ทำให้รูปแบบการเติบโตของชุมชนค่อย ๆ เปลี่ยนไปจากเดิม

เต็มศักดิ์ ภาณุวรรณ. (2543). ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำในคลองบางกอกน้อย. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ผลการศึกษาพบว่าปัจจัยการคงอยู่ที่มาจากความสัมพันธ์ของผู้คนที่อยู่กับน้ำคือ การพักอาศัยริมน้ำ ระบบเครือข่ายลำน้ำ สวนผลไม้และพื้นที่การเกษตร ส่วนปัจจัยการเปลี่ยนแปลงมาจาก 2 ประการหลัก คือ ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ทำให้สภาพของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปตามการพัฒนาคความเจริญ กาลเวลา ระยะทาง และการเข้าถึงที่สะดวกรวดเร็ว อย่างไรก็ตามการคงอยู่ การเปลี่ยนแปลง และการพัฒนา ยังคงดำเนินต่อไปเพียงแต่ต้องสอดคล้องกับสังคมและวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน โดยการสนับสนุนของทางราชการ การร่วมมือในชุมชน เพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับสภาพของชุมชนและการรักษาความเป็นชุมชนริมน้ำให้ดำเนินอยู่ต่อไปในอนาคต ทั้งด้านการปรับปรุงสภาพพื้นที่ การส่งเสริมผู้คนในชุมชน มาตรการการควบคุม นโยบายและการวางแผนในการพัฒนาพื้นที่

บังอร พันปี . (2536). ความสำคัญของแม่น้ำลำคลองในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างต่ออาณาจักรอยุธยา. ปรินญาณิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ผลการศึกษาพบว่า แม่น้ำลำคลองในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างมีความสำคัญต่ออาณาจักรอยุธยา ทั้งด้านการป้องกันอาณาจักร ช่วยสนับสนุนการปกครองแบบรวมศูนย์ ด้านเศรษฐกิจที่เป็นศูนย์กลางการค้าแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากนี้ระบบลำน้ำยังทำให้คนในสมัยนั้นมีชีวิตผูกพันอยู่กับน้ำตลอดจนการชักนำให้วัฒนธรรมจากภายนอกหลั่งไหลเข้ามาในสังคมอยุธยา ทำให้อยุธยาเป็นเมืองนานาชาติที่มีชื่อเสียง

เรืองศิลป์ หนูแก้ว. (2546). ความเป็นสังคมนานาชาติของธนบุรี ระหว่าง พ.ศ.2310-2325. ปรินญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ผลการศึกษาพบว่า ในกรุงธนบุรีมีชาวต่างชาติจำนวนมากที่เข้ามาตั้งถิ่นฐาน เช่น ชาวจีน ชาวมุสลิมเชื้อชาติต่าง ๆ ชาวมอญ ชาวลาว ชาวเวียดนาม ชาวกัมพูชา และชาวยุโรปได้เข้ามาอาศัยในกรุงธนบุรีจนมีลักษณะความเป็นสังคมนานาชาติเช่นเดียวกับอยุธยา นอกจากนี้ชาวต่างชาติเหล่านี้ยังมีส่วนทำให้เศรษฐกิจของธนบุรีฟื้นตัว เพราะทำให้ธนบุรีได้แรงงานและการเก็บภาษีจากการค้า เป็นต้น

จุดมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ตั้งแต่สมัยอยุธยา - พ.ศ.2516
2. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ตั้งแต่สมัยอยุธยา - พ.ศ.2516

ความสำคัญของการวิจัย

1. ทำให้ทราบถึงความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ตั้งแต่สมัยอยุธยา - พ.ศ.2516
2. ทำให้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ตั้งแต่สมัยอยุธยา-พ.ศ.2516
3. เพื่อรวมแนวคิดและความรู้เรื่องชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยและเผยแพร่ต่อไป

ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาความสำคัญของบริเวณชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยที่แสดงถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชน โดยเน้นศึกษาพื้นที่ที่อยู่ริมน้ำเป็นหลัก จากบริเวณปากคลองบางกอกน้อยถึงวัดชลอ ตั้งแต่สมัยอยุธยา - พ.ศ.2516 ระยะทางประมาณ 7 กิโลเมตร

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้า โดยใช้วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) โดยศึกษาจากเอกสารประวัติศาสตร์ขั้นต้น และเอกสารชั้นรองที่เกี่ยวข้อง. ร่วมกับการลงสำรวจพื้นที่ และการสัมภาษณ์บุคคลที่อาศัยอยู่บริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อย และนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description)

แหล่งศึกษาค้นคว้า

1. สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี
2. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
3. สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
4. หอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
5. สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
6. สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร
7. หอสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
8. หอสมุดศาลาว่าการกรุงเทพมหานคร
9. หอสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
10. การสัมภาษณ์บุคคลในพื้นที่บางกอกน้อย
11. พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบางกอกน้อย
12. สถานีรถไฟบางกอกน้อย
13. ตลาดและย่านชุมชนเก่าสองฝั่งคลองบางกอกน้อย
14. วัดและศาสนสถานเก่าสองฝั่งคลองบางกอกน้อย

บทที่ 2

ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย สมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น

1. ภูมิหลังของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย

1.1 ลักษณะภูมิประเทศของสองฝั่งคลองบางกอกน้อย

บริเวณคลองบางกอกน้อยตั้งแต่ปากคลองบริเวณสถานีรถไฟไปจนถึงวัดชลอ มีลักษณะเป็นสายน้ำเดียวกัน มีความคดเคี้ยวของลำน้ำตามธรรมชาติที่ไหลมาจากภาคเหนือลงสู่ที่ราบต่ำตอนล่าง ทำให้พื้นที่ในแถบฝั่งธนบุรีและบริเวณคลองบางกอกน้อยมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การเกษตรกรรม โดยเฉพาะการทำสวนผลไม้ นอกจากนี้ยังใช้ประโยชน์จากลำน้ำและเส้นทางน้ำ ทั้งการอุปโภค บริโภค และเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อภายในและภายนอกชุมชน ดังจดหมายเหตุ ลาลูแบร์ทูตฝรั่งเศสในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ บันทึกไว้ว่า พอเข้าเขตบางกอก คือ พ้นจากตำบลพระประแดง ขึ้นมาก็เป็นสวนผลไม้ตลอดสองฝั่งแม่น้ำจนกระทั่งถึงตลาดขวัญธนบุรีและสวนผลไม้มีอาณาเขตขยายออกไปทางตะวันตกถึงตำบลบางช้าง เขตแม่กลอง สมุทรสงคราม¹

บริเวณที่เป็นกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน ประกอบด้วยฝั่ง " กรุงเทพฯ " และฝั่ง " ธนบุรี " มีพัฒนาการมาจากย่าน ๆ หนึ่งหรือตำบล ๆ หนึ่งริมแม่น้ำเจ้าพระยาอันเป็นที่รู้จักกันทั่วไปทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศในชื่อว่า " บางกอก "

บางกอกตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาใกล้อ่าวไทย เป็นบริเวณที่ลำแม่น้ำเจ้าพระยาไหลคดเคี้ยวเป็นรูปโค้งเกือกม้า (OXBOW LAKE) กล่าวคือ เมื่อแม่น้ำไหลมาจากทิศเหนือผ่านเขตจังหวัดนนทบุรีมาถึงสถานีรถไฟบางกอกน้อยก็ไหลวนไปทางตะวันตกกลายเป็นคลองบางกอกน้อย พอถึงบางระมาดก็ไหลลงใต้กลายเป็นคลองบางระมาดมาจนถึงวัดนวลนรดิศแล้วไหลวกมาทางตะวันออกกลายเป็นคลองบางกอกใหญ่ เมื่อมาถึงวัดอรุณราชวรารามก็ไหลเรื่อยลงไปทางทิศใต้จนออกสู่ทะเลที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยา

ลักษณะการไหลของลำน้ำเจ้าพระยาเช่นนี้เป็นเหตุให้สองฝั่งแม่น้ำกลายเป็นที่ดอนซึ่งเกิดจากแม่น้ำพัดพาตะกอนจากที่ต่าง ๆ มาทับถมในฤดูน้ำหลากของทุกปี พื้นที่สองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาดังกล่าวจึงเหมาะแก่การเพาะปลูก มีผู้คนมาตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยหนาแน่น และกลายมาเป็นชุมชนที่เรียกว่า " ชุมชนย่านบางกอก " ในที่สุด²

¹ พลาดิชัย สิทธิธัญกิจ. (2538). สืบสานตำนานบางกอก. หน้า 74-75.

² สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2539). แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์. หน้า 8.

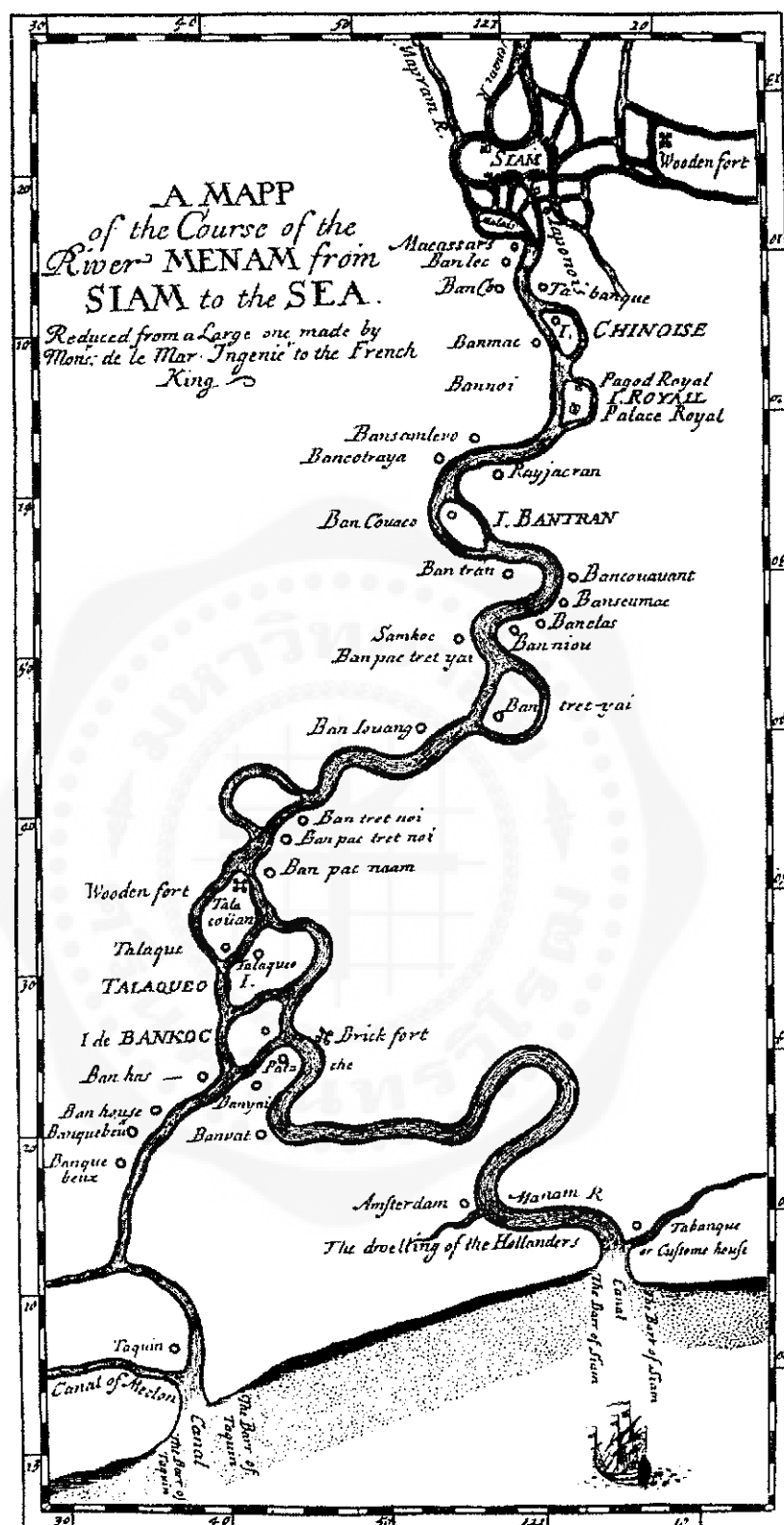
ลักษณะของพื้นที่ชุมชนบางกอกเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ มีความลาดชันน้อยมากจนเกือบจะเป็นที่ราบลุ่ม ทำให้กระแสน้ำในแม่น้ำลดความเร็วลงไม่สามารถกัดเซาะพื้นน้ำให้ลึกลงอยู่เสมอ กระแสน้ำจึงไม่สามารถไหลเป็นทางตรงได้ ทำให้สายน้ำของเจ้าพระยามีความคดเคี้ยว แม้จะสามารถใช้เป็นเส้นทางคมนาคมได้แต่การเดินทางก็ลำบากและล่าช้า

ก่อนการขุดคลองลัดบริเวณปากคลองบางกอกน้อยถึงบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่หน้าวัดอรุณราชวรารามในปัจจุบันนั้น มีพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ว่า “ เดิมหมายความว่า คลองกอก ซึ่งเป็นคลองอยู่ด้านหลังของพระราชวังเดิม จังหวัดธนบุรี เป็นคลองลัดตัดหัวแหลมแม่น้ำเจ้าพระยาตอนนั้น เชื่อมคลองบางกอกใหญ่กับคลองบางกอกน้อย ซึ่งเดิมเป็นแม่น้ำสายเดียวกัน ถ้าจะแจวเรือจากปากคลองบางกอกใหญ่กว่าจะถึงปากคลองบางกอกน้อย ก็กินเวลานานอยู่ กล่าวกันว่าคนในเรือที่ไม่ไปกับเรือ แต่ขึ้นบกและเดินลัดจากปากคลองบางกอกใหญ่ถึงปากคลองบางกอกน้อย หุงข้าวสุกเป็นเวลานานแล้วว่าเรือจะไปถึง ครั้นเมื่อขุดลัดตัดแผ่นดินตอนข้างพระบรมมหาราชวังเป็นทางน้ำ เพื่อย่นระยะทางทำให้ไม่ต้องแจวเรืออ้อมหัวแหลม มีผลทำให้กระแสน้ำไหลแรงเพราะเป็นทางตรง ในที่สุดคลองที่ขุดลัดก็เปลี่ยนสภาพไปทีละน้อยจนกว้างเป็นแม่น้ำ ส่วนลำแม่น้ำสายเดิมตอนที่อ้อมหัวแหลมก็ค่อยตื้นเขินแคบเข้ากลายเป็นคลอง แล้วเอาชื่อคลองลัดเดิมที่เรียกว่าบางกอกมาตั้งชื่อให้แก่แม่น้ำที่กลายเป็นคลองว่าบางกอก คลองบริเวณตอนล่างเรียกว่าคลองบางกอกใหญ่ คลองบริเวณตอนบนเรียกว่าคลองบางกอกน้อย ”¹ แสดงให้เห็นว่าคลองเดิมมีสภาพที่คดเคี้ยวมาก ซึ่งสอดคล้องกับบันทึกในหนังสือจดหมายเหตุ THE BANGKOK RECORDER² ฉบับวันที่ 1 มีนาคม ค.ศ.1865³ (พ.ศ.2408) เรื่อง หนังสือหลวง ได้เขียนเล่าไว้ว่า

¹อนุমানราชธน,พระยา. (2531). *ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน*. หน้า 35 - 36.

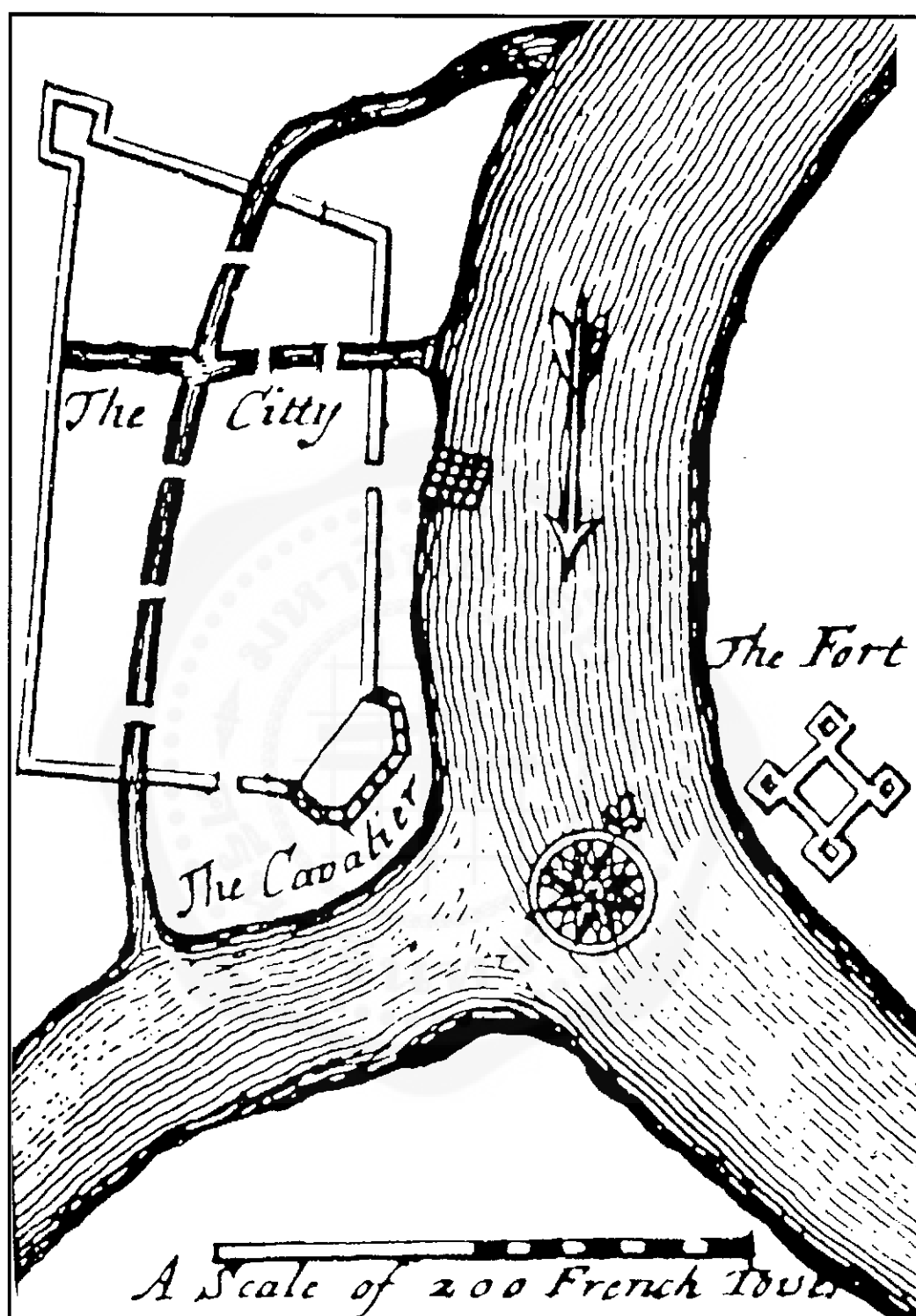
²จดหมายเหตุ บางกอกรีคอร์ดอร์นี้ เป็นหนังสือพิมพ์ภาษาไทยฉบับแรกที่หมอบรัดเลและคณะมิชชันนารีริเริ่มจัดทำขึ้นพิมพ์เผยแพร่เป็นสองคราวด้วยกัน คราวแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ออกเป็นรายเดือน ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 1844 (พ.ศ.2387) ถึงเดือนตุลาคม 1845 (พ.ศ.2388) รวม 16 ฉบับ ก็เลิกกิจการ ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็พิมพ์ออกเผยแพร่อีกครั้งหนึ่ง คราวนี้ออกเป็นรายปักษ์ เริ่มตั้งแต่วันที่ 1 มีนาคม 1865 (พ.ศ.2408) ถึงประมาณปี1867 ก็เลิกกิจการ. อ้างจาก จดหมายเหตุ บางกอกรีคอร์ดอร์

³ในเรื่องวันเวลาทางจันทรคติของไทยที่พิมพ์ไว้ในหนังสือจดหมายเหตุฯ ฉบับต้น ๆ นั้น ออกจะสับสนอยู่บ้าง กล่าวคือ หน้าปกฉบับรวมเล่ม บอกไว้ว่าเล่มที่หนึ่ง ตั้งแต่เดือน 5 ขึ้น 7 ค่ำ จุลศักราช 1226 ปีฉลูยังเป็นฉศก จนถึงเดือน 4 ขึ้นห้าค่ำ ปีฉลูสัปตศก แต่ในเล่ม ฉบับแรกหรือใบที่ 1 เป็นเดือนหก ขึ้นเจ็ดค่ำ จุลศักราช 1227 วันที่ 1 มีนาคม 1865 ดังนั้น จึงต้องถือเอาวันเวลาทางสุริยคติและปีคริสต์ศักราชเป็นหลัก แท้จริงแล้ว ฉบับแรกวันที่ 1 มีนาคม 1865 ตรงกับเดือนสี่ ขึ้นห้าค่ำ ปีชวด จุลศักราช 1226. อ้างจาก จดหมายเหตุ บางกอกรีคอร์ดอร์

ภาพประกอบที่ 5 แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาจนไหลลงสู่ทะเล

ที่มา : จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์. (2548). แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. หน้า 24.

ภาพประกอบที่ 6 แผนผังเมืองบางกอก

ที่มา : จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์. (2548). แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. หน้า 29.

คลองบางกอกน้อยหรือคลองบางกอก เป็นคลองธรรมชาติที่ไม่ใช่สาขาของแม่น้ำเจ้าพระยา หากแต่เป็นเส้นทางเดิมของแม่น้ำเจ้าพระยาที่เกิดจากการขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช เมื่อประมาณ พ.ศ.2065 โดยขุดลัดแม่น้ำเจ้าพระยา (เดิม) ตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อย (ปัจจุบัน) ไปถึงแม่น้ำเจ้าพระยาที่หน้าวัดอรุณราชวราราม¹ เมื่อกระแสน้ำถูกขุดลัดให้เป็นแนวตรง กระแสน้ำจึงมีกำลังแรงมากขึ้น กระแสน้ำสามารถทำให้คลองลัดขยายกว้างขึ้นด้วยการทำลายสองฟากตลิ่ง จนกลายเป็นลำแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นมาแทนสายเก่า ส่วนลำแม่น้ำเดิมมีการตกตะกอนจนมีสภาพแคบลงกลายเป็นคลองที่เรียกกันทุกวันนี้ว่า คลองบางกอกน้อย และ คลองบางกอกใหญ่

จากความจำเป็นในการขยายเส้นทางคมนาคมเพื่ออำนวยความสะดวกในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ เช่น จีน โปรตุเกส สมเด็จพระไชยราชาธิราชจึงโปรดฯ ให้ขุดคลองขึ้นเพื่อช่วยย่นระยะเวลาในการเดินทาง การขุดคลองลัดนี้เองมีผลให้บางกอกถูกแบ่งออกเป็นสองส่วนคือ บางกอกทางฝั่งขวา (ฝั่งตะวันตก) กลายเป็นธนบุรี ส่วนฝั่งซ้าย (ตะวันออก) กลายเป็นกรุงเทพฯ ผลที่ตามมาอย่างรวดเร็วก็คือบริเวณดังกล่าวกลายเป็นเกาะ ชุมชนขยายใหญ่ขึ้นเป็นบ้านเรือนและเรือกลสวนมากมาย ในที่สุดก็กลายเป็น “เมือง” อยู่บริเวณสองฟากฝั่งคลองลัดที่ขยายเป็นลำแม่น้ำเจ้าพระยา เมืองที่เกิดขึ้นนี้มีชื่อเรียกปรากฏอยู่ในกฎหมายที่ตราขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิว่า “ทณบุรี” ดังที่เรียกกันทุกวันนี้ว่า “ธนบุรี” และบางครั้งก็ออกนามเมืองว่า “ธนบุรีศรีมหาสมุทร”²

นอกจากการขุดคลองลัดในสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราชแล้ว คลองบางกอกน้อยยังได้มีการขุดคลองเพิ่มเติมตามแนวลำน้ำเจ้าพระยา ดังปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (ตอนแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเสือ) ได้กล่าวถึงตำนานการขุดคลองลัดในแม่น้ำเจ้าพระยาว่า เรื่องคลองลัดเหล่านี้พระยาโบราณราชธานินทร์ ได้นำเอาเป็นธุระตรวจสอบแผนที่ ได้รับความควรนำมากล่าวไว้ที่นี้ว่า

เมื่อปีมะเส็ง จุลศักราช 884 (พ.ศ.2065) สมเด็จพระไชยราชาธิราชให้ขุดคลองบางกอกใหญ่ คือ ขุดคลองลัดตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อยไปออกแม่น้ำเก่าที่หน้าวัดอรุณฯ คลองลัดบางกอกใหญ่นี้ที่กลายเป็นลำน้ำตรงหน้าตึกหน้าแพ ทุกวันนี้

ปัจจุ จุลศักราช 900 (พ.ศ.2081) ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิขุดคลองลัดที่บางกรวย แต่วัดชะลอมาทะเลวัดชีเหล็กที่เรียกว่า คลองลัด เพราะในเวลานั้นลำน้ำนั้นยังเดินทางอ้อมวัดชีเหล็ก อยู่ในคลองบางกอกน้อย ตรงปากคลองบางระมาดตลิ่งชันซึ่งเป็นแม่น้ำเก่า คลองแต่วัดชีเหล็กไปจนวัดชะลอ ซึ่งยังอยู่ในแม่น้ำอ้อมจนทุกวันนี้ ไม่ต้องอ้อมออกบางกรวยมาทางสามเสน

¹ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ . (2542) . พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 ตอน 1. หน้า 261.

² สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2539). แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์. หน้า 10.

ปีชวด จุลศักราช 970 (พ.ศ.2151) ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ขุดคลองลัดที่ท้ายสามโคก คือ แต่ปากคลองลาดพร้าวเดิมนี้นั่งลงมาจนปากคลองบางหลวงเชียงราก เรียกว่า คลองเกร็ดใหญ่

ปีชวด จุลศักราช 998 (พ.ศ.2179) ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ขุดคลองลัดแต่เมืองนนท์มาออกบางกรวย คือ ขุดตั้งแต่ปากคลองแม่น้ำอ้อมเมืองนนทบุรีลงมาจนถึงวัดเขมา ทุกวันนี้กลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา

ปีชวด จุลศักราช 1084 (พ.ศ.2265) ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ขุดคลองลัดที่เรียกว่า ปากเกร็ดทุกวันนี้ บรรดาคลองลัดที่ได้ขุดทุกวันนี้กลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาทุกคลอง เว้นไว้แต่คลองลัดแต่วัดชะลอมาวัดชีเหล็ก ซึ่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิขุด เพราะเมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองขุดคลองลัดแต่เมืองนนท์มาวัดเขมาแล้ว สายน้ำมาเดินเสียทางนี้ ส่วนแม่น้ำเก่าที่ถูกขุดคลองลัดพา สายน้ำไปเสีย ตลิ่งชัน คลองบางกอกน้อย คลองแม่น้ำอ้อม คลองบางกรวย และคลองบางหลวง เชียงราก ถึงทางแม่น้ำอ้อมเกร็ดน้อยทางบางบัวทอง เดียวนี้ก็ตื้นเขินขึ้นทุกที คงจะกลายเป็นคลองไปในวันหนึ่ง¹

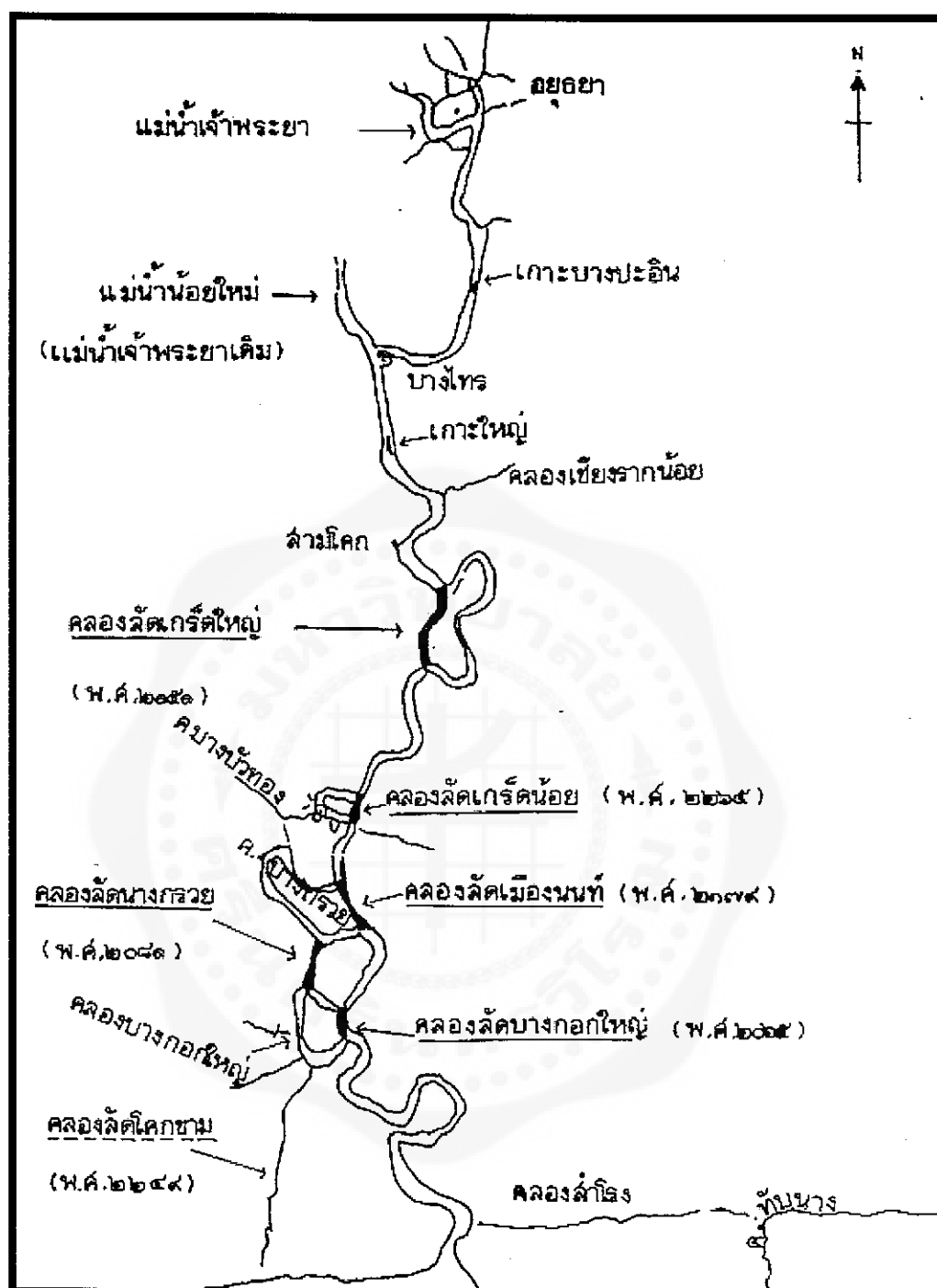
การขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณนนทบุรีและบางกอกหลายครั้งในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีเหตุผลหลักก็คือเพื่อให้เกิดความสะดวกในการใช้เป็นเส้นทางคมนาคมเข้าออกกรุงศรีอยุธยาได้รวดเร็วยิ่งขึ้น เพราะในปลายสมัยอยุธยาการค้ากับต่างประเทศเจริญขึ้นเรื่อย ๆ ชาวต่างชาตินำเรือเข้ามาติดต่อเพิ่มขึ้นจึงจำเป็นต้องปรับปรุงเส้นทางน้ำให้มีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะการขุดคลองลัดที่บางกอก²

ผลจากการขุดคลองลัดดังกล่าว เมื่อเวลาผ่านไปกระแสน้ำได้เปลี่ยนทิศทางมาไหลพุ่งลงตรงทางลัดใหม่ซึ่งเป็นเส้นทางสายตรงประกอบกับฤดูน้ำหลากทุกปีกระแสน้ำไหลเชี่ยวและแรงจนสามารถเซาะตลิ่งพังออกได้คราวละมาก ๆ ในที่สุดคลองลัดก็กลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมก็แคบเขินกลายเป็นคลองไปในที่สุด จึงเกิดการตั้งถิ่นฐานบริเวณคลองที่ขุดใหม่ บางชุมชนอยู่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน โดยหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความเก่าแก่ของชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณริมคลองบางกอกน้อย ได้แก่ วัด ซึ่งส่วนใหญ่มีอายุมากกว่า 200 ปีทั้งสิ้น³

¹กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า. (2542). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 ตอน 1. หน้า 261.

²เรืองศิลป์ หนูแก้ว. (2546). ความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี ระหว่าง พ.ศ.2310-2325. หน้า 4.

³กรมศิลปากร. (2534). ย้อนอดีตกรุงเทพฯ. หน้า 7.

ภาพประกอบที่ 7 แผนที่แสดงการขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยอยุธยา

ที่มา : บังอร พันปี. (2536). ความสำคัญของแม่น้ำลำคลองในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างต่ออาณาจักรอยุธยา. หน้า 21. อ้างจาก ศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา 2535. หน้า 65.

1.2 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย

ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่ไหลคดเคี้ยวเป็นรูปโค้งเกือกม้าในบางกอกหรือธนบุรีนั้น ส่งผลให้สองฟากแม่น้ำบางแห่งกลายเป็นที่ดอนขึ้นมา เนื่องจากแม่น้ำได้นำตะกอนต่าง ๆ จากทางเหนือมาทับถมทุกปีในฤดูน้ำหลาก จึงเหมาะแก่การตั้งบ้านเรือนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย

1.2.1 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยสมัยอยุธยา

เมืองบางกอกหรือเมืองธนบุรีตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำเจ้าพระยาประมาณ 21 กิโลเมตร¹ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ พบว่า พื้นที่บริเวณบางกอกและปริมณฑลโดยรอบเคยเป็นทะเลตมมาก่อน² ปรากฏเป็นชุมชนโบราณมาตั้งแต่สมัยทวารวดี³ (ประมาณพุทธศตวรรษที่12) และเมื่อ พ.ศ. 2513 มีการพบหลักฐานจากโบราณสถานและโบราณวัตถุในวัดเชตบุคคโลเรื่อยไปจนถึงเขตราชบุรีบูรณะหลายแห่ง เช่น วัดประเสริฐสุทธาวาส วัดแจ้งร้อน วัดราชบุรีบูรณะ และวัดบางปะกอก พบว่ามีพระพุทธรูปสมัยอยู่ทองอยู่ตามวัดเหล่านี้⁴ และจากการสำรวจทางโบราณคดีในพระราชวังเดิม โดยเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรใน พ.ศ. 2540 ได้พบเศษภาชนะดินเผาและเปลือกหอย ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงว่ามีชุมชนโบราณในบริเวณนี้⁵ นอกจากนี้ บริเวณเมืองบางกอกยังมีวัดโบราณในเส้นทางคลองบางกอกน้อยและคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งมีหลักฐานว่าวัดเหล่านี้สร้างตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น อาทิ วัดแก้ว วัดตะพาน วัดจันทาขาว วัดเพรง วัดเงิน วัดทอง วัดศาลาสีหน้า วัดบางแวก และวัดกำแพง เป็นต้น วัดเหล่านี้พบสิ่งก่อสร้างทางศิลปกรรมสมัยอยุธยาเป็นจำนวนมาก⁶

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นจะพบว่า วัดที่กล่าวถึงเหล่านี้ล้วนเป็นวัดที่มีมาก่อนการขุดคลองลัดในสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช นั่นย่อมยืนยันได้ว่าบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยเริ่มมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนในสมัยอยุธยาตอนต้นเป็นอย่างดี

¹สวาท เสนาณรงค์. (2529). ภูมิศาสตร์ประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 5. หน้า 34.

²ทิวา ศุภจรรยา. (2545). เมืองคูคลอง (ชุมชนขนานน้ำ) ภูมิปัญญาการสร้างบ้านแปลงเมืองจากอดีตถึงรัตนโกสินทร์ เอกสารทางวิชาการเรื่องภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตไทย. หน้า 146.

³ศรีศักร วัลลิโภดม. (2509, พฤษภาคม). สภาพภูมิศาสตร์บ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยโบราณ. โบราณคดี. ฉบับปฐมฤกษ์ หน้า 22.

⁴น. ณ ปากน้ำ. (2514). ศิลปกรรมในบางกอก. หน้า (8).

⁵อรพินธุ์ การุณจิตต์. (2540). "กว่าจะมาเป็นพระราชวังเดิม". ศิลปากร. 11(6): 45.

⁶กรมศิลปากร. (2525). จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 10.

หลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นชุมชน ได้แก่ วัด เพราะวัดเป็นศูนย์กลางทางด้านศาสนาของชุมชนเกือบทุกชุมชน ชีวิตของคนไทยจึงมีความผูกพันอย่างใกล้ชิดกับวัดในชุมชน เพราะถ้าไม่มีวัดของหมู่บ้านหรือชุมชนก็จะลำบาก ด้วยจะต้องไปทำบุญที่วัดไกลจากหมู่บ้านหรือชุมชน วัดจึงเป็นสถานย่านกลางที่ชุมชนของชาวบ้าน เพราะชาวบ้านจะได้วิสาสะพบปะกันมาก ๆ ได้เป็นคราว ๆ อย่างงานสังคัม ก็ที่วัด ไม่ว่าใครในชุมชนจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่เป็นหนุ่มสาวหรือแก่เฒ่า ถ้าจะอวดความมั่งมีหรือแต่งตัวอวดกันก็ที่วัด การแสวงหาศิลปวิทยาการและการทำบุญการกุศลซึ่งสงบเย็นใจ หรือมีมหรสพจะไปสนุกสนานรื่นเริงกันอย่างมีระเบียบไม่เมามายเพราะเกรงกลัวกรรม มีบุตรเมื่อโตขึ้นต้องการจะให้มีความรู้และได้รับการอบรมความประพฤติทางศีลธรรม ตลอดจนบวชเรียนก็ที่วัด เมื่อตายเขาก็เอาศพไปเผาที่วัด เพราะฉะนั้นเมื่อยกเว้นการทำมาหากินแล้ว วัดก็เป็นสถานที่ทุกสิ่งทุกอย่างที่ดี ๆ ในชีวิตของชาวบ้านตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายไป¹

สำหรับชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยสันนิษฐานว่ามีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา โดยอาศัยหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงความเป็นชุมชนริมน้ำที่มีเก่าแก่ คือ วัด กล่าวคือ วัดในบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยส่วนใหญ่มีอายุมากกว่า 200 ปีทั้งสิ้น ตัวอย่างวัดเก่าในคลองบางกอกน้อยที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยา ได้แก่

1. วัดดุสิตาราม

วัดดุสิตาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ริมลำน้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกเหนือปากคลองบางกอกน้อย เดิมน่าจะเป็นวัดราษฎร์ และมีมาแล้วตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ประมาณ พ.ศ. 2270 มีชื่อเรียกกันว่า "วัดเสาประโคน" ส่วนจะมีเหตุผลอย่างไรไม่มีหลักฐานยืนยันได้ แต่มีปรากฏในนิราศภูเขาทองของสุนทรภู่ รวบรวม พ.ศ. 2387 กล่าวถึงชื่อวัดนี้ซึ่งดูตามคำกลอนข้างล่างน่าจะเป็นชื่อที่มีมานานแล้ว เพราะมีคำเล่าลือตกทอดกันมา ดังนี้

"ถึงอารามนามวัดประโคนปัก

ไม่เห็นหลักลือเล่าว่าเสาหิน

เป็นสำคัญปักแดนในแผ่นดิน

มิรู้สิ้นสุดชื่อที่ฤาชา"²

วัดเสาประโคน ได้รับการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ (แจ่ม) พระราชธิดาองค์ที่ 5 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี แต่ไม่มีหลักฐานว่าได้ทรงสร้างหรือปฏิสังขรณ์สิ่งใดบ้าง

¹พรณี สรุบุญมี และ ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข. (2518). *สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์*. หน้า 27-28.

²กรมการศาสนา. (2525). *ประวัติวัดที่ราชอาณาจักร เล่ม 1*. หน้า 243.

เข้าใจว่าจะทรงสร้างพระอุโบสถ (ซึ่งปรากฏฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ 1 อยู่เหมือนกัน) พระระเบียง หอระฆัง และกุฏิ 2 คณะ ส่วนศาสนสถานเดิมที่ทรงปฏิสังขรณ์คือศาลาแก่งและพระวิหาร ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 สมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ ได้ทรงสร้างกุฏิด้านหน้า 1 คณะ หอสดมภ์ ศาลาการเปรียญ เจดีย์ ในบริเวณกุฏิสร้างใหม่ บรรจุกุฏิเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพ ซึ่งเป็นพระเชษฐภคินี ส่วนถาวรวัตถุอื่น เพียงแต่ปฏิสังขรณ์เท่านั้น ครั้นแล้วได้พระราชทานนามว่า "วัดดุสิดาราม" ล่วงมาในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ พระวิหารและกุฏิทั่วพระอารามอีกครั้งหนึ่ง ด้วยพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นี้ทรงมีพระราชศรัทธาในการพระศาสนายิ่งนัก ดังนั้น เจ้านายและขุนนางจึงพากันปฏิสังขรณ์พระอารามทั้งในและนอกกำแพงพระนครเป็นการใหญ่ ซึ่งวัดดังกล่าวนี้ส่วนใหญ่อยู่ตามลำคลองทางฝั่งธนบุรี นอกจากนี้ยังเลยออกไปถึงเมืองใกล้เคียงด้วย เช่นที่เมืองนนท์ (นนทบุรี) กรุงเทพฯ (พระนครหรืออยุธยา) และเมืองสมุทรสงคราม เป็นต้น สำหรับวัดดุสิดารามนี้ ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ว่า

“ในคลองบางพรหม ก็ให้บูรณะวัดเงิน¹ วัดทอง² 2 วัดนี้เป็นวัดของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี บูรณะปฏิสังขรณ์ไว้แต่ก่อน ลำแม่น้ำเหนือเมือง วัดภคินีนาถ³ วัดหนึ่ง เป็นวัดของสมเด็จพระเจ้าฟ้าเทพวดี ฝ่ายในวัดดุสิตวัดหนึ่ง วัดบวรเมศ⁴ วัดหนึ่ง เป็นวัดของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล แผ่นดินที่⁵ ฝั่งตะวันออกกรุงเทพมหานคร วัดสมอราย⁶ หนึ่ง

วัดดุสิดารามได้รับการปฏิสังขรณ์อีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยทรงบูรณะพระอุโบสถ พระระเบียง พร้อมกับได้สร้างโรงเรียนสอนหนังสือไทย 1 หลัง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (สมเด็จพระสังฆราช ระหว่างปี พ.ศ.2442-2464) ได้เสด็จมาตรวจสภาพของวัดดุสิดาราม วัดภุมรินราชปักชีและวัดน้อยทองอยู่ ซึ่งมีอาณาเขตที่ดินติดต่อกัน ทรงรับสั่งให้รวมวัดภุมรินราชปักชีเข้ากับวัดดุสิดาราม เพราะมีพระอยู่รูปเดียว เมื่อ พ.ศ. 2456 ที่ดินวัดภุมรินราชปักชีและทรัพย์สินทั้งหมดตกเป็นของวัดดุสิดารามตั้งแต่นั้นมา ส่วนวัดน้อยทองอยู่ให้คงไว้

¹วัดราชภาณีสฐาน

²วัดกาญจนสิงหาสน์ วัดเงินและวัดทองนี้อยู่ใกล้กัน มีอีกวัดหนึ่งคือวัดแก้ว ทั้งสามวัดนี้อยู่ในละแวกเดียวกันริมคลองบางพรหม ฝั่งธนบุรี

³วัดบางจาก คลองบางจาก

⁴วัดสิงขร

⁵กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์

⁶วัดราชวิเวศ

ครั้งคืนวันที่ 5 มีนาคม 2488¹ วัดดุสิตารามและวัดน้อยทองอยู่ประสบภัยทางอากาศ ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 วัดดุสิตารามได้รับความเสียหายบางส่วน วัดน้อยทองอยู่ถูกระเบิดเสียหายหมดทั้งวัดคงเหลือแต่กำแพงอุโบสถเท่านั้น เมื่อสงครามสงบลงแล้ว ทางราชการจึงได้ประกาศรวมเข้ากับวัดดุสิตาราม เมื่อปี พ.ศ.2489 ที่ดินของวัดน้อยทองอยู่จึงตกเป็นของวัดดุสิตารามตั้งแต่นั้นมา²

2. วัดอมรินทราราม

วัดอมรินทราราม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ปากคลองบางกอกน้อย ติดกับวังหลังสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นวัดมีมาแต่สมัยอยุธยา เดิมชื่อว่า “วัดบางขว้าน้อย” ได้รับการปฏิสังขรณ์ในสมัยกรุงธนบุรี ทรงโปรดให้ยกขึ้นเป็นพระอารามหลวงคู่กันกับวัดระฆังโฆสิตาราม และตั้งพระอธิการวัดนี้เป็นพระราชาคณะ ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นแล้ว กรมพระราชวังหลังได้โปรดสถาปนาวัดนี้ขึ้นใหม่หมดทั้งพระอารามคือ สร้างพระอุโบสถ พระระเบียง วิหาร กำแพงแก้ว ศาลาราย หอระฆัง หอไตร หอสมุดมนต์ ศาลาการเปรียญ กุฏิเสนาสนะ และถนนในพระอาราม รัชกาลที่ 1 ได้ทรงพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดอมรินทราราม” และทรงสร้างพระอุโบสถที่สร้างค้างอยู่ต่อไปจนสำเร็จ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ พระระเบียง พระวิหาร และสิ่งอื่น ๆ รวมทั้งทรงสร้างกุฏิเพิ่มเติมอีกหลายห้อง³

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดอมรินทรารามอีก การปฏิสังขรณ์ได้กระทำกันต่อเนื่องมาทุกยุคของเจ้าอาวาสแต่ละรูปรวมทั้งพระบรมราชวงศ์ ข้าราชการบริพารและราษฎรผู้มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์บูรณปฏิสังขรณ์วัดอมรินทรารามจนถึงปัจจุบัน

ต่อมาวัดอมรินทรารามถูกทำลายยับเยินด้วยลูกกระเบิดของทหารอเมริกัน เมื่อครั้งสงครามเอเชียบูรพาเมื่อปี พ.ศ.2488 เพราะวัดตั้งใกล้สถานีรถไฟบางกอกน้อย อันเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญจึงพลอยโดนลูกหลง วัดทำลายลงหมดทั้งวัด เหลือเพียงวิหารเล็กซึ่งเรียกกันว่าวิหารหลวงพ่อบุสธน้อย ชาวบ้านยกย่องว่าเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ท่านแคล้วคลาดจากลูกกระเบิดมาได้อย่างน่าอัศจรรย์⁴

¹ อารังศักดิ์ อายุวัฒนนะ. วัดของเรา : วัดดุสิตาราม. วัฒนธรรมไทย. 1 (9):45.

² กรมการศาสนา. (2525). ประวัติวัดที่ราชอาณาจักร เล่ม 1. หน้า 244

³ แหล่งเดิม. หน้า 260.

⁴ น. ณ ปากน้ำ. (2514). ศิลปกรรมในบางกอก. หน้า 67.

พระพุทธรูปในวิหารเล็กนี้เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่สมัยกรุงศรีอยุธยา หน้าตักกว้าง 6 ศอก เป็นพระปางสมาธิ พระพักตร์ยาวรูปไข่สวยงามสมส่วน เมื่อเห็นพุทธลักษณะตลอดทั่วพระวรกาย จะเกิดปิติในความงามอย่างยิ่ง ยังมีพระนั่งหันด้านข้างอีกสององค์ ขนาดใหญ่กว่าคนจริงเล็กน้อย รวมทั้งพระอิศวรสาวกนั่งพนมมือล้วนฝีมือช่างสมัยอยุธยาอยู่บนฐานใหญ่อันเดียวกัน หลวงพ่อองค์ใหญ่นั่งบนฐานบัวซึ่งปั้นเป็นกลีบน้อย ๆ งามมากคล้ายกลีบบัวปูนปั้นที่วัดภูเขาทองอยุธยา¹

จากเอกสารที่อ้างอิงมาแล้วข้างต้น แสดงว่าวัดอมรินทรารามมีความเป็นมายาวนาน และมีความสัมพันธ์กับชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จึงเป็นวัดที่เราควรจะสงวนรักษาไว้ต่อไป

3. วัดสุวรรณาราม

วัดสุวรรณารามเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ฝั่งใต้ของคลองบางกอกน้อย วัดนี้เป็นวัดโบราณ เดิมชื่อวัดทอง ไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้สร้าง² เข้าใจว่ามีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ปรากฏในพระราชพงศาวดารสมัยกรุงธนบุรีว่า คราวพม่ายกกองทัพมาตีเมืองพิษณุโลก สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะยกกองทัพไปช่วย จึงโปรดให้ถามเชลยศึกพม่าที่จับมาได้จากค่ายบางนางแก้วว่าจะสมัครใจไปช่วยรบพม่าด้วยหรือไม่ แต่เชลยศึกพม่าตอบปฏิเสธ ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 บันทึกถึงเหตุการณ์ตอนนั้นว่า

“มันไม่รักดีแก่เราโดยแท้ ยังนับถือเจ้านายมันอยู่ และเราจะยกไปทำสงครามผู้คนอยู่รักษาบ้านเมืองน้อย พวกมันมาก จะแหกคุกออกไปทำแก่เจ้าจลาจลข้างหลัง จะเอาไว้มิได้ จึงดำรัสให้เอาไปประหารชีวิตเสีย ณ วัดทอง คลองบางกอกน้อย ทั้งสิ้น”³

ล่วงมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้รื้อวัดทองเสีย แล้วสถาปนาใหม่ทั่วทั้งพระอาราม สร้างพระอุโบสถ เก๋งด้านหน้า 2 เก๋ง พระวิหาร กำแพงแก้ว พร้อมทั้งเสนาสนะขึ้นใหม่ ครั้นสถาปนาเสร็จแล้วจึงพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดสุวรรณาราม” ส่วนสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปวรมหาสุรสีห์นาท ทรงมีพระราชศรัทธาสร้างเครื่องป่าช้าขึ้น คือเมรุ สร้างหอสวด หอทิ้งทาน โรงโขน โรงหุ่น ระทาลและพลับพลา โรงครัวพร้อมทุกอย่าง ถวายเป็นสมบัติในพระบรมมหาราชวังสำหรับเป็นที่พระราชทานเพลิงศพอีกส่วนหนึ่ง วัดทองหรือวัดสุวรรณารามแห่งนี้จึงเป็นวัดที่ใช้ประกอบพิธีปลงศพเป็นสำคัญ ทั้งพระศพเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ เพราะเมื่อมีการพระราชพิธีหรือพิธีต้องนำศพออกไปพระราชทานเพลิง ณ วัดนอกกำแพงพระนครแล้ว ยังต้องคำนึงถึง

¹สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. (2545). *เวียงวังฝั่งธนฯ ชุมชนชาวสยาม*. หน้า 76 – 77.

²กรมการศาสนา. (2525). *ประวัติวัดที่ราชอาณาจักร เล่ม 1*. หน้า 144.

³กรมศิลปากร. (2542). *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2*. หน้า 204.

วัดที่มีการคมนาคมสะดวกด้วย สมัยแรกสร้างกรุงเทพฯ นั้น ปรากฏว่ามีเมรุที่โปรดให้สร้างที่วัดสุวรรณารามนี้แห่งหนึ่ง และที่วัดอรุณราชวรารามอีกแห่งหนึ่ง ต่อมาเมื่อถึงรัชกาลที่ 3 มีถนนหนทางสะดวกมากขึ้นแล้ว จึงโปรดให้สร้างเมรุขึ้นที่วัดสระเกศอีกแห่งหนึ่ง

ในหมายรับสั่งครั้งรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1164 (พ.ศ.2345) กล่าวถึงการพระราชทานเพลิงศพเจ้าฟ้าภิรมย์ ที่เมรุวัดสุวรรณาราม ณ วันอังคาร ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ เดือนสาม ปีจอ จัตวาศก จ.ศ. 1164 เจ้าฟ้าภิรมย์ ในหมายรับสั่งฉบับนี้ สันนิษฐานว่าเป็นองค์เดียวกับเจ้าฟ้าพินทวดี พระราชธิดาในพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย นอกจากนี้ยังปรากฏในหมายรับสั่ง เรื่องการพระราชทานเพลิงศพ เจ้านาย ขุนนาง มาแต่ครั้งรัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลต่อมาอยู่เนือง ๆ

สุนทรภู่ เคยเขียนถึงวัดสุวรรณาราม ในนิราศพระปฐมเมื่อปี พ.ศ.2385 จำพ้องถึงบุคคลอันเป็นที่รักที่จากไป คือ จิมและน้อม น้องสาวต่างบิดา ซึ่งเป็นแม่นมของพระธิดาในกรมพระราชวังหลัง ศพของแม่นมทั้งสอง โปรดให้นำมาปลงที่วัดสุวรรณารามด้วย ดังความว่า

ถึงวัดทองหมองเศร้าให้เหงาเสียบ
เย็บเย็บหยาบหยาบหม้อป่าช้าผี
สงสารจิมน้อมน้องสองนารี
มาปลงที่เมรุทองทั้งสองคน
ขอบุญญาอาานิสงส์จางสนอง
ช่วยส่งสองศรีสวาสดีไปปฏิสนธิ
ศิवालัยไตรภพจบสกล
ประจวบจนจะได้พบประสพกัน ฯ¹

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงมีพระราชศรัทธาในการทำนุบำรุงพระบรมพุทโธศาสนา โปรดให้สถาปนาและปฏิสังขรณ์พระอารามต่าง ๆ วัดสุวรรณารามเป็นวัดหนึ่งที่โปรดให้ปฏิสังขรณ์ด้วย โดยขยายเขตวัดสุวรรณารามออกไปกว่าของเดิม พร้อมทั้งสร้างหอระฆัง หอพระไตรปิฎก หอฉัน กุฏิติก กุฏิฝากระดาน ศาลาการเปรียญ โดยเฉพาะภายในพระอุโบสถของวัดโปรดให้ช่างเขียนลวง เขียนภาพฝาผนังในพระอุโบสถด้วยมีภาพจิตรกรรมฝาผนังฝีมือ

¹ กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ. (2524). บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่. หน้า 21.

ช่างชั้นเยี่ยม 2 ท่านในสมัยรัชกาลที่ 3¹ ดังที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ได้ทรง
พรรณนาถึงวัดนี้ไว้ใน นิราศพระปฐม ว่า

วัดสุวรรณบรรพตถ้ำ	ลายสุวรรณ
กระจำจั่งแสงจันทร์	แจ่มจ้า
ถวิลภักตร์พิมลพรรณ	โณภษ นามแม่
ยามเมื่อผัดผิวน้ำ	พิศหน้าชวนชมฯ

นายมี กล่าวถึงวัดสุวรรณารามไว้ใน นิราศพระแท่นดงรัง ว่า

ถึงวัดทองทองทาอยู่ปลายเปล่ง
พี่แลเล็งเนื้อทองไม่หมองหมาง
พี่คิดถึงแหวนทองที่น้องนาง
เคยล้าอวงใสอวดประกวดกัน
พี่เคยขอแหวนยอตน้องถอดให้
มาสอดใส่นิ้วขวัญแล้วรับขวัญ
ไอ้ออกเอยเคยขึ้นทุกคืนวัน
คิดถึงขวัญน้อยน่ายังอาวรณ์²

4. วัดศรีสุदारาม

วัดศรีสุदारาม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ฝั่งใต้ของคลอง
บางกอกน้อย อาณาเขตที่ตั้งของวัด ทิศเหนือติดต่อกับคลองวัดศรีสุदारาม ทิศใต้ติดต่อกับคูสารารณ-
ประโยชน์ ทิศตะวันออกติดต่อกับคลองบางกอกน้อย ทิศตะวันตกติดต่อกับกับคูสารารณประโยชน์

วัดศรีสุदारาม เป็นวัดโบราณมีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา³ เดิมเรียกกันว่า วัดชีผ้าขาว

¹จิตรกรที่วาดภาพฝาผนังคือครูคงแป๊ะ และครูทองอยู่ โดยภาพที่วาดเป็นภาพเทพชุมนุม ภาพเรื่องทศชาติ
ภาพพุทธประวัติตอนมารณจัญและตอนพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์ เป็นต้น ภาพเหล่านี้ได้รับยกย่องว่างาม
ยอดเยี่ยมในยุครัตนโกสินทร์. อ้างจาก กรมศิลปากร. (2525). จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 386.

²กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ. (2524). บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่. หน้า 20-21.

³กรมศิลปากร. (2525). จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 401.

หรือวัดชีปะขาว บางทีเรียกวัดปะขาวก็มี¹ ในสมัยรัชกาลที่ 1 กรมสมเด็จพระศรีสุตารักษ์ซึ่งเป็นพระพี่นางเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงสถาปนาวัดชีปะขาวใหม่

ต่อมารัชกาลที่ 4 โปรดให้ปฏิสังขรณ์วัดชีผ้าขาว หรือวัดชีปะขาว ได้สร้างพระอุโบสถใหม่ แทนหลังเก่า และได้โปรดให้เจ้าพนักงานปักหมากกำหนด กว้าง 7 วา ยาว 15 วา พระราชอุทิศให้เป็นพุทธสีมา เมื่อปี พ.ศ.2410 แล้วพระราชทานนามวัดใหม่ว่า " วัดศรีสุตาราม " ซึ่งตรงกับพระนาม กรมสมเด็จพระศรีสุตารักษ์ผู้สถาปนาวัดนี้ เมื่อกรมหลวงวงษาธิราชสนิท เสด็จผ่านวัดนี้ทรงมีอารมณ์ในเชิงกวีและทรงเปรียบเทียบกับกล่าวอ้างตัวละครเอกในวรรณคดี คือ อิเหนาและนุชบา ตอนปะตาปาไว้โน นินาสพระประหม ว่า

ชีปะขาวนามชื่ออ้าง	ชีฉน
ถาว่าชีสัปรดณ	แต่กี้
ชวนตาปะขาวชน	โลนลวก หอยแฮ
เหตุจึงปรากฏชี	ชื่อไว้สำคัญ ฯ
ถวิลปางรเด่นคลังไคล	แอหน่ง
เสมออกเรียมแรมวง	คลังน้อง
ห้วงหน้าระวังหลัง	หลายห้วง ห่วงแฮ
ห้วงสุดห้วงห้วงน้อง	ห้วงให้ใจโหย ฯ ²

แม้แต่สุนทรภู่ ซึ่งเป็นกวีเอกของไทย ก็เป็นที่เข้าใจกันว่าท่านเคยศึกษาที่วัดชีผ้าขาว หรือวัดชีปะขาวนี้ในวัยเยาว์ เพราะท่านได้เขียนเล่าไว้ในนิราศสุพรรณของท่านเมื่อ พ.ศ.2384 ว่า

วัดปะขาวคราวรู้	เรียนเขียน
ทำสูตรสอนเสมียน	สมุดน้อย
เดินระวางระวังเวียน	หวางวัดปะขาวเอย
เคยขึ้นกลิ้งกลิ้นสรว้อย	สวาทห้องกลางสวน ฯ ³

ต่อมาภายหลังผู้คนเห็นความสำคัญของท่านสุนทรภู่จึงได้สร้างอนุสาวรีย์ที่วัดศรีสุตาราม หรือวัดชีปะขาว แต่เมื่อผู้วิจัยลงสำรวจพื้นที่บริเวณวัดแห่งนี้ รู้สึกเสียดายเป็นอย่างยิ่งที่อนุสาวรีย์แห่งนี้ไม่ได้รับความสนใจมากนัก

¹กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ. (2524). *บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่*. หน้า 23.

²แหล่งเดิม. หน้า 23-24.

³แหล่งเดิม. หน้า 24.

5. วัดนายโรง

วัดนายโรงเป็นวัดโบราณมีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา¹ ประวัติกล่าวกันว่าผู้สร้างวัดชื่อ เจ้ากลับ หรือนายกลับ เป็นเจ้านายและเป็นนายโรงละครแสดงไปยังที่ต่าง ๆ จนร่ำรวย มีชื่อเสียงมาก ได้เงินมาก็นำมาสร้างวัดจึงเรียกชื่อวัดว่า "วัดละครท่า"² แต่นามวัดไปพ้องกับอีกวัดหนึ่งที่อยู่พรานนก จึงเปลี่ยนชื่อเป็น "วัดนายโรง" แต่ชาวบ้านได้เรียกนามวัดต่าง ๆ กันไปว่า "วัดเจ้ากรับ" บ้าง "วัดละครเจ้ากรับ" บ้าง "วัดนายโรงกรับ" บ้าง "วัดนายกรับละคร" บ้าง ต่อมาได้รับการปฏิสังขรณ์ในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 และโปรดเปลี่ยนนามวัดเป็น "วัดสัมมชัชฌ" ³ บ้าง และในที่สุดชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมเรียกว่า "วัดนายโรง" และได้ใช้เป็นนามวัดสืบต่อมาตราบเท่าทุกวันนี้

6. วัดสุวรรณคีรี

วัดสุวรรณคีรี ตั้งอยู่ตรงทางสามแพร่ง สายน้ำแยกไหลไปทางคลองชักพระ อีกทางหนึ่งตรงไปยังบางกรวย

วัดสุวรรณคีรี เป็นวัดโบราณเก่าแก่สร้างในปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช⁴ ประมาณ พ.ศ.2228 วัดนี้เดิมชื่อว่า วัดชีเหล็ก โดยมีพระอุรังครูปหนึ่งได้มาปักกลดอยู่ในบริเวณดงต้นชีเหล็กซึ่งมีอยู่มากมาย ชาวบ้านจึงช่วยสร้างเป็นวัดขึ้น

พระอุโบสถของวัดนี้ใหญ่โตมาก สร้างในแบบอย่างสมัยรัชกาลที่ 1 แท้ ๆ คล้ายพระอุโบสถวัดอรุณและวัดระฆัง มีเสาเหลี่ยมย่อมุม 12 ยื่นออกหน้าหลังสองแถว แต่หน้าบันทำเป็นลายพื้น ๆ เข้าใจว่าของเดิมคงชำรุดหมดจึงถูกปฏิสังขรณ์เปลี่ยนรูปไปเสีย⁵

สิ่งสำคัญของวัดนี้คือหอไตร ซึ่งตั้งรวมอยู่ในหมู่กุฏิสงฆ์ริมคลองบางกอกน้อย หอไตรนี้เข้าใจว่าจะทำขึ้นพร้อมกับพระอุโบสถ ผนังนอกของหอไตรเขียนลายทองรูปพุ่มข้าวบิณฑ์ ลายหน้ากระดานเป็นลายกำปู หน้าต่างเขียนรูปทวารบาลปิดทองรดน้ำ หน้าบันสลักไม้รูปเทพพนมงามพอใช้ สังเกตลายประกอบ เป็นฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ 3 หรือที่ 4 ทำให้เข้าใจว่าบางทีหอไตรอาจจะทำขึ้นในสมัยดังกล่าวนี้ก็ได้

¹ในหนังสือจดหมายเหตุการอนุรักษกรุงรัตนโกสินทร์ของกรมศิลปากร หน้า 401. กล่าวว่า วัดนายโรงมีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ในหนังสือประวัติวัดที่ราชอาณาจักร เล่ม 2 ของกรมการศาสนา หน้า 127 กล่าวว่า วัดนี้สร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 ประมาณปี พ.ศ. 2394 .

²กรมการศาสนา. (2526). ประวัติวัดที่ราชอาณาจักร เล่ม 2. หน้า 127.

³แหล่งเดิม. หน้า 127.

⁴แหล่งเดิม. หน้า 328.

⁵น. ณ ปากน้ำ. (2514). ศิลปกรรมในบางกอก. หน้า 79.

7. วัดไก่เตี้ย

วัดไก่เตี้ย ตั้งอยู่ปากคลองวัดไก่เตี้ย เป็นวัดโบราณ สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาท่านเจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน สนธิรัตน์) ในรัชกาลที่ 1 ได้ปฏิสังขรณ์ขึ้น วัดนี้มีความสำคัญมาแต่อดีต กล่าวคือ เป็นสถานที่ให้พระภิกษุสงฆ์และสามเณรที่มาบวชหรือพระในงานประเพณีชักพระวัดนางชี ได้แวะพักฉันอาหารเพลที่นี้เป็นประจำก่อนจะอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุกลับวัดนางชี

8. วัดน้อยใน

วัดน้อยใน ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อยทางไปยังคลองมหาสวัสดิ์ เชื่อมกับวัดพิบูล (ทอง) ในเขตตำบลลี้จัน วัดนี้ชื่อเดิมเรียกกันว่า วัดน้อย สร้างขึ้นในตอนปลายสมัยอยุธยา เมื่อประมาณ พ.ศ.2305¹ มีกล่าวถึงในนิราศพระประธม ของกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ว่า

วัดน้อยนี้แก่น้อย	ทรงนาง
โคมनुชสุดลำอาว	สอาดเนื้อ
งามทรงสบสรวางค์	เพ็ญลักษณ์ เลอศแอ
ควรภริมย์รศเกื้อ	กอดไว้หว่างอก ฯ

ภายในวัดน้อยในมีอาคารเสนาสนะต่างๆ ดังนี้ พระอุโบสถ ได้รับการบูรณะเมื่อ พ.ศ.2489 ภูมิสงฆ์ซึ่งส่วนมากเป็นอาคารไม้ ศาลาการเปรียญ วิหาร หอระฆัง ฌาปนสถาน (สร้างเมื่อ พ.ศ. 2510) สุสาน และอาคารเรียนพระปริยัติธรรม

9. วัดพิบูลทอง

วัดพิบูลทอง ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อย เดิมเรียกกันว่าวัดพิบูล หรือวัดพิบูลใน พระอุโบสถหันออกสู่คลองเป็นโบสถ์เก่า ชนิดก่อปูนผนังหน้าหลังขึ้นไปจนถึงอกไก่ แต่ก็ถูกต่อเติมจนผิดรูปไปเสียแล้ว เข้าใจว่ามีอายุรุ่นราวคราวเดียวกับวัดกำแพง² สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยอยุธยา เนื่องจากวัดกำแพงสร้างในสมัยอยุธยา แต่จากหนังสือประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 2 ของกรมการศาสนา กล่าวไว้ว่า "...วัดพิบูล สร้างขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ.2323 ปลายสมัยธนบุรี ไม่ทราบนามและประวัติผู้สร้าง เกี่ยวกับนามวัดอาจบ่งบอกถึงนามผู้สร้างวัด แต่ยังหาหลักฐานที่แน่ชัดไม่ได้ การบูรณะพัฒนาวัดในระยะเริ่มมาเมื่อประมาณ พ.ศ. 2487 เป็นต้นมา ทำให้วัดเจริญรุ่งเรือง เป็นที่รู้จักกันทั่วไป..."³

¹กรมการศาสนา. (2526). *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 2*. หน้า 124.

²น. ณ ปากน้ำ. (2514). *ศิลปกรรมในบางกอก*. หน้า 106.

³กรมการศาสนา. *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 2*. หน้า 209.

วัดพิบูลทองนี้ ได้มีการกล่าวถึง ในบทนิราศสุพรรณของสุนทรภู่ เมื่อคราวไปสุพรรณ ความว่า

วัดพิบูลกรุ่นกลิ่นเกลี้ยง	กลอยใจ
แรกกรุ่นร้อยมาลัย	ใส่เหล่าน
เรียนร้อยค้อยสลัดใหม่	เหมือนแน่ แลเคย
ร้อยคล้องต้องนั่งแน่น	นวดพันท่านครูฯ ¹

10. วัดชัยพฤกษมาลา

วัดชัยพฤกษมาลาเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อย วัดนี้มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา² เดิมเรียกกันว่าวัดชัยพฤกษ์ เป็นวัดร้าง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นยังเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เป็นแม่กองทำกำแพงพระนครด้านหนึ่ง โปรดให้รื้อเอาอิฐวัดมาสร้างกำแพง ครั้นเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ 2 จึงทรงสร้างวัดชัยพฤกษ์ขึ้นใหม่ เพื่อเป็นผาติกรรม โดยมีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนทรงผนวชเป็นแม่กองทำเป็นการหลวง แต่การนั้นค้างอยู่มาจนตลอดรัชกาลที่ 3 เนื่องจากทรงผนวช ครั้นถึงรัชกาลที่ 4 จึงโปรดให้ปฏิสังขรณ์ต่อ³ และพระราชทานนามเพิ่มว่า “วัดชัยพฤกษมาลา” สิ่งสำคัญภายในวัดที่แสดงถึงหลักฐานสมัยดั้งเดิมคือพระเจดีย์กลมใหญ่บนฐานทักษิณสี่เหลี่ยม และมีเจดีย์ทิศประจำมุมฐานปัทมฉัตร อีกสิ่งหนึ่งคือพระพุทธรูปใหญ่ในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง 4 ศอก กับพระอัครสาวกข้างในเป็นศิลาทรายสีแดง แต่เอาปูนพอกไว้ เป็นพระพุทธรูปสมัยอยุธยาที่มีขนาดใหญ่มาก

11. วัดชลอ

วัดชลอ ตั้งอยู่ริมคลองวัดชลอฝั่งใต้ในเขตอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี จากเอกสารหลักฐานของกรมการศาสนา วัดนี้สร้างเมื่อประมาณ พ.ศ.2300 ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ไม่ปรากฏนามและประวัติผู้สร้างแต่เดิม คงจะสร้างมาก่อนหน้านี้อาจเป็นสมัยพระเจ้าจักรพรรดิช้างเผือก⁴ แต่ยังมีสภาพที่ยังไม่เจริญมั่นคง ต่อมาได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ตามลำดับ วัดนี้ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ประมาณ พ.ศ.2312 ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

¹ กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ. (2524). *บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่*. หน้า 42.

² กรมศิลปากร. (2525). *จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์*. หน้า 385.

³ ฝีมือการก่อสร้างจึงเป็นแบบฉบับของรัชกาลที่ 4 แท้ ๆ นับตั้งแต่ลายปูนปั้นที่หน้าบันชั้นบนมีรูปครุฑพ่าห์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ในรัชกาลที่ 2 และที่หน้าบันมุขลดชั้นมีปูนปั้นเป็นรูปพระมหามงกุฎ ซึ่งเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์ในรัชกาลที่ 4 ทั้งพระอุโบสถและพระวิหาร อ้างจาก น. ณ ปากน้ำ. (2514). *ศิลปกรรมในบางกอก*. หน้า 266.

⁴ กรมการศาสนา. (2526). *ประวัติวัดที่พระราชอาณาจักร เล่ม 2*. หน้า 400.

พระอุโบสถเดิมของวัดลักษณะทรงไทยรูปเรือสำเภาโบราณ¹ ตัวพระอุโบสถตั้งอยู่ในเรือ หน้าบันเป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าและสาวก แสดงเค้าว้าเป็นฝีมือเก่าถึงสมัยอยุธยา แต่ได้ซ่อมแซมบูรณะจนเปลี่ยนรูปไปมากแล้ว พระประธานในพระอุโบสถสันนิษฐานว่าสร้างในสมัยอยุธยาตอนต้น

จากที่กล่าวมาข้างต้นเกี่ยวกับวัดบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยในพื้นที่ที่ทำการวิจัย พอจะสรุปวัดที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาดังตารางต่อไปนี้

ลำดับ	ชื่อเดิม	ชื่อปัจจุบัน
1	วัดเสาประโคน	วัดดุสิตาราม
2	วัดบางว้าน้อย	วัดอมรินทรารามวรวิหาร
3	วัดทอง	วัดสุวรรณารามราชวรวิหาร
4	วัดชีปะขาว	วัดศรีสุदारาม
5	วัดนายโรง	วัดนายโรง
6	วัดชีเหล็ก	วัดสุวรรณคีรี
7	วัดไก่อเตี้ย	วัดไก่อเตี้ย
8	วัดน้อยใน	วัดน้อยใน
9	วัดพิบูล	วัดพิบูลทอง
10	วัดชัยพฤกษ์	วัดชัยพฤกษมาลา
11	วัดชลอ	วัดชลอ

ตารางที่ 1 : แสดงรายชื่อวัดในบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยที่สร้างในสมัยอยุธยา

หนังสือพิมพ์ฐานข่าว ปีที่ 4 ฉบับที่ 4 วันที่ 1-31 พ.ศ.2540 ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของวัดชลอว่า วัดชลอสร้างเมื่อสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเมื่อคราวเสด็จทางชลมารคผ่านจังหวัดนนทบุรีเรือยามทางคลองลาดบางกรวย ทรงดำริว่า ที่ตรงนี้น่าจะสร้างวัดขึ้นมาสักวัดหนึ่งชาวบ้านจะได้มีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ เหล่าเสนาจึงกราบบังคมทูลว่าที่ตรงนี้มีอาถรรพ์ ในอดีตมีเรือสำเภาจากเมืองจันทร์มาเมืองไทย ถึงที่ตรงนี้ได้เกิดล่มจมลงด้วยแรงพายุลัดมีเรือและคนจมน้ำตายมาก ที่บริเวณดังกล่าวท่ามาค้าขายไม่ขึ้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงมีรับสั่งว่าสร้างวัดเสียตรงนี้แหละดี เรื่องร้าย ๆ จะได้ไม่เกิดขึ้น ชาวบ้านจะได้มีที่ทำกินเพิ่มขึ้นอีก จึงได้สร้างวัดตรงบริเวณดังกล่าว แต่เป็นไปด้วยความยากลำบากกว่าจะสร้างวัดได้เสร็จ และในคืนนั้นได้เกิดอาเพศฝนตกหนักฟ้าผ่ากลางโบสถ์ พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศจึงเสียดสยฐานกับเทพยดาว่ามาตรแมนพระองค์มีบุญญาภิหารจึงขอให้บอกเหตุแก่เคล็ดด้วย ในคืนนั้นพระองค์ทรงสุบินนิมิตไปว่ามีชายจีนชรามากกราบทูลขอให้พระองค์ปลดปล่อยพวกตนซึ่งเป็นผีตายโหงเพราะเรือล่มด้วยการสร้างโบสถ์เป็นรูปเรือสำเภา เมื่อทรงตื่นจากบรรทม พระองค์จึงให้สร้างโบสถ์เป็นรูปเรือสำเภา คราวนี้ไม่มีเหตุอาเพศใด ๆ เกิดขึ้น เมื่อสร้างวัดเสร็จพระองค์ทรงพระราชทานนามวัดว่า "วัดชลอ"

จะเห็นได้ว่า บริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยเป็นชุมชนโบราณที่มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่อ่อนกรุงศรีอยุธยาและเริ่มมีความหนาแน่นและขยายใหญ่โตขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา สังเกตได้จากวัดบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยซึ่งมีจำนวนมาก โดยเฉพาะจากการสำรวจวัดบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อย พบว่า เมื่อนั่งเรือจากโรงพยาบาลศิริราชแล้วเลี้ยวซ้ายเข้าสู่ปากคลองบางกอกน้อย จะมีวัดตั้งเรียงรายอยู่ทางด้านซ้ายมือมากกว่าด้านขวามือ ซึ่งอาจจะอนุมานได้ว่าพื้นที่ด้านซ้ายมือของปากคลองเมื่อมาจากศิริราชนั้น เป็นชุมชนเก่าแก่และมีผู้คนอาศัยอยู่มากกว่าด้านขวา จึงปรากฏจำนวนวัดที่มากกว่านั่นเอง

จากที่กล่าวมาทั้งหมด จะพบว่าบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนทางฝั่งขวา (ตะวันตก) ของแม่น้ำเจ้าพระยา เริ่มจากบริเวณที่เป็นจุดตัดของเส้นทางแม่น้ำสายเดิม (ตั้งแต่บริเวณปากคลองบางกอกน้อยถึงปากคลองบางกอกใหญ่) โดยอาศัยโครงข่ายการคมนาคมทางน้ำในการเชื่อมโยงผู้คนเข้าหากัน ซึ่งการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำที่อยู่ในคลองบางกอกน้อยจะเริ่มจาก

1. บริเวณปากคลองบางกอกน้อย
2. บริเวณฝั่งธนบุรีตรงกันข้ามกับพระนคร
3. บริเวณวัดสุวรรณารามถึงปากคลองบางกอกใหญ่
4. บริเวณจุดตัดคลองบางกอกน้อยกับคลองบางกอกใหญ่
5. บริเวณบางคูเวียงถึงปากคลองบางใหญ่
6. แนวการขยายตัวและกระจายไปตามแนวลำคลองบางกอกน้อย¹

ชุมชนดั้งเดิมจะอยู่ตามริมแม่น้ำสายเก่า คือ ปากคลองบางกอกน้อยถึงปากคลองบางกอกใหญ่ในบริเวณฝั่งธนบุรีปัจจุบัน ซึ่งเป็นสวนผลไม้จำนวนมากในย่านบางกอกน้อย บางขุนนนท์ คลิ่งชัน ฯลฯ ส่วนฟากตะวันออกหรือฝั่งกรุงเทพฯปัจจุบัน เป็นที่ลุ่มลาดต่ำลงไม่เหมาะสำหรับการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัย² เนื่องจากน้ำมักจะท่วมขังและพื้นที่เป็นเลน

ชุมชนเดิมของชาวบางกอกในสมัยอยุธยา จึงเต็มไปด้วยเรือทอเรือสวน ไ้รนาของชาวไทย ชาวจีน ชาวมอญ อาศัยอยู่ ตั้งแต่สมัยที่มีการสร้างป้อมริมแม่น้ำเพื่อรักษาเส้นทางเข้าออกในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แม้ไม่มีหลักฐานว่าจะมีชาวตะวันตกพำนักอยู่ในเมืองธนบุรีศรีมหาสมุทรก็ตาม การติดต่อกับชาวต่างชาติก็น่าจะเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดชุมชนหนาแน่นมากขึ้น เพราะเรือสำเภาบรรทุกสินค้าของชาติต่าง ๆ ที่เดินทางไปมาเข้าออกระหว่างอ่าวไทยและกรุงศรีอยุธยานั้น ต้องใช้เมืองธนบุรีศรีมหาสมุทร เมืองด่านแห่งนี้เป็นจุดตรวจ จุดพักขนถ่ายสินค้า และแหล่งพักอาศัยระหว่างการเดินทาง

¹ เดิมศักดิ์ ภาณุวรรณ. (2543). ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำในคลองบางกอกน้อย. หน้า 27.

² กรมศิลปากร. (2534).. ย่านอดีตกรุงเทพฯ. หน้า 9.

ผู้คนเดินทางไปในเส้นทางนี้ก็ได้อาศัยการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับพืชพันธุ์ผลไม้ที่ชาวสวนบางกอกปลูก และมีการนำสินค้าที่บรรทุกเรือมาขายกันอยู่และบริเวณชุมชนต่างๆ ระหว่างทางที่มีการสัญจรไปมาค้าขายกันอยู่ ตลอดจนประเทศที่นำสินค้ามาค้าขายไปขายในตลาดที่กรุงศรีอยุธยากับชุมชนในระหว่างทางและที่ในเมืองของตนอีกด้วย¹ การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนตามแนวยาวขนานไปตามเส้นทางน้ำในบริเวณที่ราบลุ่ม มีการปลูกสร้างอาคารบ้านเรือนติดกับพื้นที่ริมน้ำ พื้นที่ด้านหลังของที่อยู่อาศัยก็จะใช้เป็นที่ทางการเกษตร² คือ ปลูกผัก ทำสวนผลไม้ ความสำคัญและบทบาทของน้ำยังมีผลต่อการดำรงชีวิตประจำวันมาก นับจากสมัยอยุธยา "บางกอก" ยังมีลักษณะของการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนเล็กๆ ที่ผู้คนอาศัยอยู่เบาบาง มีการปลูกบ้านเรือนทั้งแบบเรือนแพ บ้านในเรือ บ้านริมน้ำยกพื้นสูง และบ้านเรือนอยู่ริมตลิ่ง

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในสมัยอยุธยาแถบบางกอกนี้ ลาธุแบร์ ราชทูตจากราชสำนักฝรั่งเศสที่เข้ามาอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช บันทึกไว้ว่า "บนเส้นแม่น้ำสายนี้ห่างจากทะเลลึกเข้าไป 7 ลี้ เป็นที่ตั้งของเมืองบางกอก (คือเมืองธนบุรี)³ และข้าพเจ้าใคร่จะกล่าวว่า คนสยามไม่ค่อยนิยมปลูกบ้านเรือนอยู่ตามชายฝั่งทะเลลึก ซึ่งความจริงก็อยู่ห่างจากตัวเมืองไม่ถึงวัน แต่มักชอบไปปลูกที่พักอาศัยอยู่ตามชายแม่น้ำที่ขึ้นล่องสะดวกแก่การค้าทางทะเลเสียเป็นส่วนมาก..."⁴

กล่าวโดยสรุป คลองบางกอกน้อยไม่ใช่คลองขุดขึ้นใหม่หากแต่เป็นลำแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมที่กลายสภาพมาเป็นคลอง เนื่องจากการขุดคลองลัดบริเวณบางกอกจึงทำให้แม่น้ำเจ้าพระยาไหลเป็นแนวทางตรงและมีกระแสน้ำแรงจึงกัดเซาะคลองลัดให้มีขนาดใหญ่ขึ้นจนกลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม เมื่อมีปริมาณการไหลของน้ำน้อยลงก็ตื้นเขินและแคบจนกลายเป็นคลองบางกอกน้อย และคลองบางกอกใหญ่ในที่สุด และจากการที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์จึงเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น และเมื่อมีการขุดคลองลัดที่บางกอกแล้วยังทำให้บริเวณนี้มีความเติบโตเป็นชุมชนเมืองที่มีผู้คนมาตั้งถิ่นฐานหนาแน่น

¹พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ. (2542). *กรุงธนบุรี ราชธานีศรีอยุธยา*. หน้า 29.

²เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร. (กุมภาพันธ์ 2541). การศึกษาที่อยู่อาศัยริมแม่น้ำบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างกรณีศึกษาบริเวณตลาดน้ำบางคูเวียง. *สารศาสตร์ศึกษา* 2. หน้า 248.

³ผู้วิจัยวงเล็บไว้เพื่อให้ทราบว่าหมายถึงเมืองธนบุรี

⁴ลาธุแบร์. (2548). *จดหมายเหตุ ลาธุแบร์*. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. หน้า 27.

1.2.2 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยสมัยธนบุรี

เมืองธนบุรีหรือบางกอกเป็นเมืองที่มีความต่อเนื่องมาจากอยุธยา โดยมีพื้นฐานจากการเป็นเมืองท่าหน้าด่านมาจากสมัยอยุธยาสู่กรุงธนบุรีตามลำดับ¹ และเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนาธนบุรีเป็นเมืองหลวงแห่งใหม่ของกรุงธนบุรี จึงทำให้กลายเป็นศูนย์กลางทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ซึ่งมีผลให้ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงธนบุรีมากขึ้น กรุงธนบุรีจึงมีผู้คนทั้งที่เป็นคนไทยและชาวต่างชาติ ซึ่งหลากหลายเชื้อชาติ หลายภาษา หลายศาสนา อพยพเข้ามาจากอยุธยาและอพยพเข้ามาจากต่างชาติ

ประชากรบริเวณชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยส่วนใหญ่เป็นคนในพื้นที่ ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมในท้องถิ่นนั้น ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลองบางกอกน้อยและกระจายไปตามลำน้ำ ชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานมาช้านาน ได้แก่ ชุมชนวัดดุสิต ชุมชนวัดสุวรรณาราม ชุมชนวัดสุวรรณคีรี เป็นต้น การอพยพของชาวชุมชนพื้นถิ่นไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจน แต่มีหลักฐานการย้ายถิ่นของชุมชนบางกอกน้อยปรากฏในสมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนใหญ่เป็นการย้ายถิ่นเพื่อหนีภัยสงครามระหว่างไทยกับพม่า การย้ายเพื่อแสวงหาถิ่นทำกินที่อุดมสมบูรณ์มากขึ้น และเพื่อตั้งถิ่นฐานใหม่ โดยภาพรวมชาวชุมชนแถบนี้มีจิตใจรักสงบ มีความเมตตา กรุณา นิยมการทำสวน ทำนา ปลูกบ้านเรือนอยู่ใกล้แม่น้ำลำคลอง ลักษณะของเรือนยกพื้นสูงมีระเบียง ภาษาพูดเป็นสำเนียงภาคกลาง นับถือศาสนาพุทธ²

ตัวอย่างชุมชนบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ได้แก่

1. บ้านขมิ้น เป็นชุมชนที่ผลิตขมิ้นผงและดินสอพองขาย ประวัติความเป็นมาของชุมชนนี้ไม่แน่ชัด แต่ก็น่าจะเป็นกลุ่มคนไทยที่ตั้งรกรากอยู่เดิม อีกทั้งไม่ทราบอาณาเขตที่ตั้งของชุมชนบ้านขมิ้นที่แน่นอน คาดว่ามีพื้นที่ตั้งแต่บริเวณโรงพยาบาลศิริราช สี่แยกศิริราชไปจนถึงบ้านช่างหล่อ ปัจจุบันแทบจะไม่มีใครรู้จักบ้านขมิ้นอีกแล้ว หลักฐานเดียวที่ยังคงเหลืออยู่ให้เห็นว่าเคยมีชุมชนนี้ก็คือ ป้ายชื่อคลองบ้านขมิ้นใกล้วัดวิเศษการ³

2. บ้านช่างหล่อ เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นจากการรวบรวมหมู่สกุลช่างฝีมือสายเดียวกันที่กระจัดกระจายจากอยุธยาเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา ตั้งขึ้นเป็นชุมชนมีอาชีพในการหล่อพระ ทำลี้บทอดกันมาหลายชั่วอายุคน แต่ละบ้านจะมีความชำนาญในการหล่อพระต่างประเภทกัน เช่น บางบ้านหล่อพระประธาน บางบ้านหล่อพระพิมพ์ และบางบ้านก็หล่อระฆัง

¹ เรืองศิลป์ หนูแก้ว. (2546). ความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี ระหว่าง พ.ศ.2310-2325. หน้า1.

² จุฑาพันธ์ บรรจงภาค. (2546). วิวัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างน้ำและชุมชนพักอาศัยริมน้ำ กรณีศึกษาคลองบางกอกน้อย. หน้า 49.

³ ภัทรา แสงदानุช, บรรณาธิการ. (2545). 18 ชุมชนหัตถกรรม ภูมิปัญญาโบราณ กรุงเทพมหานคร. หน้า 6.

3. บ้านบุ เป็นชุมชนที่เก่าแก่อยู่ริมคลองบางกอกน้อยทางเหนือของสถานีรถไฟ เดิมชาวบ้านมีอาชีพทำเครื่องทองลงหินมาหลายชั่วอายุคน ดังที่ปรากฏในนิราศพระแท่นดงรังของนายมี ซึ่งแต่งไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2379 เล่ากันว่า ชุมชนนี้อพยพมาจากอยุธยาครั้งกรุงศรีอยุธยาแตก แต่นักวิชาการบางกลุ่มเชื่อว่าเป็นชุมชนที่อพยพมาจากเวียงจันทน์ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

บริเวณเมืองเก่าหรือตัวเมืองธนบุรี เป็นชุมชนเก่ามีพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยต้นกรุงศรีอยุธยาหรือก่อนหน้านั้น ชุมชนเก่าจำนวนมากกระจายอยู่บริเวณสองฝั่งแม่น้ำลำคลอง และบริเวณรอบ ๆ วัดที่สำคัญ เช่น วัดสุวรรณาราม วัดอมรินทรารามวรวิหาร เป็นต้น

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงสร้างพระราชวังหลวง และโปรดเกล้า ฯ ให้สร้างกำแพงเมืองเพิ่มเติมแล้ว วัดส่วนหนึ่งอยู่ในกำแพงเมืองทั้งสองฝั่ง แต่วัดอีกส่วนหนึ่งซึ่งมีจำนวนมากกว่าจะสร้างกระจายอยู่นอกกำแพงเมือง หนึ่งในวัดที่อยู่ในกำแพงเมือง คือ วัดอมรินทร์

วัดอมรินทร์ หรือวัดบางว่าน้อย ตั้งอยู่ปากคลองบางกอกน้อยตรงสถานีรถไฟธนบุรี วัดคู่กับวัดอมรินทร์ คือวัดบางหัวใหญ่ หรือวัดระฆังโฆสิตาราม ดั่งบันทึกของ น. ณ ปากน้ำ อธิบายถึงวัดอมรินทร์ไว้ดังนี้ “ เป็นวัดมีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ได้รับการปฏิสังขรณ์ในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์อย่างติดต่อมา แต่มาถูกทำลายอย่างยับเยินด้วยระเบิดทหารอเมริกัน เมื่อครั้งสงครามโลกครั้งที่ 2 หรือสงครามมหาเอเชียบูรพา เพราะวัดตั้งใกล้สถานีรถไฟบางกอกน้อยอันเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญ จึงพลอยโดนลูกหลง วัดหลายลงทั้งวัด เหลือเพียงวิหารเล็กซึ่งเรียกกันว่า วิหารหลวงพ่อบุสธนี้อย ชาวบ้านยกย่องว่าเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ท่านแคล้วคลาดจากลูกระเบิดมาได้ อย่างน่าอัศจรรย์ ดังคำบอกเล่าจากลุงวีระ คนเก่าแก่ของชุมชนบ้านบุ กล่าวว่า สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ปุ่นมาทิ้งระเบิดจำนวนมากที่บริเวณบางกอกน้อย เนื่องจากมีสถานีรถไฟที่ถือเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญ ดังนั้นจึงหวังจะทิ้งระเบิดทำลาย แต่ไม่เพียงแค่นี้สถานีรถไฟเท่านั้นที่ได้รับความเสียหายยังคงมีสถานที่สำคัญอีกหลายแห่ง เช่น โรงรถจักรธนบุรี วัดเก่าแก่ 2 วัดที่อยู่ใกล้เคียงทั้งวัดอมรินทร์และวัดสุวรรณาราม แต่แปลกที่โบสถ์ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปเก่าแก่ที่ชาวบ้านนับถือกันมากไม่ได้รับความเสียหายเลย อย่างหลวงพ่อบุสธนี้อยวัดอมรินทร์ระเบิดลงที่หน้าโบสถ์เลยแต่ไม่ระเบิด มีคนเล่าว่าเห็นลำแสง 3 ลำจากองค์หลวงพ่อบุสธนี้อย แต่ที่หลวงพ่อบุสธนี้อยวัดสุวรรณารามนี้มีแค่ลำแสงเดียว ชาวบ้านจึงเชื่อว่าเป็นเพราะหลวงพ่อบุสธนี้อยจึงทำให้ระเบิดไม่ทำงาน ชาวบ้านก็เลยเชื่อและศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์ของหลวงพ่อบุสธนี้อยมาก¹

นอกกำแพงเมืองธนบุรีออกไปมีวัดและชุมชนน้อยใหญ่กระจายอยู่ตามแม่น้ำลำคลอง เป็นบริเวณกว้างไกลโดยรอบ วัดเหล่านี้ล้วนมีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เช่น วัดสุวรรณาราม เป็นต้น

¹ วีระ รุ่งแสง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรพรรณ ศรีศิริรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 77 ชุมชนบ้านบุ ซอย 4 แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย เมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2549.

วัดสุวรรณาราม หรือ วัดทอง ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อยใกล้ที่ทำการเขตบางกอกน้อย เป็นวัดเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยาอยู่สืบมาถึงสมัยกรุงธนบุรีจนปัจจุบัน

เมื่อสมัยรัชกาลที่ 1 ได้ปฏิสังขรณ์วัดสุวรรณารามใหม่หมดทั้งวัด ต่อมาถึงรัชกาลที่ 3 ก็ได้ปฏิสังขรณ์วัดสุวรรณารามอีก พร้อมกับให้ช่างเขียนหลวงมาเขียนภาพบนผนังในพระอุโบสถวัดสุวรรณารามด้วย น. ณ ปากน้ำ อธิบายว่าภาพเขียนฝาผนังที่มีชื่อเสียงเป็นเรื่องทศชาติ ที่สำคัญเป็นภาพเขียนประชันขันแข่งกันระหว่างจิตรกรมือชั้นครูสองท่าน คือ ครูคงแป๊ะ กับ ครูทองอยู่ ครูคงแป๊ะเขียนเรื่องมโหสถ แสดงการรบอันปั่นป่วนวุ่นวาย ส่วนครูทองอยู่ซึ่งมีบรรดาศักดิ์ว่า หลวงวิจิตรเจษฎาเขียนเรื่อง เนมิราช ภาพราชรถใหญ่เหาะลอยละล่องผ่านไปสวรรค์และนรก ทั้งสองภาพฝีมือประณีตงดงามมาก นับว่าต่างก็ดีไปคนละทาง¹

มีคำบอกเล่าถึงเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในท้องถิ่นกับวัดนี้ ดังเรื่องเล่าของคุณลุงวีระ รุ่งแสง ชาวบ้านบุว่า คนในบ้านบุนี้จะนับถือท่านหลวงพ่อดาศดามาก ท่านเป็นพระประธานประจำวัดนี้ สมัยที่มีสงครามโลกครั้งที่ 2 คนแถวนี้เขาเล่าว่ามีคนเห็นลำแสงสว่างออกมาจากองค์หลวงพ่อดเหมือนกับที่วัดบางหว้าน้อยแต่ที่วัดนี้มี 3 ลำแสงมากกว่าที่นี่ ผู้คนจึงนับถือท่านมากกว่าท่านช่วยให้ชาวบ้านปลอดภัยจากสงคราม หลวงพ่อนี้หลายคนว่าศักดิ์สิทธิ์มากนะ ขนาดพากันมาขอให้ทำอะไรให้สำเร็จแล้วกับบนโน้นบนนี้กัน เช่น มีคนเคยมาขอว่าอย่าให้ถูกทหารเลย ถ้าสำเร็จจะมาวิ่งม้าแก้บน แล้วเมื่อสำเร็จก็จะพากันมาวิ่ง หลวงพ่อนี้ก็เลยมีชื่อเสียงเรื่องบนทหารมากที่สุดเลย แต่คนที่นี่จะเชื่อว่าถ้าขออะไรที่ไม่ดี ผิดธรรมชาติเวลาแก้บนก็จะมีความรู้สึกเหมือนโดนลงโทษจากหลวงพ่อดอย่างหนัก มีครั้งหนึ่งผู้ชายที่รู้จักกันกับลุงไปบนกับหลวงพ่อดว่าขอให้ถูกหอยรางวัลที่ 1 ถ้าสำเร็จแล้วจะมาวิ่งม้าแก้บน 15 รอบ (โบสถ์) เพราะคิดว่าวิ่งแค่นี้คงไม่เป็นไร และงวดนั้นเขาก็ถูกหอยรางวัลที่ 1 จริง ๆ เลยมาแก้บน แต่ปรากฏว่าวิ่งได้แค่วันละ ½ รอบ ก็เหนื่อยมากจนวิ่งไม่ไหว เพราะว่าแกบอกว่า พอแกตั้งท่าจะวิ่งมองไปข้างหน้าจะเหมือนว่าทางที่วิ่งนั้นอยู่ไกลมาก พอออกวิ่งไปก็รู้สึกว่าการวิ่งเท่าไรก็วิ่งไม่ถึงสักที แกจึงใช้เวลาในการวิ่งแก้บนทั้งหมด 30 วัน หรือถ้าใครบนว่าขออย่าให้ฝนตก ถ้าฝนไม่ตกแล้วจะไปแก้บนโดยการเชกหัว เขาเล่าว่าเวลาเชกหัวจะเหมือนโดนเชกหัวแรงมาก² เรื่องเล่าเหล่านี้จึงเสมือนเป็นตัวสะท้อนความเชื่อที่ผู้คนมีต่อหลวงพ่อดาศดา วัดสุวรรณาราม จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เห็นว่าวิถีชีวิตรวมทั้งความเชื่อเรื่องต่าง ๆ ของคนไทยนั้นมีความผูกพันกับวัดเป็นอย่างมาก

นอกจากนี้ยังมีวัดที่สร้างขึ้นใหม่ในบริเวณคลองบางกอกน้อย คือวัดใหม่ยายแป้น

¹น. ณ ปากน้ำ. (2514). *ศิลปกรรมในบางกอก*. หน้า .

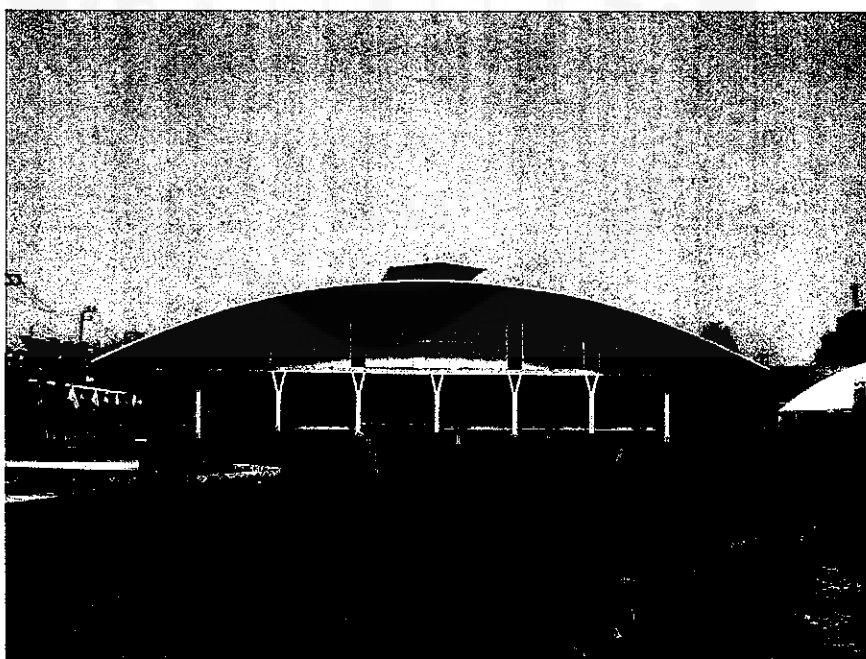
²วีระ รุ่งแสง. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรพรรณ ศรีศิริรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 77 ชุมชนบ้านบุชอย 4 แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย เมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ.2549.

วัดใหม่ยายแป้น

วัดใหม่ยายแป้น ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อยใกล้วัดศรีสุदारาม (วัดชีปะขาว) วัดนี้สร้างขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ.2390 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 สันนิษฐานตามคำบอกเล่าผู้สืบ ๆ กันมาว่า คุณยายแป้นเป็นผู้บริจาคที่ดินและสร้างวัด หลักฐานซึ่งจารึกไว้ที่ระฆังใบเก่าแก่ของวัดสร้างไว้ พ.ศ.2392 บนหลังคาอุโบสถหลังเก่ามีไก่ 2 ตัว เป็นสัญลักษณ์ว่าสร้างเสร็จในปีระกา พ.ศ.2391 ดังนั้นเกี่ยวกับนามวัดชาวบ้านนิยมเรียกว่า “วัดใหม่ยายแป้น” วัดนี้สันนิษฐานว่าได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาประมาณ พ.ศ.2392 เขตวิสุงคามสีมา กว้าง 4 เมตร ยาว 23 เมตร

สถานที่สำคัญในสมัยธนบุรีอีกแห่งหนึ่งก็คือ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเรือพระราชพิธี
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเรือพระราชพิธี

ที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ โรงเรือพระราชพิธี ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อย สร้างขึ้นมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เพื่อใช้เป็นที่เก็บเรือพระราชพิธี ที่ใช้ร่วมในพิธีกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค เดิมอยู่ในการดูแลของกองทัพเรือ ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ถูกระเบิดเสียหายมาก ในปี พ.ศ.2491 กรมศิลปากรเข้ามาดูแลและบูรณะเรือพระราชพิธีและโรงเรือ วันที่ 22 มกราคม 2517 ได้รับอนุมัติจากกระทรวงศึกษาธิการ ให้ยกฐานะเป็นพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

ภาพประกอบที่ 9 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเรือพระราชพิธี

ที่มา : ภาพถ่ายจากการสำรวจพื้นที่บริเวณสองฝั่งคลองคลองบางกอกน้อย เมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2549

เรือพระราชพิธี ปัจจุบันได้รับอนุรักษฐานะเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ โรงเรือพระราชพิธี เรือพระราชพิธีที่เก็บอยู่ ได้แก่ เรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช เรือพระที่นั่งเอนกชาติภุชงค์ และเรือสำคัญอื่น ๆ อีกหลายลำ นอกจากนี้ ยังมีเรือพระที่นั่งนารายณ์ทรงสุบรรณ ซึ่งเป็นเรือพระราชพิธี ลำล่าสุด ที่กองทัพเรือ น้อมเกล้าถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน

ชุมชนชาวต่างชาติ¹

นอกจากชาวไทยแล้วยังมีชาวต่างชาติที่ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยทั้งที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาและอพยพลงมาสมทบภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยา ตัวอย่างชาวต่างชาติที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ได้แก่

1. ชาวจีน

ชาวจีน เป็นชาวต่างชาติที่มีการติดต่อค้าขายกับดินแดนสยามมานาน มีความคุ้นเคยและเกี่ยวข้องกับเมืองสยามมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ ในสมัยอยุธยา มีการสนับสนุนให้พ่อค้าชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานและค้าขายในสยาม เพราะชาวจีนมีความชำนาญในการเดินเรือสำเภา ซึ่งเป็นประโยชน์ทางเศรษฐกิจการค้าของอยุธยา ดังนั้น จึงมีชาวจีนเพิ่มมากขึ้นในภูมิภาคเมืองสยามตั้งแต่ต้นสมัยอยุธยา ในพุทธศตวรรษที่ 23 สกินเนอร์ ระบุว่า "ชุมชนจีนในอยุธยามีจำนวนประมาณ 3-4 พัน ถ้านับจำนวนคนจีนทั้งหมดในเมืองสยาม ก็คงจะมีคนจีนประมาณหนึ่งหมื่นคน..."² ในอยุธยามีชาวจีนตั้งบ้านเรือนอยู่ทั่วไปทั้งในและนอกกำแพงเมือง เช่น ในกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีตลาดในไก่และตลาดน้อยของพวกจีน และที่คลองสวนพลู บริเวณวัดพนัญเชิง ซึ่งเคยเป็นที่อยู่ของกรมสมเด็จพระศรีสุตดารักษ์ กับพระสวามี คือ เจ้าขรัวเงินที่ดาบถถนนตาล³ เป็นสำคัญ

¹ชาวต่างชาติ หมายถึง ชาวต่างชาติที่เข้ามาในเมืองไทยและคนไทยที่สืบเชื้อสายโดยมีบรรพบุรุษเป็นชาวต่างชาติ กลุ่มพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร กลุ่มที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาเพราะสงคราม รวมทั้งกลุ่มที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เทียบเคียงความหมายจาก วิทยานิพนธ์ของอภิเชษฐ์ จันเที่ยง เรื่อง บทบาทขุนนางมอญในสมัยอยุธยา ระหว่างปี พ.ศ. 2127-2310 ในหน้าบทนำ ให้ความหมายคำว่า ชาวต่างชาติ ที่เป็นขุนนางมอญว่า ขุนนางมอญ หมายถึง ขุนนางมอญที่เข้ามารับราชการในสมัยอยุธยาและขุนนางที่สืบเชื้อสายมาจากชาวมอญ และปริญาณีพนธ์ของเรืองศิลป์ หนูแก้ว เรื่อง ความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2310-2325 ให้นิยามศัพท์เฉพาะ หน้า ๗ ว่า ชาวต่างชาติ หมายถึง กลุ่มพ่อค้าที่เข้ามาค้าขาย ที่ไปมาชั่วคราวและเข้ามาตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร กลุ่มที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาเพราะสงคราม รวมทั้งกลุ่มที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร และกลุ่มที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนา เช่น พวกบาทหลวง เป็นต้น ทั้งนี้รวมไปถึงคนไทยที่สืบเชื้อสายมาจากชาวต่างชาติรวมอยู่ด้วย

²จี วิลเลียม, สกินเนอร์. (2529). สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. หน้า 12.

³กรมศิลปากร. (2542). ปฐมวงศ์ พระราชพงศาวดารฉบับย่อ. ในประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 4. หน้า 29.

หลักฐานเกี่ยวกับชาวจีนที่อาศัยในเมืองธนบุรีหรือบางกอกนั้น ปรากฏในเอกสารของโปรตุเกสตามที่ ดูอาร์เต้ เฟอ์รนานเดซ ตัวแทนคณะทูตโปรตุเกสคนแรกได้เดินทางเข้ามาพร้อมสำเภาจีน โดยมีได้กังเรือชื่อ พูลาเต้ เดินทางเข้ามาถึงธนบุรี เมื่อ พ.ศ. 2054 บันทึกไว้ว่า

...พวกเขาได้เข้ามาทางแม่น้ำที่ชื่อ แม่น้ำ และเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงทราบข่าวว่า ชาวต่างชาติได้มาถึง พระองค์ได้ส่งข้าราชการคนหนึ่งมาพร้อมด้วยเรือสองร้อยลำ เพื่อสอบถามให้มั่นใจเรื่องสัญชาติของผู้ที่ร่วมเดินทางมาด้วย รวมทั้งเหตุผลของการมาเยือน ข้าราชการผู้นั้นล่องลงมาทางแม่น้ำ แม่น้ำ จากอยุธยา เมืองหลวงโบราณ ถึงท่าเรือ (ไม่ปรากฏชื่อ) ซึ่งมีคนจีนตั้งถิ่นฐานอยู่...¹

จากหลักฐานนี้ เป็นที่เข้าใจว่า นายเฟอ์รนานเดซ ผ่านทางแม่น้ำเจ้าพระยาที่ชาวต่างชาติมักเข้าใจผิดคิดว่าคำว่า แม่น้ำ เป็นชื่อแม่น้ำ ส่วนท่าเรือที่มาปรากฏชื่อก็คือเมืองธนบุรีนั่นเอง ส่วนหลักฐานที่ว่ามีชาวจีนตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณบางกอกหรือธนบุรีนั้น นายเฟอ์รนานเดซคงได้ข้อมูลจากได้กังเรือชาวจีน เป็นคนเล่าให้ฟัง

นอกจากนี้ การสำรวจเรื่องราวเกี่ยวกับชาวสยามของโปรตุเกสในพุทธศตวรรษที่ 22 (ค.ศ.16) ของ เดอ คัมโบส์ ยังกล่าวถึงพ่อค้าชาวจีนว่า “ตั้งหลักแหล่งอยู่ทั่วทุกหนทุกแห่งในประเทศไทย”² จากหลักฐานบันทึกของชาวโปรตุเกสที่เข้ามายังกรุงศรีอยุธยาคงพบชาวจีนอยู่มาก และน่าจะมีชาวจีนอาศัยอยู่บริเวณเมืองธนบุรีเช่นกัน³ เพราะเวลาที่ใดที่ชาวโปรตุเกสไปถึงได้พบชาวจีนอาศัยอยู่บริเวณนั้นเช่นกัน ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานที่นายเฟอ์รนานเดซ กล่าวว่า มีชาวจีนที่ธนบุรีแล้วในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ใน พ.ศ. 2054 เป็นอย่างน้อยตามที่บันทึกไว้ ซึ่งชาวจีนที่ธนบุรีคงจะมีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และค้าขายอยู่ตามริมแม่น้ำเจ้าพระยาตามเส้นทางที่มีชุมชนค้าขายอยู่ริมแม่น้ำ

จึงถือได้ว่าชาวจีนเป็นชาวต่างชาติกลุ่มใหญ่ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองไทยมาช้านาน และเป็นกลุ่มคนที่มีอิทธิพลและความสำคัญทั้งการค้าและการเมืองภายในของไทย เมื่อครั้งสงคราม

¹Smith, Ronald Bishop. (1968). The First Age of the Portuguese Embassies, Navigations and Peregrination to the Kingdoms and Islands of South East Asia (1509-1521). p. 7-8.

²จี วิลเลียม, สกินเนอร์. (2529). สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. หน้า 6.

³เรืองศิลป์ หนูแก้ว. (2546). ความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี ระหว่าง พ.ศ.2310-2325. หน้า 35.

⁴กรมศิลปากร. (2516). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. หน้า 289.

ระหว่างไทยกับพม่า มีหลักฐานเกี่ยวกับชาวจีนว่า “หลวงอภัยพิพัฒน์จีนนายกายคุมพลทหารจีนจำนวนสองพันออกสู้รบ ตั้งค่ายที่คลองสวนพลู...”⁴ ซึ่งจำนวนทหารจีนเหล่านี้ได้บอกได้ว่ามีชาวจีนเข้าสู้รบกับพม่าอย่างเข้มแข็งจนกระทั่งเสียกรุง นอกจากนี้ ชาวจีนยังมีบทบาทในการช่วยกอบกู้เอกราชร่วมกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ชาวจีนที่เข้าร่วมเป็นทหารช่วยกอบกู้บ้านเมืองและได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานพร้อมกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน มีรายชื่อดังนี้ หลวงพิพิธ หลวงพิชัย ขุนจำเมือง เสือร้าย หมื่นทอง หลวงพรหม เป็นต้น ขุนนางจีนพวกนี้เมื่อสถาปนากรุงธนบุรีแล้ว ล้วนได้รับตำแหน่งขุนนางสำคัญทั้งนั้น โดยเฉพาะหลวงพิพิธ ที่เป็นชาวจีนแต่จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระยาพิพิธ ดังข้อความในจดหมายเหตุรายวันทัพที่ว่า “จึงพระราชทานชื่อพระยาพิพิธผู้ว่าราชการโกษาธิบดีเป็นพระยาราชาศรี...”¹ นับเป็นพระคลังคนแรกในสมัยกรุงธนบุรี

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าถึงการอพยพของชาวจีนมาที่กรุงธนบุรี ไว้ว่า “เมื่อครั้งที่รวบรวมผู้คนให้เข้ามาอยู่ที่กรุงธนบุรี โปรดฯ ให้พวกจีนจากกรุงศรีอยุธยาามาตั้งบ้านเรือนอยู่ข้างเหนือคลองกุฎีจีนตรงวัดกัลยาณมิตร² กุฎีจีนจึงเป็นที่อยู่ของจีนที่อยู่ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาและที่เข้ามาเพิ่มเติมอีกในสมัยกรุงธนบุรี

สำหรับชาวจีนในบริเวณคลองบางกอกน้อยเข้ามาตั้งถิ่นฐานอาศัยและประกอบอาชีพค้าขาย ปลูกผักทำสวน ชาวจีนในบริเวณนี้เป็นชุมชนขนาดเล็กกว่าบริเวณชุมชนแถบกุฎีจีนและชุมชนแถบตลาดพลู

2. ชาวมุสลิม

ชาวมุสลิม เข้ามาอยู่ในภูมิภาคเอเชียตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12 (ค.ศ.7)³ โดยพ่อค้าอาหรับเข้ามาสู่หมู่เกาะมลายู ซึ่งมุสลิมในเมืองไทยคงเข้าสู่อาณาจักรไทยในระยะเวลานี้เช่นกัน โดยเข้ามาตอนใต้ของไทยที่มีชาวมลายูอยู่มาก พร้อมกับการเผยแผ่ศาสนาอิสลามไปทั่วคาบสมุทรมลายู มุสลิมเป็นชาวต่างชาติที่ทำการค้าทางฝั่งตะวันตกเป็นกลุ่มแรก ๆ และยังเชื่อมโยงการค้าทั้งในฝั่งตะวันออกและตะวันตกเข้าด้วยกัน ซึ่งการแพร่ขยายของชาวมุสลิมสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะการค้าในบริเวณแถบนี้เป็นจุดแลกเปลี่ยนสินค้าสำคัญของพ่อค้ามุสลิม

¹ กรมศิลปากร. (2512). พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี และ จดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรีประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 40. หน้า 219.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2506). สารานุกรมไทย. เล่ม 21. หน้า 141-142.

³ เสาวนีย์ จิตต์หมวด. (2531). กลุ่มชาติพันธุ์: ชาวไทยมุสลิม. หน้า 57-58.

ชาวมุสลิมที่เดินทางเข้ามาในเมืองไทยมีหลายทางที่มาจากฝั่งตะวันตก พวกนี้จะใช้เส้นทางระหว่างเมืองทวาย มะริด และตะนาวศรีมายังอ่าวไทยซึ่งเดินทางได้เร็วและสะดวกกว่าทางมะละกา ทั้งยังเป็นเมืองท่าสำคัญสำหรับการค้าและการจอดเรือกำบังคลื่นลมได้ดี ซึ่งหลักฐานโปรตุเกสกล่าวว่าบริเวณนี้ได้มีพ่อค้ามุสลิมเข้าติดต่อกับค้าขายและตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 หรือประมาณปลายศตวรรษที่ 15¹ มาแล้ว

มุสลิมในเมืองไทยมีบรรพบุรุษมาจากหลายเชื้อชาติ² ตามหลักฐานของชาวตะวันตกมุสลิมมักจะถูกเรียกว่า มัรวร³ ซึ่งหมายรวมทั้งชาวอาหรับ เปอร์เซียและชาวอินเดียร่วมอยู่ด้วย แต่ชาวสยาม มักเรียกว่า แขกเทศ หลักฐานการตั้งถิ่นฐานที่อยุธยาของพวกมุสลิมมีปรากฏในบันทึกของ โตเม ปิเรส ใน พ.ศ. 2058 (ค.ศ.1515) กล่าวว่า พ่อค้าต่างชาติส่วนใหญ่เป็นชาวจีน และมีแขกมัรวรอาศัยอยู่ในสยามจำนวนน้อยมาก นอกจากนี้ยังมีมุสลิมชาติอื่น ได้แก่ อาหรับและเปอร์เซีย⁴ ซึ่งบันทึกนี้แสดงว่า ในพุทธศตวรรษที่ 21 มีชาวมุสลิมตั้งถิ่นฐานที่อยุธยาแล้ว ซึ่งพวกมุสลิมที่อพยพมาอยุธยาเป็นพ่อค้า นักการทหาร นักวิชาการ แพทย์ และนักเผชิญโชค โดยเฉพาะชาวเปอร์เซียทำการค้าเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าทรงธรรม จนถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้มีการส่งทูตไปเจริญสัมพันธไมตรียังเปอร์เซีย หลักฐานของเดอลาลูแบร์ยังกล่าวถึงพวกมัรวรว่า มีฐานะร่ำรวยที่สุดในบรรดาชาวต่างชาติ พวกนี้ได้ทำการค้ากับญี่ปุ่นและยุโรป

¹ เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา. (2513). นันทา สุตกุล ผู้แปล. หน้า 26,48,61.

² ชาวไทยมุสลิมมีบรรพบุรุษมาจากหลายเชื้อชาติต่าง ๆ คือ 1) สายที่มีบรรพบุรุษจากอาหรับและเปอร์เซีย, 2) สายที่มีบรรพบุรุษมาจากชาว-มลายู. 3) สายที่มีบรรพบุรุษมาจากจาม-เขมร. 4) สายที่มีบรรพบุรุษมาจากอินเดีย ปากีสถาน และบังคลาเทศ. 5) สายที่มีบรรพบุรุษมาจากจีน. ทั้งนี้มุสลิมเชื้อชาติต่างๆ ยังแบ่งได้เป็นสองกลุ่มตามแนวความคิดทางศาสนา คือ กลุ่มชีอะฮ์และซุนนะห์. อ้างจาก เรื่องศิลป์ หนูแก้ว. (2546). *ความเป็นสังคมนานาชาติของกรุงธนบุรี ระหว่าง พ.ศ.2310-2325*. หน้า 37. ดูเพิ่มเติมจาก เสาวนีย์ จิตต์หมวด. (2531). *กลุ่มชาติพันธุ์ : ชาวไทยมุสลิม*. หน้า 57-58.

³ คำว่า มัรวร ในเอกสารของชาวตะวันตกมักจะใช้เรียกกลุ่มมุสลิมอย่างรวม ๆ กันไป ชาวโปรตุเกส ใช้คำว่า มัรวรในพุทธศตวรรษที่ 21 หมายถึงมุสลิม หรือผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามที่มาจากแอฟริกาตะวันออก เอเชียตะวันออกเฉียงกลาง เอเชียกลาง และอินเดีย เป็นต้น ซึ่งเป็นความหมายรวม ๆ ส่วนบันทึกของลาลูแบร์ ชาวฝรั่งเศสกล่าวว่า เฉพาะพวกมัรวร ซึ่งควรจะเป็นชาติเดียว ก็แบ่งออกเป็น 10 ชาติแล้ว และมัรวร หมายถึง แขกชาติอาหรับ นับถือศาสนาพระมหะหมัดซึ่งบรรพบุรุษของเราเรียกแขกสาระเซ็น และแขกชาตินี้แผ่ฐานอยู่ในที่ต่าง ๆ เกือบทั่วทวีปยุโรป. อ้างจาก เดอ ลาลูแบร์. (2548). *จดหมายเหตุลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม*. หน้า 45-46.

⁴ วรพร ภู่งศ์พันธ์. (2542). *ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยา ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึง ค.ศ. 1767*. หน้า 52. อ้างถึงใน Embassy of Portugal Bangkok-Thailand, Thailand and Portugal 470 Years of Friendship, p 33.

มุสลิมที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่เมืองธนบุรีไม่ทราบแน่ชัดว่าเข้ามาในช่วงใด แต่สันนิษฐานว่า คงจะเกิดชุมชนขึ้นก่อนหรือภายหลังจากการตั้งด่านขนอน เป็นเมืองธนบุรี ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ใน พ.ศ. 2100 จากคำบอกเล่าสืบต่อกันมาของชาวมุสลิมที่คลองบางกอกใหญ่ว่า มีมัสยิดเกิดขึ้นแล้วในช่วงรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2153 - 2171) คือ มัสยิดกุฎีใหญ่หรือมัสยิดต้นสนอยู่ใกล้กับวัดเจ้าสัวหงส์ และป้อมเมืองธนบุรี การขยายตัวทางการค้าของมุสลิมตั้งแต่สมัยพระเจ้าทรงธรรม คงจะมีมุสลิมบางส่วนที่ล่องแพค้าขายมาที่ธนบุรี และเมื่อเห็นว่าเป็นที่เหมาะสมน่าจะอยู่จึงได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองนี้ และเกิดเป็นชุมชนขนาดใหญ่เพราะมีสุเหร่าประจำหมู่บ้าน¹

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ มีหลักฐานเกี่ยวกับชาวมุสลิมที่บางกอก ชาวตะวันตก ได้จดบันทึกไว้จำนวนมาก ดังเช่นบันทึก ใน พ.ศ. 2223 ของบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส ที่มีมองซิเออร์ บูลเดแลนด์ เดินทางมากับเรือ เลอวัวร์ ได้บันทึกเกี่ยวกับการต้อนรับชาวฝรั่งเศสที่บางกอกว่า "จึงได้มีรับสั่งไปยังเจ้าเมืองซึ่งเป็นคนชาติแขกเติร์กโดยทันทีว่าถ้าเรือยิงสลุตแล้วก็ให้เจ้าเมืองยิงสลุตรับ..."² หลักฐานนี้แสดงชัดว่ามีเจ้าเมืองเป็นชาติเติร์กหรือตุรกีมาก่อนที่คณะทูตฝรั่งเศสจะเข้ามา ซึ่งใน พ.ศ. 2228 เมื่อบาทหลวง กียี ตาซาร์ด ที่เข้ามาพร้อม เซอวาเลีย เดอ โชมองต์ ราชทูตฝรั่งเศสที่เข้ามาในครั้งแรก ได้จดบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับเมืองบางกอกไว้ว่า " ครั้นเจ้าเมืองบางกอกซึ่งมีสัญชาติเป็นแขกเติร์ก และนับถือศาสนาพระมะหะหมัด ได้รับแจ้งข่าวว่าราชทูตของสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสมาถึงอ่าวจอดเรือแล้ว... ท่านเจ้าเมืองเป็นบุรุษร่างใหญ่ สมส่วนและให้การต้อนรับพวกเราอย่างดี..."³ ซึ่งสอดคล้องกับข้อความที่ปรากฏในจดหมายเหตุฟอร์บิง ที่ระบุว่า เจ้าเมืองบางกอกนำอาหารแขกมาเลี้ยง และเครื่องดื่มที่เป็นน้ำซอร์เบต (คือน้ำเจือกับน้ำผลไม้)⁴ จากหลักฐาน ทำให้ทราบว่าถึง พ.ศ. 2228 เจ้าเมืองบางกอกเป็นมุสลิม และชุมชนชาวมุสลิมคงอยู่บริเวณมัสยิดกุฎีใหญ่มาตั้งแต่เริ่มตั้งถิ่นฐานแล้ว

หลักฐานของ ก.ศ.ร กุหลาบ ได้บันทึกจากคำบอกเล่าว่า พระยาราชวังสัน (มะหะหมัด) ได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นเสนาบดีคุมกองทัพอาว และมีหน้าที่กำกับดูแลพลทหารชาวฝรั่งเศส 200 นาย ที่รัฐบาลสยามจ้างมารักษาป้อมวิไชยเณร โดยมีมองซิเออร์ฟอร์บิง รับตำแหน่งเป็นออกพระศักดิ์สงคราม

¹น. ณ ปากน้ำ. (2534). ศิลปะและวัฒนธรรมจากดินแดนอาหรับเมื่อแรกเข้าสู่สยามประเทศ. หน้า 38.

²กรมศิลปากร. (2467). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 32 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. หน้า 57.

³กียี ตาซาร์ด. (2517). จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซาร์ด หน้า 10 และ 23.

⁴เซอวาเลีย เดอ ฟอร์บิง. (2509). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 80 จดหมายเหตุฟอร์บิง. หน้า 68.

ตำแหน่งแม่ทัพเรือไทย¹ นอกจากนี้ ก.ศ.ร.กุหลาบ ยังได้ระบุอีกว่า เจ้าพระยาราชวังสัน (มะหะหมุด) เป็นผู้สร้างสุเหร่าสุนนีหะฎีใหญ่ วัดเขกริมวัดหงษวามไทยในคลองบางกอกใหญ่ เมื่อ จุลศักราช 1050² (ประมาณ พ.ศ.2231) ซึ่งเป็นปีสุดท้ายของรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ดังนั้น การที่พระยาราชวังสัน (มะหะหมุด) อพยพครอบครัวมาอยู่ที่ธนบุรีอาจทำให้ชาวมุสลิมบางส่วนติดตามมา จึงได้มาสร้างมัสยิดขึ้นที่ธนบุรีในที่อยู่ของตนเอง ซึ่งหลักฐานนี้ถึงแม้จะยังไม่เป็นที่เชื่อถือ แต่จากเรื่องเล่าทำให้รู้ว่ามุสลิมกับเมืองบางกอกหรือธนบุรีได้มีความเกี่ยวเนื่องกันมานานเป็นภาพที่คู่กันของเมืองธนบุรีกับชาวมุสลิม

มุสลิมที่เมืองบางกอกคงทำอาชีพค้าขายตามเส้นทางน้ำระหว่างปากน้ำเข้าสู่อยุธยา ตามความถนัดของตนเอง และเมื่อมีส่วนในทางการเมืองของกรุงศรีอยุธยามากขึ้น จึงได้เข้ารับราชการเป็นทหารอาสาบางส่วน ทั้งนี้การเป็นพ่อค้าของชาวมุสลิม คงจะสร้างความมั่นคงให้กับเมืองธนบุรีได้ระดับหนึ่งจนเป็นที่รู้จักของชาวต่างชาติทั่วไปที่ผ่านเข้ามายังธนบุรี ถึงแม้ในตอนปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ชาวมุสลิมจะลดบทบาทในราชสำนัก แต่ชาวมุสลิมที่เมืองธนบุรีคงได้ดำเนินชีวิตเรื่อยมาที่คลองบางกอกใหญ่ ซึ่งมีมัสยิดต้นสนเป็นจุดศูนย์กลางและเป็นสัญลักษณ์ของชาวมุสลิมที่ธนบุรีตลอดมาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี

หลังเสียกรุงมีชาวมุสลิมที่ติดตามสมเด็จพระเจ้าตากสินในการกอบกู้บ้านเมือง ตั้งแต่อยู่ที่เมืองระยอง คือ หลวงนายคักดี³ (หมุด) เป็นผู้ที่มีบทบาทมากในการช่วยเหลือสมเด็จพระเจ้าตากสิน ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า “หลวงนายคักดีเป็นเชื้อแขกออกไปราชการ ณ เมืองจันทบุรี แต่ก่อนทัพพม่ายังไม่ล้อมกรุง ยังค้างอยู่ในเมืองจึงมาเฝ้าถวายตัวเป็นข้าราชการสืบไป ก็โปรดเลี้ยงไว้ด้วยเป็นข้าราชการเก่า ด้วยรู้ขนบธรรมเนียมจะได้ปรีการาชการงานทั้งปวง...”⁴ หลวงนายคักดี นับเป็นผู้ที่มีบทบาทอย่างสูงในต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน ได้พาครอบครัวมาตั้งถิ่นฐานบริเวณมัสยิดต้นสน ซึ่งครอบครัวของทำนองนั้นได้สืบสกุลมาจากตระกูลสุลต่านสุไลมาน ที่เป็น

¹ก.ศ.ร.กุหลาบ (นามแฝง). (2456). ประวัติเจ้าพระยาอภัยราชา (ม.ร.ว. ลพ) และเจ้าพระยาบดินทรเดชา (ม.ร.ว. อรุณ). หน้า 18.

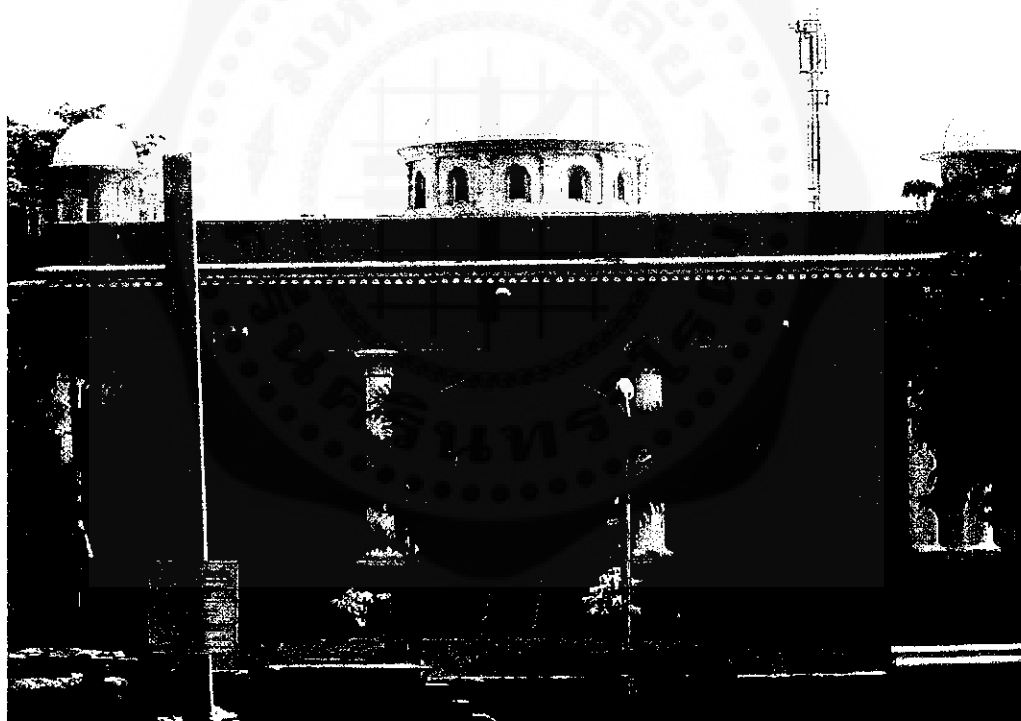
²แหล่งเดิม. แต่ตามที่เล่าในประวัติมัสยิดต้นสน กล่าวว่า มัสยิดต้นสนสร้างขึ้นระหว่างสมัยพระเจ้าทรงธรรม ซึ่งอาจเป็นได้ว่าตัวมัสยิดมีมาก่อนแล้วจึงมาสร้างขยายให้ใหญ่ขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช.

³หลวงนายคักดี (หมุด) เป็นบุตรของหลวงลักษณะนา (บุญยัง) เจ้ากรมอาสาจามในกรมอาสาจามเข้ารับราชการในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงเก็บภาษีให้หัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออกต่อมาพม่าตีกรุงศรีอยุธยาได้จึงหนีไปอาศัยจันทบุรี เมื่อพระยาตากเดินทัพมายังหัวเมืองตะวันออก หลวงนายคักดีได้เข้ามาสวามิภักดิ์และต่อมาได้รับพระราชทานตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาจักรี เรียกว่า จักรีแขก (ดูเพิ่มเติมในประวัติศาสตร์สายสกุลสุลต่านสุไลมาน (2531). และใน มุสลิมต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย. (2542).

⁴กรมศิลปากร. (2516). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. หน้า 313.

มุสลิมสายซุนนีหลักกลุ่มใหญ่ในสมัยธนบุรี ดังนั้น นิเวศสถานของท่านและครอบครัวจึงอยู่บริเวณมัสยิดต้นสน เพราะอยู่ใกล้พระราชวังสามารถที่จะเดินทางไปมาสะดวก

บทบาทหน้าที่ของชาวมุสลิมในสมัยนั้น นอกจากจะมีหน้าที่ติดต่อกับชาวต่างชาติทาง การทูตและการค้าแล้ว ยังมีมุสลิมเข้ารับราชการเป็นขุนนางฝ่ายใน โดยเป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านขนบ - ประเพณีฝ่ายในราชสำนักกรุงศรีอยุธยา ครั้นกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า บรรดามุสลิมที่จอดแพเรียงราย ต่อด้านหน้าคลองบางกอกน้อย ที่เหลือก็พากันล่องแพมาตามแม่น้ำเจ้าพระยาลงมาถึงที่กรุงธนบุรี แวะจอดแพ ตามคลองบางกอกน้อย คลองบางกอกใหญ่ เต็มทั้งสองฝั่งคลอง และลี้กตามแนวคลองเข้าไปจนถึง ตลาดพลู ส่วนใหญ่ยังคงนิยมใช้เรือแพอยู่เป็นที่ จึงนิยมเรียกกันว่า"แขกแพ" สำหรับบริเวณคลอง บางกอกน้อยจะมีศาสนสถานสำคัญของชาวมุสลิม คือ สุเหร่าบางกอกน้อย หรือ อัลซอริซซุนนะห์ ตั้งอยู่บริเวณปากคลองบางกอกน้อยฝั่งตรงข้ามกับสถานีรถไฟธนบุรีหรือสถานีรถไฟบางกอกน้อย

ภาพประกอบที่ 10 สุเหร่าบางกอกน้อย หรือ อัลซอริซซุนนะห์

ที่มา : ภาพถ่ายจากการสำรวจพื้นที่บริเวณสองฝั่งคลองคลองบางกอกน้อย เมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2549

1.2.3 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยสมัยรัตนโกสินทร์

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีใน พ.ศ.2325 ทรงเลือกตั้งพระนครใหม่ทางฝั่งตรงข้ามกับเมืองหลวงเก่าธนบุรี ด้วยเหตุผลหลักสองประการ คือ ความจำเป็นในการใช้จิตวิทยาทางการเมือง เพราะการย้ายเมืองหลวงใหม่เป็นสัญลักษณ์ของการเปิดยุคใหม่ที่จะมี “บูรณราชประเพณี” อันเป็นพื้นฐานของการปกครอง มีการสร้างปราสาทราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดารามตลอดจนการจัดวางผังเมือง โดยใช้แนวคิดในการสร้างกรุงเลียนแบบกรุงศรีอยุธยา เพื่อช่วยปลอบขวัญจรรโลงจิตใจประชาชน การประทับนอกเขตวังล้อมของพวกขุนนางและประชาชนที่ยังคงจงรักภักดีในสมเด็จพระเจ้าตากสินอย่างแน่นแฟ้นอีกด้วย¹ ทำให้เสถียรภาพการปกครองของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมั่นคงขึ้น

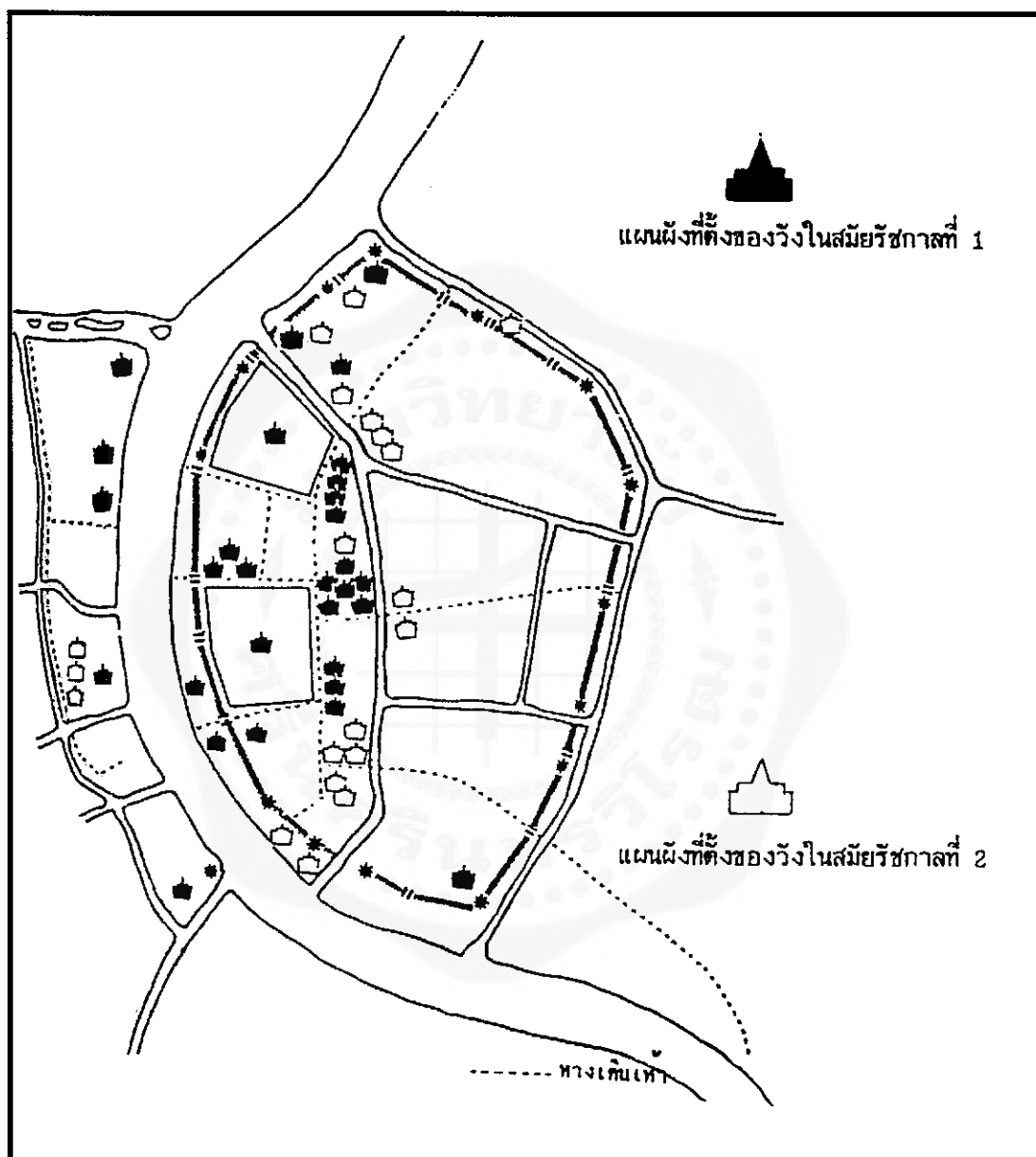
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ อาณาเขตของกรุงเทพฯ ยังครอบคลุมบริเวณทั้งสองฝั่งลำน้ำเจ้าพระยา เช่นเดียวกับอาณาเขตของเมืองบางกอกในสมัยหลังการขุดคลองลัดในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช และในสมัยกรุงธนบุรี หากแต่มีบริเวณขอบเขตของเมืองเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะทางฟากตะวันออกของกรุงเทพฯ มีพื้นที่ขยายออกไปอย่างเห็นได้ชัด

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงย้ายมาประทับในพระบรมมหาราชวังใหม่ทางกรุงเทพฯ ผู้คนที่อาศัยอยู่ในบางกอกฝั่งตะวันตกครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไม่ได้ย้ายติดตามข้ามฟากไปด้วย ขุนนางและประชาชนส่วนใหญ่ยังคงอยู่ที่เดิม เพราะการเดินทางไปเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ที่พระบรมมหาราชวังในแต่ละวันหรือแต่ละครั้งมีความสะดวก ชั่วระยะเวลาพายุเรือหรือนั่งเรือข้ามฟากไป-กลับเท่านั้น ความเจริญทางกายภาพของพื้นที่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาจึงมีการพัฒนาการควบคู่กันไปทั้งด้านการเป็นแหล่งชุมชนและศูนย์รวมการเกษตร

พื้นที่ในเขตคูเมืองเดิมคือ บางกอกฝั่งตะวันตกยังคงมีชุมชนอาศัยอยู่หนาแน่นเหมือนดังเช่นในรัชกาลก่อน ๆ โดยเฉพาะด้านริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นที่ตั้งวังของเจ้านายองค์สำคัญ ๆ ต่อเนื่องกันไป ตั้งแต่ตอนใต้ของแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่ขึ้นไปถึงทางตอนเหนือของแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่ คือ ปากคลองบางกอกใหญ่ถึงคลองบางกอกน้อย เป็นที่ตั้งของพระราชวังและวังที่ประทับของพระราชโอรสและพระบรมวงศานุวงศ์ที่รัชกาลที่ 1 ที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยมาก เช่น กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้เจ้านายพระองค์สำคัญ ๆ และเจ้านายที่มีความสามารถในการรบเหล่านี้ช่วยทำหน้าที่รักษาป้องกันพระนครฟากตะวันตก ในขณะเดียวกันก็คอยสอดส่องดูแลบรรดาขุนนางในสมัยธนบุรีที่ยังคงตั้งบ้านเรือนอยู่ทางฝั่งบางกอกเดิมนี้อีกด้วย

¹ฉัตรภาณีย์ พิรุณรัตน์. (2535). พัฒนาการของบางกอกฝั่งตะวันตก พ.ศ. 2325-2369. หน้า 27.

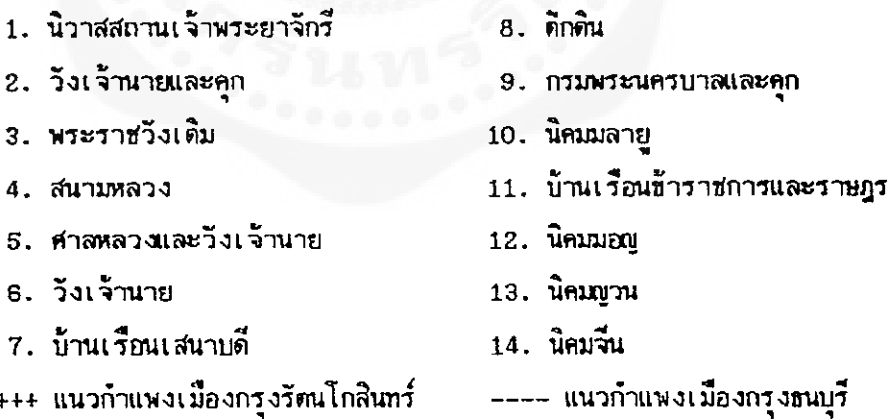
ส่วนขุนนางและประชาชนส่วนใหญ่ทั้งไทยและต่างชาติยังคงสร้างบ้านเรือนและอาศัยในเรือนแพตามริ้วสวนริมคลองต่าง ๆ สองฝั่งคลองธนบุรีและบางกอกเดิม ดังเช่นที่เคยมีมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี¹ ดังแผนที่ที่แสดงให้เห็นต่อไปนี้

ภาพประกอบที่ 12 แผนที่แสดงที่ตั้งวังในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2

ที่มา : จัตุราภรณ์ พิรุณรัตน์. (2535). พัฒนาการของบางกอกฝั่งตะวันตก พ.ศ.2325-2369. หน้า 32.

¹ จัตุราภรณ์ พิรุณรัตน์. (2535). พัฒนาการของบางกอกฝั่งตะวันตก พ.ศ.2325 -2369. หน้า 40

ที่มา: จัตุราภรณ์ พิรุณรัตน์. พัฒนาการของบางกอกฝั่งตะวันตก พ.ศ.2325-2369. หน้า 31.

จะเห็นได้ว่าหลังจากการย้ายราชธานีไปอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว ลักษณะของชุมชน และการตั้งถิ่นฐานยังคงมีความต่อเนื่องตามลำน้ำเจ้าพระยา และบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อย กล่าวคือ บริเวณนี้มีความสำคัญทั้งด้านยุทธศาสตร์และการป้องกันประเทศ รวมทั้งการเป็นที่พักอาศัยของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางข้าราชการ การเป็นแหล่งการค้าเช่นเดียวกับสมัยธนบุรี ทำให้สองฝั่งคลองบางกอกน้อยและแนวฝั่งบางกอกเดิมยังคงมีความสำคัญในด้านการเป็นแหล่งชุมชน การใช้ที่ดิน การคงสภาพความสำคัญของพื้นที่ซึ่งจะยังคงความสำคัญเช่นนี้โดยไม่แตกต่างไปจากในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช บ้านเรือนส่วนใหญ่ยังมีลักษณะของเรือนแพอยู่ตามริมแม่น้ำลำคลองสายใหญ่ และยังคงมีบทบาททางการค้าขาย โดยเฉพาะหลังจากมีการเปิดการค้ากับชาวต่างประเทศตามสนธิสัญญาเบาว์ริงในสมัยรัชกาลที่ 4 ยิ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้เพิ่มขึ้น

ภาพประกอบที่ 14 แผนที่แสดงการตั้งถิ่นฐานของบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อย
ในสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร

2. ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย

2.1 ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยสมัยอยุธยา

เมืองบางกอกหรือเมืองธนบุรี เป็นชุมชนโบราณมาตั้งแต่สมัยอยุธยา มีการพบหลักฐานเกี่ยวกับโบราณสถานและโบราณวัตถุในวัดเขตบุคคลโลเรื่อยไปจนถึงเขตราษฎร์บูรณะหลายแห่ง เช่น วัดประเสริฐสุทธาวาส วัดแจ้งร้อน วัดราษฎร์บูรณะ และวัดบางปะกอก¹ และจากการสำรวจทางโบราณคดีในพระราชวังเดิม โดยเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรใน พ.ศ. 2540 ได้พบเศษภาชนะดินเผาและเปลือกหอย ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงว่ามีชุมชนโบราณในบริเวณนี้² นอกจากนี้ บริเวณเมืองบางกอกยังมีวัดโบราณในเส้นทางคลองบางกอกน้อยและคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งมีหลักฐานว่าวัดเหล่านี้สร้างตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น อาทิ วัดเพรง วัดเงิน วัดทอง วัดศาลาสีหน้า และวัดกำแพง เป็นต้น วัดเหล่านี้พบสิ่งก่อสร้างทางศิลปกรรมสมัยอยุธยาเป็นจำนวนมาก³

ด้วยเหตุที่บางกอกตั้งอยู่ห่างจากปากแม่น้ำเจ้าพระยาประมาณ 21 กิโลเมตร ดังกล่าวมาแล้ว ทำให้บางกอกมีความสำคัญในฐานะเป็นเมืองท่าหน้าด่านและศูนย์กลางทางการค้า ตลอดจนเป็นชุมชนขนาดใหญ่แห่งหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา ดังนั้น ความสำคัญของเมืองบางกอกในสมัยอยุธยาจึงพิจารณาได้ 3 ประเด็น คือ การตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสม การเป็นแหล่งกำลังคน และการเป็นเขตเศรษฐกิจที่สำคัญ

2.1.1 การเป็นเมืองท่าหน้าด่าน

จากสภาพที่ตั้งทางด้านภูมิศาสตร์ของบางกอก ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ ทำให้บางกอกเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญทางใต้ในสมัยอยุธยา เพราะสามารถที่จะป้องกันรักษาเมืองหลวงด้านแรก การยกฐานะขึ้นเป็นด่านขนอนตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 และชุดคลองลัดบริเวณบางกอกยิ่งทำให้การเดินทางสะดวกมากขึ้น ได้เพิ่มความสำคัญให้บางกอกเป็นที่รองรับคนต่างชาติที่เข้ามาติดต่อได้มาก เพราะเป็นจุดแวะพักเพื่อเจรจาเรื่องต่าง ๆ ก่อนที่จะเข้าสู่เมืองหลวง ชาวต่างชาติบางส่วนเมื่อเล็งเห็นถึงความเหมาะสมของบางกอกจึงได้มีการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนอย่างถาวรที่เมืองบางกอก ทำให้การค้าขายและติดต่อระหว่างชาวต่างชาติด้วยกัน และแลกเปลี่ยนสินค้าบริเวณนี้ซึ่งมีสภาพเป็นเมืองท่าค้าขายด้วย

¹น. ณ ปากน้ำ. (2514). *ศิลปะในบางกอก*. หน้า 8.

²อรพินธุ์ การุนจิตต์. (2540). "กว่าจะมาเป็นพระราชวังเดิม". *ศิลปากร*. 11(6): 45.

³กรมศิลปากร. (2525). *จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์*. หน้า 10.

2.1.1.1 การเป็นเมืองท่า

เมืองท่า คือ แหล่งชุมนุมของสินค้าหลากหลายที่มาทางเรือ มีการติดต่อค้าขายกันระหว่างชาวพื้นเมืองและคนต่างถิ่นที่นำสินค้าเข้ามาและซื้อสินค้ากลับออกไป เมืองท่าจึงเป็นเมืองที่รองรับสินค้าจากตอนในประเทศและภายนอกประเทศที่มารวมกัน ทั้งยังสามารถติดต่อกับนานาชาติได้โดยสะดวกซึ่งมีเส้นทางเข้าออกได้สองทางทั้งเส้นทางด้านตะวันตกและตะวันออก ส่วนล้าคลองเชื่อมต่อไปมายังบางกอกได้ บางกอกจึงพัฒนาเป็นเมืองท่าที่สำคัญจากการเจริญทางด้านการค้าและการเข้ามาของชาวต่างชาติเพิ่มขึ้น ซึ่งสนับสนุนการค้าของอยุธยาให้ค้าเงินได้สะดวกมากขึ้น ปัจจัยที่ทำให้บางกอกมีฐานะเป็นเมืองท่า คือ

การตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมทางน้ำ

บางกอกเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำสายนี้เป็นเส้นทางเดินเรือสินค้ามาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น จากการที่อยุธยาเป็นเมืองหลวงจึงทำให้แม่น้ำเจ้าพระยากลายเป็นเส้นทางเข้า - ออก ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับปากแม่น้ำสู่ทะเลหรือปากอ่าว การเดินทางจากอยุธยาถึงเมืองบางกอก และจากบางกอกถึงฝั่งทะเลใช้เวลาเดินทางระยะเวลาเพียงหนึ่งวัน¹ ดังนั้นก็จดหมายเหตุของ เซอร์วาเลียร์ เดอ โชมองต์

การพัฒนาเมืองบางกอกให้มีฐานะเป็นเมืองท่า เกิดจากการพัฒนาเส้นทางการค้าของอยุธยาออกสู่ปากอ่าวที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เพื่อรับช่วงในการดูแลบริเวณปากแม่น้ำให้กับเมืองหลวง

จากที่กล่าวมาข้างต้น อาจจะสรุปได้ว่า ในสมัยอยุธยานั้น “บางกอก” มีความสำคัญอย่างมากในฐานะเมืองท่าและเมืองหน้าด่านของกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏในบันทึกของชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เล่าถึง “บางกอก” ไว้ว่า “ กรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่ประมาณ 15 องศาทางเหนือ ต้องข้ามแม่น้ำไปภายในแผ่นดินประมาณ 20 ไมล์ฮอลันดา แม่น้ำนี้จัดอยู่ในประเภทแม่น้ำที่ดีที่สุดในย่านอินดีส ซึ่งสามารถให้เรือระวางหนักตั้งแต่ 150 - 200 ลาตส์ กินน้ำลึกตั้งแต่ 12 - 13 ฟุตขึ้นไปจอดได้โดยสะดวก จากปากน้ำเข้าไป 5 ไมล์เป็นที่ตั้งของเมืองล้อมรอบด้วยกำแพง มีชื่อว่า “ บางกอก ” ณ ที่นี้ เป็นที่ตั้งของด่านภาษีแห่งแรกเรียกว่า ขนอนบางกอก (CANEN BANGKOC) ซึ่งเรือและสำเภาทูกำลังว่าจะมาจากชาติใดก็ตามจะต้องหยุดจอดทอดสมอ และแจ้งให้ด่านนี้ทราบก่อนว่าจะเข้ามาเพื่อจุดประสงค์อันใด บรรทุกสินค้ามาจากไหน มีผู้ใดมากับเรือบ้าง และมีสินค้าอะไรบ้างที่บรรทุกมา ก่อนที่เรือเหล่านั้นจะล่องลำหรือเดินทางเข้าไปกว่านั้น...

¹ พรังขวัธ อังรี ตูร์แปง. (2530). ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม. หน้า 10.

...ในเรื่องเกี่ยวกับระเบียบปฏิบัตินั้น ผู้ที่จะออกไปจะต้องได้รับหนังสือพระราชทานสำคัญเสียก่อน เรียกว่าตรา (สารตรา) หรืออีกนัยหนึ่งก็คือเอกสารใช้แทนหนังสือเดินทาง (ใบผ่าน) ซึ่งจะต้องนำไปแสดงที่ด่านภาษีที่บางกอก ซึ่ง ณ ที่นี้เรือจะต้องหยุดอีกครั้งหนึ่ง เพื่อจ่ายอากรแผ่นดินสำหรับเรือและสินค้า หากไม่ปฏิบัติตามนี้แล้ว ไม่ว่าจะป็นนายเรือหรือเจ้านายอื่น ๆ ก็ตาม จะถูกยึดเรือทันที¹

เมื่อสมเด็จพระไชยราชาธิราช โปรดให้ขุดคลองลัดระหว่างปากคลองบางกอกน้อยถึงปากคลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่าบริเวณบางกอกนี้มีความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์และการค้าดังบันทึกของ ลาลูแบร์ ว่า " ... ราษฎรเกือบจะทั้งหมดตั้งบ้านเรือนอยู่แต่ตามลำแม่น้ำ ใช้เรือนแพได้สะดวกพอที่จะช่วยให้ทำการค้าขายทางทะเลได้ ชื่อตำบลที่เหล่านี้โดยมาก โดยเหตุที่กล่าวแล้วน่าจะเรียกว่าเมืองท่าเรือที่ชาวต่างประเทศไปมาค้าขาย เมื่อเช่นนั้น เมืองบางกอก ฝ่ายสยามเรียกเมืองธน แต่ชาวต่างประเทศไม่มีใครรู้เหมือนชื่อบางกอก ก็เป็นเมืองท่า "²

นอกจากนี้ยังมีบันทึกของชาวต่างชาติอีกฉบับหนึ่งคือ หนังสือชื่อ ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม กล่าวถึง เมืองบางกอก ว่า " บางกอก (BANKOC) เป็นสถานที่อันมีความสำคัญที่สุดแห่งราชอาณาจักรสยามอย่างปราศจากข้อสงสัย เพราะว่าในบรรดาเมืองท่าด้วยกันแล้ว ก็เป็นแห่งเดียวเท่านั้นที่พอจะป้องกันเข้าศึกได้ ผังเมืองนั้นมีสวนยาวมากกว่าสวนกว้าง มีอาณาบริเวณไม่เกินครึ่งลี้ มีกำแพงกันเฉพาะทางด้านชายแม่น้ำใหญ่ ซึ่งไหลผ่านตัวเมืองทางด้านทิศตะวันออกกับทิศใต้ เนื่องจากปากอ่าวขึ้นมาประมาณ 12 ลี้ ตรงแหลมที่แม่น้ำแบ่งสายทางแยกนั้น มีพื้นที่เป็นรูปจันทร์ครึ่งซีก เป็นทำเลพอป้องกันได้ มีป้อมอยู่เพียงแห่งเดียว มีปืนใหญ่หล่ออยู่ 24 กระบอกใช้การได้ดี ตรงฝั่งปากแม่น้ำตรงกันข้าม มีป้อมเล็ก ๆ อีกป้อมหนึ่งซึ่งไม่น่าจะทำการป้องกันได้แข็งแรงนัก แม้จะมีปืนใหญ่ตั้ง 30 กระบอกก็ตาม"³

¹พลาดิย์ สิทธิธัญกิจ. (2542). ขนอนบางกอกหน้าด่านกรุงศรีอยุธยา. หน้า 15 – 17.

²สุจิตต์ วงษ์เทศ,บรรณาธิการ. (2545). เวียงวังฝั่งธนฯ ชุมชนชาวสยาม. หน้า 17.

³นิโกลาส์ แชรแวส. (2506). ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม.

ภาพประกอบที่ 15 แผนที่สยามสมัยอยุธยา วาดโดย R. P. Placide นักภูมิศาสตร์
ในคณะทูตฝรั่งเศสสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 เดินทางมายังอยุธยา
สมัยพระนารายณ์ เมื่อ ค.ศ. 1686

ที่มา: ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2542). อยุธยา ประวัติศาสตร์และการเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 3 หน้า (25).

ดังที่กล่าวมาข้างต้น แสดงว่าบริเวณบางกอกมีความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์ มีปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาว่า เจ้าพระยาวิไชยเณทร์ เป็นผู้ดำริเกี่ยวกับการสร้างป้อม สำหรับป้องกันข้าศึกทางน้ำที่จะไปยังกรุงศรีอยุธยา

ทางด้านภูมิศาสตร์การที่ธนบุรีมีที่ตั้งใกล้อ่าวไทยหรือทางทะเลโดยอยู่ห่างจากปากแม่น้ำเจ้าพระยาประมาณ 21 กิโลเมตร ทำให้บางกอกมีความสำคัญเพราะอยู่ในเส้นทางคมนาคมและการค้าสายสำคัญที่มีระยะทางสั้นที่สุดในการเดินทางทางบกจากอินเดียมากรุงศรีอยุธยา โดยข้ามมหาสมุทรอินเดีย มาขึ้นบกที่เมืองมะริด ลงเรือเล็กไปตะนาวศรี เข้าเมืองกุยบุรี (ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์) จากนั้นเรือก็จะแล่นเลียบชายฝั่งไปจนเข้าปากน้ำ ผ่านบางกอกเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นที่เชื่อว่าเส้นทางนี้ใช้กันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว¹ และเป็นที่น่าสังเกตว่าเมืองบางกอกและเมืองมะริดกลายเป็นเมืองท่าสำคัญในสมัยอยุธยาที่ต้องผูกพันควบคู่กันไป กระทั่งฝรั่งเศสเองก็ตระหนักในความสำคัญของเมืองท่าทั้งสอง ลานีเออร์ (Lanier) นักประวัติศาสตร์ชาวฝรั่งเศส เขียนไว้ในหนังสือชื่อ *Relations de la France et du Royaume de Siam de 1662 a' 1703* ว่า

“ทางฝ่ายบริษัทฝรั่งเศสก็รู้สึกดีว่า บางกอกนั้นเป็นหนึ่งที่สำคัญอย่างไร เพราะบางกอกนี้เป็นท่าเลท่ามกลางในระหว่างอ่าวสยาม ท่าเรือต่าง ๆ ในพระราชอาณาเขตสยาม และท่าเรือในประเทศจีนด้วย แต่เมืองมะริดนั้นบริษัทก็อยากได้เหมือนกัน เพราะเป็นท่าเลอันเหมาะสมสำหรับการค้าขายในอ่าวเบงกอล ที่ทั้งสองแห่งนี้ คือบางกอกและมะริด ถ้าได้สร้างป้อมอย่างดี และมีทหารรักษาแข็งแรง มีท่าจอดเรืออย่างมั่นคง และสร้างโรงเก็บของใหญ่ ๆ ไว้ให้หลายหลัง ก็คงจะทำให้สินค้าทั้งปวงในฝ่ายอินเดียและแหลมมลายูรวมอยู่ในที่นี้ทั้งหมด”²

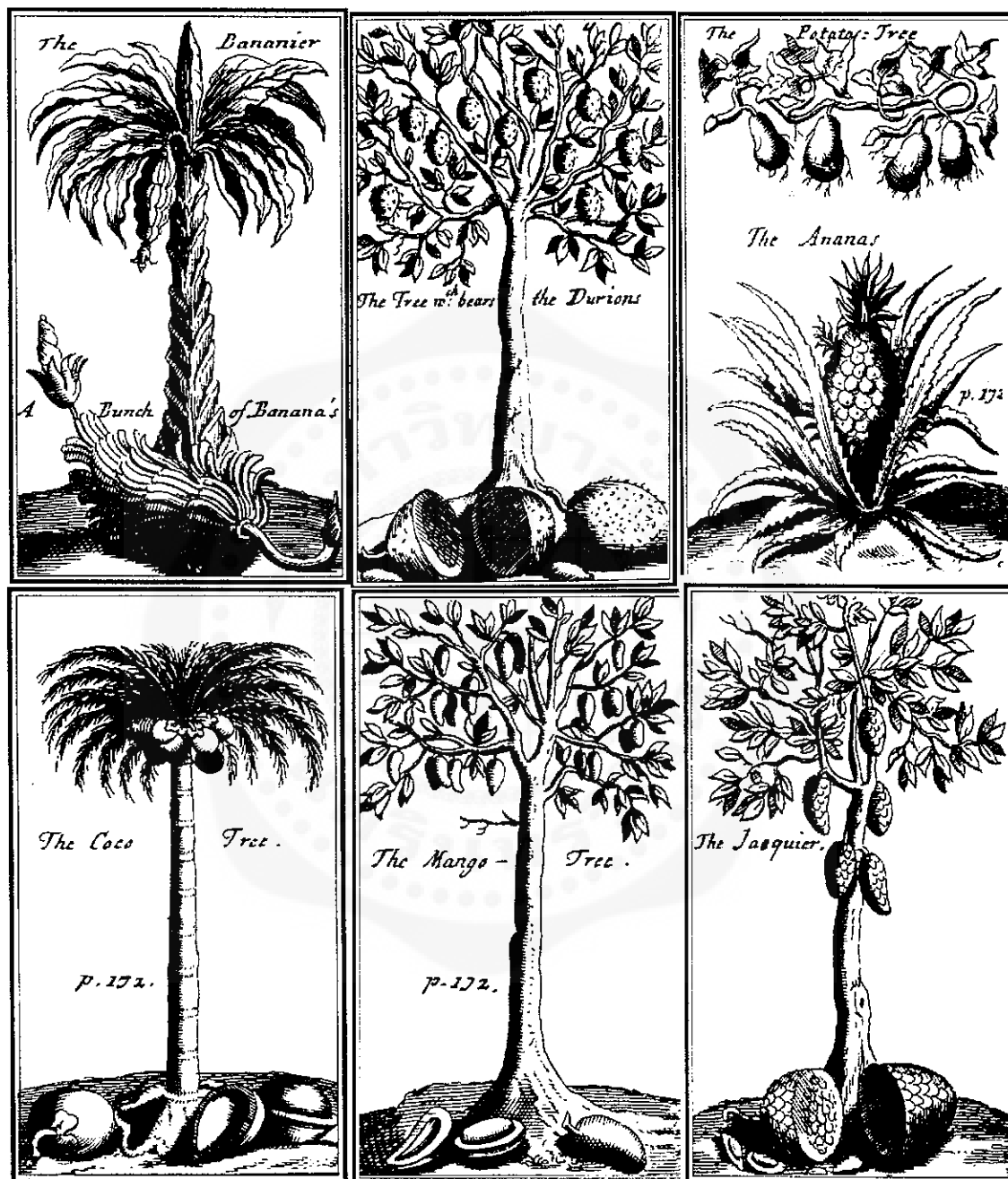
จากลักษณะทางภูมิศาสตร์ของบางกอก แสดงให้เห็นว่าเมืองบางกอกนั้นมีความสำคัญต่อกรุงศรีอยุธยาในด้านยุทธศาสตร์การค้า ด้วยเหตุที่อยู่ใกล้อ่าวไทยหรือทะเลที่จะเชื่อมต่อการเดินทางระหว่างตะวันตก (ยุโรป) และตะวันออก (จีน)

นอกจากนี้ เมืองบางกอกยังมีความสำคัญในฐานะที่เป็นเมืองท่าในการจัดเก็บภาษีจากเรือต่างชาติที่เข้ามาค้าขายในสมัยอยุธยา และเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาแล้วบางกอกจึงได้รับการสถาปนาให้เป็นเมืองหลวงแห่งใหม่แทนกรุงศรีอยุธยา ความเหมาะสมที่มีพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม น้ำท่าและดินอุดมสมบูรณ์จึงทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนหลายกลุ่ม ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนและส่งผลผลิต

¹ ทัช เรืองศิลป์. (2533). *ประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจ* แต่โบราณ ถึง พ.ศ. 2399. หน้า 169.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2507). *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 15 ภาค 72 : พงศาวดารเรื่องฝรั่งเศสกับไทย*. หน้า 294.

จากพืชสวนเป็นสินค้าส่งออกสำคัญไปยังกรุงศรีอยุธยา ดั้งเดิมที่กษัตริย์ชาวต่างชาติทั้งลาอูแบร์ และ
แซร์เวส เป็นต้น

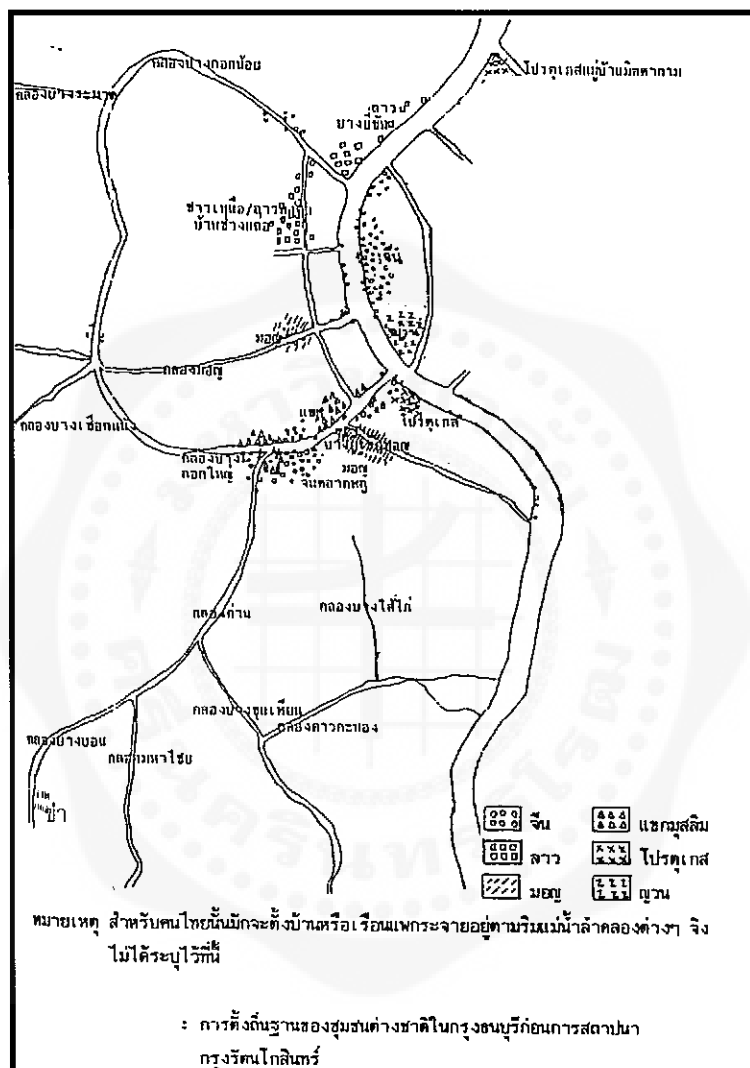

ภาพประกอบที่ 16 ภาพวาดผลไม้ ฝรั่งวาดไว้ในสมัยอยุธยา
แถวบนนับจากซ้าย ต้นกล้วย เครือกล้วย , ต้นทุเรียน, มันฝรั่ง สับปะรด
แถวล่างนับจากซ้าย ต้นมะพร้าว, ต้นมะม่วง, ต้นขนุน

ที่มา: จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์. (2548). แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. หน้า 488-496.

2.2 ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยสมัยธนบุรี

ภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า ในปี พ.ศ. 2310 นั้น สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ทรงสถาปนาเมืองบางกอกหรือธนบุรีเป็นราชธานีแทนกรุงศรีอยุธยา¹ บางกอกหรือธนบุรีจึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นเมืองหลวงของประเทศแทนกรุงศรีอยุธยา

ภาพประกอบที่ 17 แผนที่แสดงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนต่างชาติในกรุงธนบุรี
ก่อนการ สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์

ที่มา: ฉัตรารณณ์ พิรุณรัตน์. (2535). พัฒนาการของบางกอกฝั่งตะวันตก พ.ศ.2325-2369. หน้า 47.

¹สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงดำริว่า กรุงศรีอยุธยาเสียหายมากจนยากแก่การบูรณะปฏิสังขรณ์ให้กลับคืนมาดีเหมือนในอดีตได้ พระองค์จึงทรงเห็นว่าธนบุรีเป็นเมืองด่านสำคัญใกล้ทะเล มีป้อมปราการ เป็นชัยภูมิอย่างดี ประกอบกับเป็นเมืองเล็กเหมาะสมกับกำลังไพร่พลและราษฎรในขณะนั้น

บริเวณคลองบางกอกน้อยซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเมืองหลวงจึงมีความสำคัญทั้งในด้านยุทธศาสตร์ที่เป็นคลองคูเมืองทางด้านเหนือและเป็นที่ตั้งวังเจ้านายและขุนนางข้าราชการ ขณะเดียวกันความสำคัญทางด้านการค้าก็ยิ่งมีความคึกคักและขยายตัวเพิ่มขึ้น เนื่องจากมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่และค้าขายในเมืองหลวง

กล่าวโดยสรุป จากการที่บริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยนี้เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์รวมทั้งในเรื่องน้ำ ซึ่งใช้เป็นเส้นทางคมนาคมโดยเฉพาะการเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาของเรือต่างชาติต่าง ๆ บริเวณนี้จึงเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น และกลายเป็นเมืองท่าเมืองหน้าด่านในที่สุด จนถึงสมัยธนบุรีความสำคัญของบางกอกน้อยก็เพิ่มขึ้นจากเดิมที่เป็นเมืองท่าเมืองหน้าด่าน ก็กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของเมืองหลวง

2.3 ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

บางกอกเป็นเมืองที่มีความสำคัญมาตั้งแต่สมัยอยุธยาในฐานะเมืองท่าและเมืองหน้าด่าน เพราะความได้เปรียบทางด้านทำเลที่ตั้งดังที่กล่าวมาแล้ว และเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 บางกอกหรือธนบุรีก็ได้รับการสถาปนาให้เป็นเมืองหลวงแห่งใหม่ บางกอกจึงทวีความสำคัญมากขึ้น กล่าวคือบางกอกหรือธนบุรีกลายเป็นศูนย์กลางในด้านต่าง ๆ ของรัฐ และเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชขึ้นครองราชย์แทนและย้ายพระบรมมหาราชวังมาฝั่งบางกอกตะวันออกก็ตาม หากแต่พระองค์ก็ยังคงให้ความสำคัญต่อบางกอกฝั่งตะวันตกหรือธนบุรีเช่นเดิม กล่าวคือ บริเวณบางกอกฝั่งตะวันตกรวมทั้งบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยยังคงมีฐานะเป็นเมืองเหมือนครั้งสมัยกรุงธนบุรี ขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และทรงจัดสรรที่ดินฝั่งธนบุรีให้แก่เจ้านายและขุนนาง ตลอดจนกลุ่มชนชาติต่าง ๆ เพื่อตั้งถิ่นฐาน ไม่ว่าจะเป็นพระราชวังเดิม วังบ้านปูน วังสวนมังคุด วังหลัง ฯลฯ¹

นอกจากนี้บริเวณคลองบางกอกน้อยยังมีความสำคัญในการด้านยุทธศาสตร์ คือ เป็นแนวกำแพงเมืองสำหรับป้องกันพระนครจากข้าศึกที่จะมารุกรานเช่นเดียวกับสมัยธนบุรี รวมทั้งการเป็นแหล่งผลิตพืชพันธุ์ธัญญาหารที่อุดมสมบูรณ์ที่อยู่ใกล้พระนครมากที่สุด² โดยเฉพาะผลไม้ และเป็นที่ตั้งของชุมชนมีทั้งขุนนางตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ไพรไทยและกลุ่มชนต่างชาติ ต่างวัฒนธรรม

ดังนั้น จึงอาจสรุปได้ว่า บางกอกน้อยซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของบางกอกหรือธนบุรีนั้นยังคงความสำคัญดังกล่าวนี้อย่างเด่นชัดเช่นเดียวกับครั้งสมัยกรุงธนบุรี ถึงแม้จะมีการย้ายราชธานีมายังฝั่งตะวันออกของบางกอกก็ตาม

¹ฉัตรารณณ์ พิรุณรัตน์. (2535). พัฒนาการของบางกอกฝั่งตะวันตก พ.ศ.2325-2369. หน้า 52.

²แหล่งเดิม. หน้า 51

ลักษณะทางเศรษฐกิจของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย สมัยอยุธยา - พ.ศ.2398

พื้นที่บริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาที่กระแสน้ำพัดพาตะกอนจากที่ต่างๆ มาทับถมบริเวณแถบนี้ในฤดูน้ำหลากทุกปี รวมทั้งลำน้ำสายย่อยตามธรรมชาติที่มีอยู่แต่เดิม ทำให้พื้นที่บริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยจึงมีการทำสวนผลไม้และทำการประมงริมน้ำ นอกจากอาชีพการทำสวนแล้วยังมีงานอาชีพอื่น ๆ อีกเล็กน้อยในบริเวณที่ลี้จากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าไปยังดินแดนตอนใน มีผลไม้เป็นสินค้าส่งออกสำคัญส่งออกไปยังกรุงศรีอยุธยา ดั่งบันทึกของ ลา ลูแบร์ ว่า “สวนผลไม้ดาดไปในเขตแขวงบางกอกยาวไปตามลำน้ำ ราว 4 ลี (500 เส้น) ขึ้นไปทางจะไปพระมหานครสยาม (กรุงศรีอยุธยา) ถึงที่ซึ่งมีนามว่าตลาดขวัญ (เมืองนนทบุรี) นั้น เลี้ยวเมืองนี้ ให้เฝ้าตรวจรอยสมที่พลเมืองสยามชอบกินเป็นอย่างดีที่สุด ข้าพเจ้าหมายความว่าผลไม้หลายอย่างต่างชนิดกัน” ผลไม้เมืองนนบุรีมีรสดีที่ขึ้นชื่อลือชาม ได้แก่ ทุเรียนบางบอน ที่บางผักหนาม บางขุนนนท์ในคลองบางกอกน้อย เป็นทุเรียนผลโตพวงใหญ่หยาบ แต่มีรสมันมากกว่ารสหวาน นิยมปลูกกันหลายพันธุ์ เช่น กบหนามเหี่ยว กำปับ การะเกดเขียว เหวรา สาวน้อย ทองย้อย ทองสุก มังกร บาตรใหญ่ บาตรเล็ก กบกันป้าน เป็นต้น¹

จากการที่บริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยเป็นที่พักสินค้าของสำเภากิจและสลุปแขกก่อนจะเดินทางเข้าไปในพระนครศรีอยุธยาราชสำนักกรุงศรีอยุธยาจึงให้ชุดคลองจัดตรงบริเวณโค้งเกือกม้า เมื่อการค้าต่างประเทศกับจีนและโปรตุเกสมีความสม่ำเสมอมากขึ้น ราชสำนักกรุงศรีอยุธยาจึงเริ่มให้ความสนใจย่านบางกอก โดยให้ชุดคลองจัดตรงโค้งเกือกม้าเพื่อย่นระยะทางจากปากคลองบางกอกน้อยถึงปากคลองบางกอกใหญ่ให้สั้นลงและใช้เวลาในการเดินทางน้อยลง เป็นการอำนวยความสะดวกทางการค้าต่างประเทศระหว่างไทย จีน และโปรตุเกสให้มั่นคงและสะดวกสบายขึ้น ผลจากการชุดคลองจัดยังทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนในท้องถิ่นมากขึ้นด้วย

ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย

สมัยอยุธยา - พ.ศ.2398

เมื่อพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานี อาณาประชาราษฎร์ซึ่งหลบหนีภัยพม่าไปอยู่ในที่กันดารต่างๆ ได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในพระองค์เป็นจำนวนไม่น้อย สมทบกับราษฎรกรุงเก่าทั้งไทยและต่างชาติ โดยโปรดเกล้าฯ ให้อยู่กันเป็นหมู่บ้านทั้งบริเวณโดยรอบเขตกำแพงเมือง เพื่อบระดมสรรพกำลังสำหรับการเพาะปลูก การผลิตแหล่งอาหารและเป็นการกำลักรบ

¹พลาตินัย สิทธิธัญกิจ. (2538). สืบสานตำนานบางกอก. หน้า 75.

ยามศึกสงคราม หมู่บ้านในเขตปริมณฑลรอบกรุงธนบุรีจึงเป็นองค์ประกอบของ “เวียง” ควบคู่กับการสร้างวังและวัด ในฐานะแหล่งผลิตทางการเกษตรและแรงงานทั่วไป

หมู่บ้านส่วนใหญ่มักอยู่ริมน้ำย่านที่มีผู้อยู่อาศัยรวมกันเรียกว่า “บาง” คือ หมู่บ้านและย่านชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งคลอง ปลุกเป็นกระท่อมไม้ไผ่ เรือนยกสูง เพื่อแก้ปัญหาน้ำท่วม บ้านเรือนมักจะปลูกเรียงรายยาวไปตามแนวทางน้ำ ซึ่งเป็นคูคลองหรือแม่น้ำ บ้านที่ปลูกโดยทั่วไปมักปลูกติดริมน้ำ มีการบุกเบิกที่ดินหลังบ้านเป็นเขตเพาะปลูกพืชสวน ถัดเข้าไปตอนลึกห่างจากฝั่งน้ำจึงเป็นนาหรือป่าละเมาะ¹

อาชีพหลักของชุมชนริมคลองบางกอกน้อย ได้แก่ การทำสวนผลไม้ที่เรียกกันว่า สวนบางบน นอกจากอาชีพการทำสวนแล้ว การสร้างสังคมใหม่นับตั้งแต่สมัยธนบุรี ทำให้เกิดชุมชนอาชีพอื่น ๆ ควบคู่กับการทำสวนผลไม้ในบริเวณ “บ้านสวน” มีการผลิตสินค้าตามความต้องการของตลาดซึ่งเป็นกลุ่มคนในสังคมเก่า การผลิตจึงยังคงรักษารูปแบบไว้ตามความต้องการของผู้ซื้อ มีการสืบทอดอาชีพสำคัญตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ชุมชนเหล่านี้ได้แก่ บ้านขมิ้น บ้านบุ และบ้านช่างหล่อ ฯลฯ มีการประกอบอาชีพเดิมของชุมชนคู่กับการทำสวนผลไม้ โดยถือการทำสวนผลไม้เป็นอาชีพหลัก ส่วนการผลิตสินค้าท้องถิ่นดั้งเดิมดังกล่าวจัดเป็นอาชีพรอง เมื่อบ้านเมืองสงบมั่นคง มีความเจริญทางเศรษฐกิจ ความต้องการสินค้าเพิ่มขึ้นประเภทเครื่องทองลงหิน เช่น ชันน้ำ พาน ฯลฯ การหล่อระฆัง พระพิมพ์ การทำขมิ้นและดินสอพอง เป็นต้น จึงถือการทำเครื่องทองลงหิน การหล่อพระ ฯลฯ เป็นอาชีพหลักสืบทอดกันมาในหมู่ครอบครัวญาติพี่น้อง บางคนก็ได้เรียนรู้โดยอาศัย “ครูพัก ลักจำ” คือ เป็นลูกจ้างแล้วสังเกตการทำงานของนายจ้างไปด้วยและฝึกหัดด้วยตนเองจนชำนาญ อาทิ การทำเครื่องทองลงหินของชุมชนบ้านบุ

จะเห็นได้ว่าในสมัยอยุธยานั้นบางกอกน้อยมีความสำคัญทั้งในด้านยุทธศาสตร์ ด้านการเป็นเมืองท่าหน้าด่านที่เรือสินค้าของต่างชาติจะต้องผ่านเพื่อเข้าไปค้าขายยังกรุงศรีอยุธยา การเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำภายในอาณาจักร รวมทั้งการเป็นชุมชนโบราณที่เป็นแหล่งผลิตสินค้าประเภทผลไม้ให้แก่กรุงศรีอยุธยา แม้เมื่อสถาปนากรุงธนบุรีขึ้นแทนที่กรุงศรีอยุธยาแล้วบางกอกน้อยยังคงมีความสำคัญดังที่กล่าวมาข้างต้น และยิ่งมีความสำคัญมากขึ้นในฐานะที่เป็นพื้นที่ที่ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมือง ส่งผลให้มีผู้คนทั้งที่เป็นชาวไทยและชาวต่างชาติจากอยุธยาเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้น ก่อให้เกิดชุมชนช่างฝีมือ อาทิ ช่างฝีมือในการทำชันลงหิน ช่างหล่อพระ ช่างทำขี้ผึ้ง เป็นต้น

¹ เสถียรโกเศศ. (2509). *ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย*. หน้า 305.

ประเพณีของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย สมัยอยุธยา - รัตนโกสินทร์ตอนต้น

ประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ส่วนใหญ่เชื้อสายไทย นับถือศาสนาพุทธ วัฒนธรรมประเพณี และการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน จึงมักยึดมั่นในความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ความเชื่อในเรื่องนรก - สวรรค์ ไสยศาสตร์ และภูตผี เช่น ความเชื่อในเรื่องนรก - สวรรค์ ผู้คนก็จะทำความดี ละเว้นความชั่ว เพราะเชื่อว่าการทำดีจะได้ขึ้นสวรรค์ ทำชั่วจะตกนรก จึงทำให้คนจิตใจดี มีเมตตา ไม่ทำร้ายผู้อื่น จึงอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข กิจกรรมประจำวันในทุกเช้าของผู้คนในบางกอกน้อย คือ การตักบาตร โดยมีพระสงฆ์บิณฑบาตมาทางเรือเพราะชาวบ้านอาศัยอยู่ตามริมฝั่งคลองตลอดลำน้ำ ทำให้เกิดความสะดวกทั้งสองฝ่าย ส่วนในฤดูแล้งอากาศร้อนจัดก็จะมีประเพณีสงกรานต์ เพื่อคลายความร้อน ชาวบ้านได้สนุกสนานกันเต็มที่และไปทำบุญตักบาตรที่วัดมีการบั้งสุกัลลฐิ์ของบรรพบุรุษ นอกจากนี้ยังมีการเล่นสาดน้ำ ปลอยนกปล่อยปลา ก่อพระเจดีย์ทราย¹ เป็นต้น ในเดือนแปด จะมีประเพณีบวชนาค และทำบุญในวันเข้าพรรษา ชาวบ้านจะพากันถวายเทียนพรรษาหรือฟุ่มแด่พระภิกษุสงฆ์ และในเดือนสิบสองก็จะมีประเพณีลอยกระทง ซึ่งชาวบ้านก็จะทำกระทงด้วยตนเองแล้วนำมาลอยในคลองบางกอกน้อย เพราะเชื่อว่าการลอยกระทงนั้นเป็นการขอขมาต่อพระแม่คงคา

¹ บังอร พันปี. (2535). ความสำคัญของแม่น้ำลำคลองในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ต่ออาณาจักรอยุธยา. หน้า 112.

บทที่ 3

ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย สมัยรัตนโกสินทร์

พ.ศ.2398 – พ.ศ.2475

หลังจากการย้ายราชธานีไปอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว ลักษณะของชุมชนและการตั้งถิ่นฐานยังคงมีความต่อเนื่องตามลำน้ำเจ้าพระยาและบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อย กล่าวคือ บริเวณนี้มีความสำคัญ ทั้งด้านยุทธศาสตร์และการป้องกันประเทศ รวมทั้งเป็นที่พักอาศัยของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางข้าราชการ เป็นแหล่งการค้าเช่นเดียวกับสมัยธนบุรี ทำให้สองฝั่งคลองบางกอกน้อยและแนวฝั่งบางกอกเดิมยังคงมีความสำคัญในด้านการเป็นแหล่งชุมชน การใช้ที่ดิน การคงสภาพความสำคัญของพื้นที่ซึ่งจะยังคงมีความสำคัญเช่นนี้โดยไม่แตกต่างไปจากในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช บ้านเรือนส่วนใหญ่ยังมีลักษณะของเรือนแพอยู่ตามริมแม่น้ำลำคลองสายใหญ่และยังคงมีบทบาททางด้านการค้าขาย โดยเฉพาะหลังจากมีการเปิดการค้ากับชาวต่างประเทศตามสนธิสัญญาเบาว์ริงในสมัยรัชกาลที่ 4 ยิ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้เพิ่มขึ้น และยังเป็นที่ตั้งของสถานที่สำคัญต่าง ๆ ดังนี้

3.1 ความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยในด้านการเป็นที่ตั้งของสถานที่สำคัญต่าง ๆ ตั้งแต่ พ.ศ.2398 - 2475

สถานที่สำคัญหลายแห่งบริเวณคลองบางกอกน้อยที่สร้างขึ้นในช่วงนี้ คือ วัดภาวนาภิรตาราม โรงพยาบาลศิริราช สถานีรถไฟธนบุรี โรงรถจักรธนบุรี นอกจากนี้ยังมีการตั้งชุมชนอันซอร์ชชุมชนะห์ และการสร้างตลาดวัดทองหลังใหม่ซึ่งถือเป็นตลาดที่มีความสำคัญต่อชุมชนอย่างยิ่ง แสดงให้เห็นว่าบริเวณคลองบางกอกน้อยนี้มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตคนที่อาศัยอยู่บริเวณนี้และสะท้อนถึงความเจริญของชุมชน

1. วัดภาวนาภิรตาราม

วัดภาวนาภิรตาราม ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อย เดิมมีนามว่า “วัดใหม่วินัยขำนานู” สร้างขึ้นและได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาใน พ.ศ. 2429 สมัยรัชกาลที่ 5 ต่อมา พ.ศ.2455 รัชกาลที่ 6 เสด็จมาพระราชทานผ้าพระกฐินเป็นการส่วนพระองค์ และได้พระราชทานนามวัดใหม่ว่า “วัดภาวนาภิรตาราม”¹

¹กรมการศาสนา. (2526). ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 2. หน้า 222-223.

2. โรงพยาบาลศิริราช

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดอหิวาตกโรคระบาดชุกชุม เมื่อ พ.ศ. 2424 ในครั้งนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงพยาบาลขึ้นชั่วคราว ในที่ชุมชนรวม 48 ตำบล ครั้นโรคภัยเสื่อมถอยลง โรงพยาบาลจึงได้ปิดทำการ หากแต่ในพระราชหฤทัยทรงตระหนักว่า โรงพยาบาลนั้นยังประโยชน์บำบัดทุกข์ บำรุงสุข ให้พสกนิกรและผู้อยู่ใต้ร่มพระบรมโพธิสมภาร ดังนั้น

เมื่อวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2429 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งคณะกรรมการจัดสร้างโรงพยาบาลขึ้น เพื่อดำเนินการก่อสร้างโรงพยาบาลถาวรแห่งแรก ณ บริเวณวังของกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง) ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา โดยพระราชทานพระราชทรัพย์เป็นทุนแรกเริ่มในการดำเนินการ

ในระหว่างที่เตรียมการก่อสร้างโรงพยาบาลนั้น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ พระราชโอรสอันประสูติจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้ประชวรโรคบิดสิ้นพระชนม์ลงเมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2430 ยังความอาลัยเศร้าโศกแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ยิ่งนัก ถึงกับทรงมีพระราชปณิธานอย่างแรงกล้าที่จะให้มีโรงพยาบาลขึ้น ครั้นเสร็จงานพระเมรุแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อโรงเรียนและเครื่องใช้ต่าง ๆ ในงานพระเมรุนำไปสร้างโรงพยาบาล ณ บริเวณวังหลังดังกล่าว นอกจากนี้ยังพระราชทานทรัพย์ส่วนของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ แก่โรงพยาบาลอีกด้วย

ในระยะแรกคณะกรรมการจัดสร้างโรงพยาบาล ได้จัดสร้างเรือนพักผู้ป่วยขึ้น 6 หลัง และเมื่อวันที่ 26 เมษายน พ.ศ.2431 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงพระกรุณาเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิด และพระราชทานนามว่า “โรงศิริราชพยาบาล” หรือที่ชาวบ้านนิยมเรียกว่า “โรงพยาบาลวังหลัง” โดยทำการบำบัดรักษาผู้ป่วยใช้ทั้งแผนปัจจุบันและแผนโบราณของไทย

เมื่อภาระการดำเนินงานรักษาพยาบาลของโรงศิริราชพยาบาลมีมากขึ้น ต่อมาเมื่อแพทย์ไม่เพียงพอ จึงได้ตั้งโรงเรียนแพทย์ขึ้นในโรงพยาบาลนี้ และเริ่มเปิดสอนตั้งแต่วันที่ 5 กันยายน 2433 เป็นต้นมา โดยจัดหลักสูตรการศึกษา 3 ปี สอนทั้งวิชาแพทย์แผนปัจจุบันและแผนโบราณ เรียกโรงเรียนแพทย์แห่งแรกของไทย โดยทั่วไปนี้ว่า “โรงเรียนแพทยากร” นักศึกษาแพทย์รุ่นแรกได้สำเร็จการศึกษาและได้รับประกาศนียบัตรแพทย์ เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2436

ในวันที่ 3 มกราคม พ.ศ. 2443 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดโรงเรียนแพทย์อย่างเป็นทางการ และพระราชทานนามว่า “ราชแพทยาลัย” ซึ่งเป็นนามดั้งเดิมของคณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาลในปัจจุบัน

โรงพยาบาลศิริราช ได้พัฒนาเป็นปึกแผ่นมั่นคงมาตามลำดับ ด้วยพระกรุณาธิคุณจากสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้าทุกพระองค์ ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ในราชวงศ์จักรี และยังได้รับการสนับสนุนกิจการทั้งปวงจากประชาชนผู้มีจิตศรัทธาทั่วไปด้วย

โรงพยาบาลศิริราช ตั้งอยู่เลขที่ 2 ถนนพราณอก แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กท 10700 นับเป็นโรงพยาบาลที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในเอเชียอาคเนย์ มีเนื้อที่ 73 ไร่ อาคาร 75 หลัง ปัจจุบันมีจำนวนเตียงทั้งสิ้น 2,600 เตียง แพทย์ 1,200 คน พยาบาล 7,783 คน และผู้ช่วยพยาบาล 1,974 คน รวมบุคลากรในฝ่ายต่าง ๆ อีก 1,117 คน ต่างปฏิบัติหน้าที่เพื่อรักษาผู้ป่วยทุกคนอย่างเต็มกำลังความสามารถ (ปีพ.ศ.2539)

3. ตลาดวัดทอง

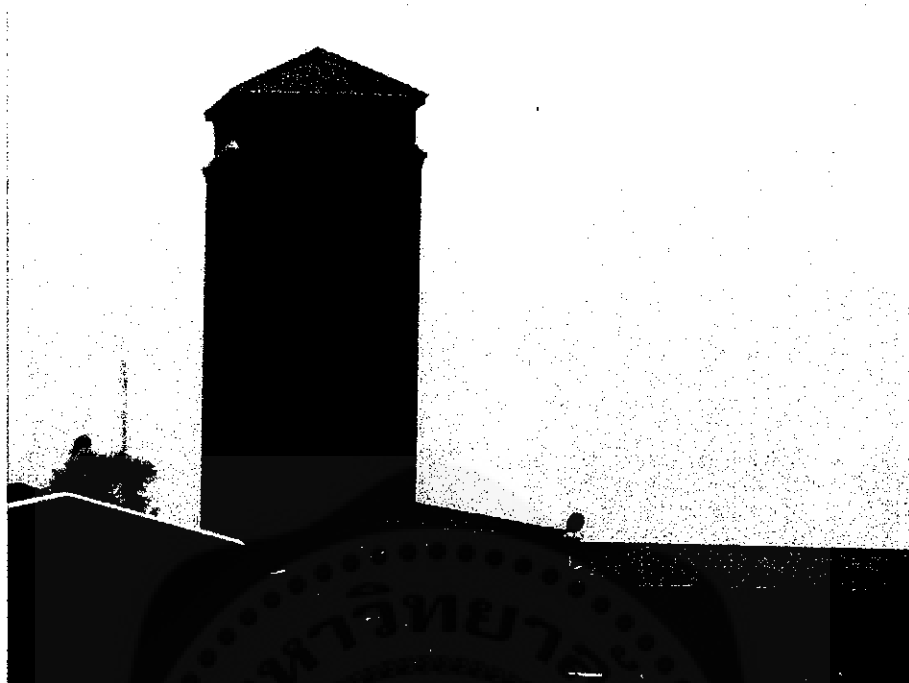
ตลาดวัดทอง ตั้งอยู่หลังสำนักงานเขตบางกอกน้อย ตลาดแห่งนี้ว่ากันว่าเก่าแก่อยู่คู่ชุมชนบางกอกน้อยมานับเป็นร้อยปีเลยทีเดียว

ประวัติของตลาดจากปากคนเฒ่าคนแก่ท่านว่า เดิมตลาดนี้อยูริมน้ำ แต่ย้ายมาอยู่ในปัจจุบันตั้งแต่ปี 2467 โนนแหละ ยุคสมัยนั้นตลาดวัดทองคึกคักมาก มีทั้งตลาดบกและตลาดน้ำ แต่ถึงทุกวันนี้มีแต่ตลาดวัดทองที่ยังติดตลาดและยังคึกคักโดยเฉพาะช่วงเย็นถึงค่ำ แม้จะมีร้านค้าไม่มากแถมเพราะย้ายไปตลาดใหม่ในละแวกนี้ที่เพิ่งเปิดหลายแห่งก็ตาม ส่วนที่เรียกว่าตลาดไร้คาน เพราะสิ่งนี้ ซึ่งเป็นความโดดเด่นของตลาดวัดทอง โดยตัวอาคารตลาดเป็นโรงขนาดใหญ่ เสาและโครงสร้างเป็นไม้ยกพื้นเป็นล็อกๆ ให้วางสินค้า และเมื่อเย็นหน้าขึ้นมองหลังคา จะสะดุดตากับซุ้มทรงโค้ง ซึ่งวางขวางอาคารจากหัวเสาด้านหนึ่งไปยึดกับหัวเสาอีกด้านหนึ่ง เรียงกันเป็นแถวโค้งตลอดความยาวของอาคาร เข้าไปดูใกล้ๆ จะเห็นว่า วงโค้งของซุ้มนี้นี้เกิดจากการนำไม้ท่อนสั้นๆ นับสิบท่อนมาประกอบกันด้วยหมุดเหล็ก ปลายของแต่ละท่อนที่นำมาประกอบกันค่อยๆ หักมุม จนเกิดเป็นซุ้มวงโค้งอย่างที่เห็น พื้นที่ตรงกลางของหลังคาจึงมีแต่ซื่อ โดยไม่มีคานรองรับน้ำหนักเหมือนอาคารทั่วๆ ไป ที่เป็นเช่นนี้ได้ก็ด้วยสติปัญญาอันชาญฉลาดและสร้างสรรค์ของช่างไม้แต่โบราณ นอกจากจะแปลกตาแล้ว ซื่อแบบนี้ยังช่วยทำให้เพิ่มพื้นที่ภายในดูโปร่งตากว่าโรงเรียนในทำนองนี้ที่เราเคยเห็นกันทั่วไป

ภาพประกอบที่ 18 ตลาดวัดทองในปัจจุบันซึ่งย้ายขึ้นบนบกในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ที่มา : จากการสำรวจพื้นที่ เมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2549

ภาพประกอบที่ 19 สถานีรถไฟพนมเปญหรือบางกอกน้อยในปัจจุบัน
ที่มา : จากการสำรวจพื้นที่ เมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2549

4. สถานีรถไฟพนมเปญ

เรียกอีกชื่อว่า "สถานีรถไฟบางกอกน้อย" สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2443 บริเวณปากคลองบางกอกน้อย ซึ่งเป็นที่ดินเวนคืนจากชาวมุสลิมโดยพระองค์ได้พระราชทานที่ดินฝั่งตรงกันข้าม พร้อมกับสร้างมัสยิด "อันซอริชชุนนะห์" (มัสยิดหลวง) ให้เป็นการทดแทน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเปิด "สถานีรถไฟพนมเปญ" ในวันที่ 19 มิถุนายน 2446 เปิดเดินรถวันที่ 1 เมษายน 2446 บริเวณริมคลองบางกอกน้อย อันเป็นเส้นทางสู่ภาคใต้และภาคตะวันตกของประเทศ ทำให้บริเวณดังกล่าวเป็นศูนย์รวมของผู้คนที่เดินทางออกจากเมืองหลวง โดยอาศัยเรือข้ามฟากแม่น้ำเจ้าพระยา (สมัยนั้นยังไม่มีสะพานข้าม)

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ปุ่นได้ใช้สถานีรถไฟเป็นฐานที่มั่นสำหรับขนส่งยุทโธปกรณ์ไปจังหวัดกาญจนบุรีและเป็นแหล่งบัญชาการสงครามในภูมิภาคนี้เพื่อโจมตีพม่า มาเลเซียและสิงคโปร์ ญี่ปุ่นอาศัยรถไฟเป็นเส้นทางลำเลียงของกองทัพ สถานีรถไฟธนบุรีจึงเป็นจุดยุทธศาสตร์ในการโจมตีของฝ่ายสัมพันธมิตร จึงถูกฝ่ายสัมพันธมิตรทิ้งระเบิดจนอาคารต่างๆ ถูกทำลายหมดสิ้น ต่อมาในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ทำการปรับปรุงขึ้นใหม่ โดยคงรูปแบบเดิมไว้และให้มีการเดินรถไฟ จากสถานีไปยัง สมุทรสาคร นครปฐม หัวหิน และกาญจนบุรี ตัวอาคารสถานีปัจจุบันได้สร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2493

ที่ตั้ง	ทิศเหนือ	จรดคลองบางกอกน้อย
	ทิศตะวันตก	พื้นที่วางรถไฟ
	ทิศตะวันออก	จรดแม่น้ำเจ้าพระยา
ทิศใต้		ติดโรงพยาบาลศิริราชและตลาดบางกอกน้อย

ปัจจุบันสถานีรถไฟธนบุรีแห่งนี้มีขบวนรถให้บริการวันละ 14 ขบวน คือ ขบวน 251/252 (ธนบุรี – ประจวบฯ – ธนบุรี) , 253/254 (ธนบุรี – หลังสวน – ธนบุรี) , 255/256 (ธนบุรี – หลังสวน – ธนบุรี) , 257/258 (ธนบุรี – น้ำตก – ธนบุรี) , 259/260 (ธนบุรี – น้ำตก – ธนบุรี) , 351/352 (ธนบุรี – ราชบุรี – ธนบุรี) 353/354 (ธนบุรี – นครปฐม – ธนบุรี)

5. โรงรถจักรธนบุรี

วันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2439 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินประกอบพระราชพิธีเปิดเดินรถไฟครั้งแรก ระหว่าง กรุงเทพฯ – อยุธยา ระยะทาง 71 กิโลเมตร เดือนธันวาคม ของทุกปี และใช้วิ่งในการถ่ายทำภาพยนตร์ตามที่ขอเช่า

ปัจจุบันการรถไฟฯ ได้จัดเก็บและบำรุงรักษารถจักรไอน้ำ เพื่อให้ลากจูงขบวนรถในวันสำคัญต่าง ๆ จำนวน 5 คัน จัดเก็บไว้ที่โรงรถจักรธนบุรี โดยอยู่ในความรับผิดชอบของสารวัตรงานรถจักรธนบุรี ดังนี้

1. รถจักรไอน้ำ ซี 56 การรถไฟฯ สั่งมาใช้งาน 46 คัน หมายเลข 701 – 746 ปัจจุบันเหลือการใช้งาน 2 คัน หมายเลข 713, 715 ใช้พื้นเป็นเชื้อเพลิงแบบล้อย 2-6-0 (ล้อนำ 2 ล้อกำลัง 6 ล้อตาม) สร้างในประเทศญี่ปุ่นนำมาใช้งานเมื่อ พ.ศ. 2489 ใช้วิ่งในงานสัปดาห์สะพานข้ามแม่น้ำแคว จังหวัด กาญจนบุรี ซึ่งจัดงานประมาณปลายเดือนพฤศจิกายน

2. รถจักรไอน้ำแปซิฟิก (PACIFIC) การรถไฟฯ สั่งมาใช้งานจำนวน 30 คัน รุ่น หมายเลข 821-850 ปัจจุบันมีเหลือใช้งาน 2 คัน หมายเลข 824 , 850 เดิมใช้พื้นเป็นเชื้อเพลิง

ภายหลังการรถไฟฯ ดัดแปลงใช้น้ำมันเตาเป็นเชื้อเพลิง แบบล้อ 4 – 6 – 2 (ล้อนำ 4 ล้อกำลัง 6 ล้อตาม 2) สร้างโดย สมาคมอุตสาหกรรมรถไฟแห่งประเทศไทย นำมาใช้ในการเมื่อปี พ.ศ. 2492 – 2494

3. รถจักรไอน้ำมิกาดอ (MIKADO) การรถไฟฯ สั่งมาใช้งานจำนวน 70 คันหมายเลข 901 – 970 ปัจจุบันมีเหลือใช้งาน 1 คัน หมายเลข 953 เดิมใช้ฟืนเป็นเชื้อเพลิงภายหลังการรถไฟฯ ดัดแปลงใช้น้ำมันเตาเป็นเชื้อเพลิง แบบล้อ 2 – 8 – 2 (ล้อนำ 2 ล้อกำลัง 8 ล้อตาม 2) สร้างโดยสมาคม อุตสาหกรรมรถไฟแห่งประเทศไทย นำมาใช้งานเมื่อปี พ.ศ. 2492 – 2494

รถจักรไอน้ำแปซิฟิก และ มิกาดอ ให่วิ่งทำขบวนพิเศษโดยสารในวันสำคัญต่างๆ ดังนี้

- วิ่งทำขบวนทุกวันที่ 26 มีนาคม ของทุกปี เนื่องในวันสถาปนากิจการการรถไฟแห่งประเทศไทย โดยวิ่งทำขบวนจากสถานีกรุงเทพฯ (หัวลำโพง) – สถานีอยุธยา ไปและกลับโดยเปิดให้ประชาชนทั่วไปซื้อตั๋วรถไฟนั่งเที่ยวย้อนอดีตโดยใช้รถพ่วง 10 คัน
- วิ่งทำขบวนทุกวันที่ 23 ตุลาคม ของทุกปีเนื่องในวันปิยมหาราช โดยวิ่งระหว่าง กรุงเทพฯ – อยุธยา
- วิ่งทำขบวนทุกวันที่ 5 ธันวาคม ของทุกปี เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยวิ่งระหว่าง กรุงเทพฯ – อยุธยา
- วิ่งทำขบวนพิเศษต่างๆ ตามที่มีผู้ขอเช่า เช่น ถ่ายทำภาพยนตร์การรถไฟฯ ได้ทำการจัดซื้อรถจักรดีเซล มาใช้งานครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. 2471 จำนวน 2 คัน ยี่ห้อ ซูลเลอร์ 180 แรงม้า ผลิตในประเทศ สวิสเซอร์แลนด์

3.2 ความสำคัญด้านเศรษฐกิจของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย

ช่วงระยะเวลาที่คลองบางกอกน้อยยังมีตลาดน้ำ ผู้คนในละแวกคลองบางกอกน้อย ซึ่งรวมถึงคลองที่แยกจากคลองนี้ด้วย ประกอบอาชีพกันหลายสาขา คือ อาชีพทำสวน ทำนา ค้าขาย ทำงานหัตถกรรม และงานช่างฝีมือ เช่น งานตีขันลงหินที่บ้านบุ ไกล้วัดสุวรรณาราม งานตีมีดที่ปากคลองชักพระ¹ หรือปากงำมวัดชีเหล็ก ซึ่งเรียกตามลักษณะคลองที่เป็นสามแยก คือ แยกหนึ่งเป็นคลองบางกอกน้อย แยกหนึ่งเป็นคลองชักพระ และอีกแยกหนึ่งเป็นคลองขุด (ดูตามแผนที่ด้านล่าง)งานเย็บ

¹ราตรี โตเพ่งพัฒน์. (2543). ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง. หน้า 42.

ที่นอนและหมอนของชาวอิสลามแถบอยู่เรือพระราชพิธี งานหล่อพระพุทธรูปที่บ้านช่างหล่อใกล้คลองบ้านขมิ้น¹ งานทำทองที่บ้านช่างหล่อหลังวัดอัมพวา วัดลครท่า ในย่านคลองมอญ นอกจากนี้ยังมีโรงย้อมผ้าสีจากลูกมะเกลือ² ของชาวจีนมากมายแถวลานวัดริมน้ำ

จากการสัมภาษณ์นายจุมพล เอี่ยมชันทอง อายุ 50 ปี ซึ่งมีบ้านอยู่บริเวณบ้านนุ ได้กล่าวถึงบริเวณลานย้อมผ้าสีจากลูกมะเกลือ ความเป็นมาว่า

"ลานมะเกลือ จะอยู่บริเวณลานวัดสุวรรณาราม บริเวณตรงที่เป็นป่าช้าก่อนที่สร้างเป็นโรงเรียนวัดสุวรรณารามในปัจจุบัน แต่ก่อนนี้บริเวณนี้ก็จะมีคนมารับจ้างย้อมผ้ากันมาก แต่ภายหลังก็หายไปไม่รู้ว่าเป็นเพราะเหตุใด"

อย่างไรก็ตาม อาชีพหลักของชาวคลองบางกอกน้อยตั้งแต่สมัยอดีตก็คือ การทำสวนผลไม้ นั่นเอง

3.2.1 การทำสวนผลไม้

ชุมชนบางกอกน้อยแต่โบราณ เราแยกพื้นที่ในการทำเกษตรกรรมไว้ดังนี้

1. พื้นที่นั้นเป็นที่ราบ แต่มีการยกคันดินให้สูงขึ้นเป็นร่อง เรียกว่า สวน
2. พื้นที่นั้นเป็นที่ราบ ไม่มีการยกร่อง เรียกว่า ไร่
3. พื้นที่ราบนั้น มีคันดินกั้นเป็นตาราง เรียกว่า นา

บางท้องถื่นอาจเรียกต่างกัน แม้ว่าพื้นที่ปลูกพืชได้ยกเป็นร่อง เป็นคัน แต่เรียกว่าสวนก็มี เช่น สวนลำไย สวนยาง หรือสวนทุเรียนในบางจังหวัด เป็นต้น แต่สวนของชาวคลองบางกอกน้อย และสวนส่วนใหญ่ เช่น สวนบางขุนเทียน สวนในจังหวัดสมุทรสงคราม สวนในคลองดำเนินสะดวก ฯลฯ จะมีลักษณะเป็นสวนยกคันดินให้สูงเป็นร่องทั้งสิ้น

ลักษณะสวน

ตามลักษณะนามของสวน (พื้นที่ปลูกต้นไม้เป็นจำนวนมาก) เราเรียกว่า หนัด เช่น สวนหนึ่งหนัด มีไม้สวน 1 แปลง สวนหนัดหนึ่ง ๆ ประกอบด้วย คันสวน หรือคันดินล้อมรอบร่องสวน ซึ่งมีจำนวนตั้งแต่ 3 ร่องไปถึง 10 ร่อง บางสวนที่มีหนัดใหญ่มาก (เนื้อที่ประมาณ 6 ไร่) จะมีถึง 14 ร่อง ระหว่างร่องสวนแต่ละร่องจะมีร่องน้ำกั้นกลาง ลักษณะเป็นทางน้ำเล็ก ๆ ชาวสวนเรียกกันว่า

¹คลองนี้ คือ คูเมืองในสมัยกรุงธนบุรี ปลายคูเมืองด้านทิศใต้ออกคลองบางกอกใหญ่ข้างวัดโมลีโลกยาราม คูเมืองทิศเหนือออกคลองบางกอกน้อยตรงบริเวณย่านสถานีรถไฟบางกอกน้อย คูเมืองด้านนี้ถูกถมไปนานแล้ว

²โรงย้อมผ้านี้มีทั้งย้อมจากมะเกลือ และย้อมคราม ชาวนานี้เรียกกันว่า ลานมะเกลือ หรือ โรงคราม ก็เรียก เวลานั้นย้อมผ้าดำจะมีเรือขาวใหญ่ ๆ บรรทุกลูกมะเกลือสด ๆ มาจอดที่หน้าวัดต่าง ๆ สามสี่ลำต่อครั้ง ลานตากผ้าย้อมมะเกลือจะมีปรากฏให้เห็นแถวหน้าวัดริมน้ำ เช่น วัดสุวรรณาราม วัดระฆัง วัดนาคนกลาง วัดโพธิ์เรียง วัดหงส์ วัดกัลยาณมิตร และอีกหลายต่อหลายวัดแถบริมคลองสายต่าง ๆ ที่มีลานกว้าง ๆ จะเป็นที่ยกผ้าย้อมมะเกลือทั้งนั้น

ท้องร่อง และระหว่างท้องร่องจะมีสะพานทอดข้าม เว้นแต่ร่องริมที่ติดกับสวนผู้อื่นจะไม่มีสะพาน

ภาพประกอบที่ 20 ท้องร่องสวน

ที่มา: ราตรี โตเพ่งพัฒน์. (2543). ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง. หน้า 44.

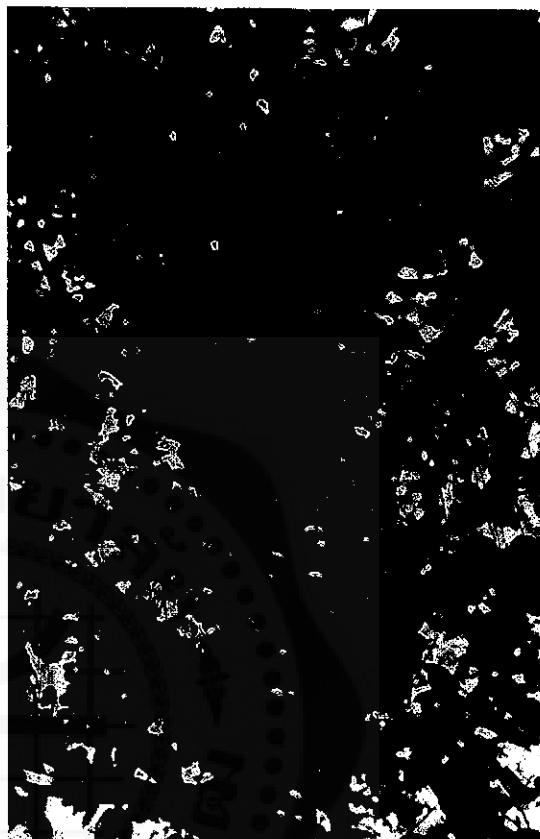
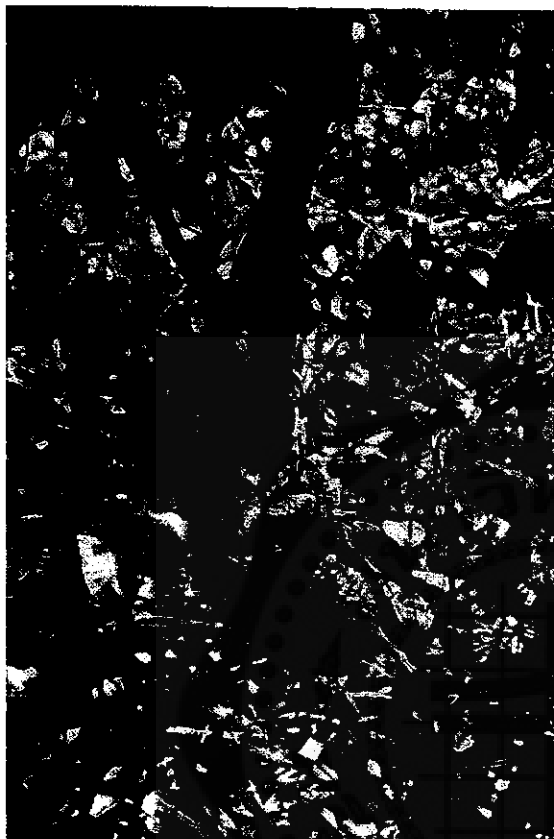
คันสวนหรือคันดินที่ล้อมรอบร่องสวนนี้ โดยปกติแล้วจะยกให้สูงกว่าระดับร่องสวนที่อยู่ภายใน เพื่อป้องกันน้ำท่วมในหน้าน้ำ และตรงด้านใดด้านหนึ่งของคันสวนจะมีท่อฝังไว้ ใช้เป็นที่เปิด-ปิดน้ำ จากคลองด้านนอกเข้าสวน ท่อนี้แต่เดิมใช้วัสดุที่ทำได้สะดวกในสวนคือ มะพร้าว หรือต้นตาล ภายหลังเปลี่ยนมาใช้ท่อคอนกรีตแทนเพราะทนทานและสะดวกกว่า

การทำสวนในคลองบางกอกน้อย

แต่ก่อนสวนจะมีตลอดแนวสองฝั่งคลอง ตั้งแต่ปากคลองริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา จนชนเขตอำเภอตลิ่งชัน ซึ่งในสมัยที่ยังมีตลาดน้ำอยู่นั้น ในเขตท้องที่ตลิ่งชันยังทำนาเป็นส่วนใหญ่ ส่วนในคลองบางกอกน้อยนี้ยังรวมไปถึงสวนที่แยกไปจากคลองสายนี้และคลองที่เชื่อมต่อกด้วย คลองแยกเหล่านี้ที่สำคัญมี คลองบางผักหนาม คลองมอญ ซึ่งเป็นคลองสำคัญที่แบ่งเขตระหว่างบางกอกใหญ่และคลองบางกอกน้อยจากกันนั่นเอง

ชาวสวนในอดีตส่วนใหญ่ มิได้ปลูกพืชผลแต่เพียงชนิดเดียวในสวน ไม่ว่าสวนนั้นจะได้ชื่อว่าเป็นสวนทุเรียน สวนเงาะ สวนมังคุด ฯลฯ แต่จะปลูกคละเคล้าปะปนกันหลายชนิด ดังที่เรียกกันว่า สวนเบญจพรรณ แต่เหตุที่สวนหลายแห่งได้ชื่อว่าเป็น สวนทุเรียน สวนเงาะ สวนมะปราง เนื่องจากปลูกผลไม้ชนิดใดชนิดหนึ่งนั้นเป็นหลัก คือ มีจำนวนมาก และผลไม้ชนิดนั้น ๆ หากปลูก

ในย่านนั้นจะมีรสดีกว่าที่อื่น ชาวสวนทราบดีว่า นั่นเป็นเพราะรสของดินในย่านของตนเหมาะที่จะปลูกผลไม้ชนิดนั้นๆ เป็นหลัก แต่พร้อมกันนี้ก็จะปลูกผลไม้อื่นที่ปลูกแล้วไม่รบกวนกัน หรือที่

ภาพประกอบที่ 21 ต้นทุเรียนที่ยังหลงเหลืออยู่
ในสวนบางขุนนนท์

ภาพประกอบที่ 22 มะไฟในสวนบางขุนนนท์

ที่มา: ราตรี โตเพ่งพัฒน์. (2543). ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง. หน้า 51.

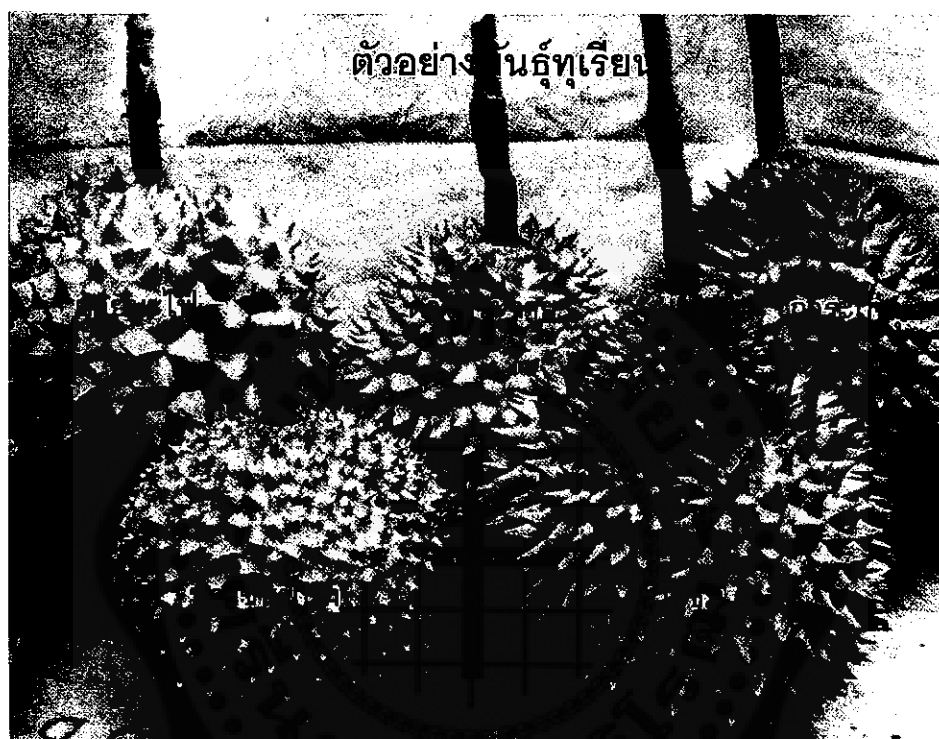
ชาวสวนเรียกว่า **ไม่รังแกกันเอาไว้ด้วย** ทำให้สวนมีผลไม้รับประทานและขายได้ตลอดปี นอกจากนี้ยังปลูกพืชผักลงไปในสวนด้วย เช่น ชิง ข่า ตะไคร้ กระชาย พริก พริกไทย ชะอม มะกรูด มะดัน (ซึ่งจะปลูกไว้ริมตลิ่งให้รากช่วยยึดมิให้ตลิ่งพัง) ฯลฯ

ผลไม้ในสวนคลองบางกอกน้อย

ผลไม้ที่จัดว่าขึ้นชื่อที่สุดในสวนย่านนี้ก็คือ **ทุเรียน** โดยเฉพาะชาวสวนบางขุนนนท์มีความเชี่ยวชาญในการปลูกและดูแลรักษาตลอดจากการขยายพื้นที่ ซึ่งชาวสวนในย่านนี้ก็รักษาชื่อเสียงการปลูกทุเรียนไว้เป็นอย่างดีจนถึงวาระสุดท้ายเมื่อการเปลี่ยนแปลงของสวนมาถึง

สวนบางขุนนนท์ สวนทุเรียนในคลองบางกอกน้อยที่มีชื่อได้แก่ สวนทุเรียนบางขุนนนท์ และควมมีลักษณะเฉพาะตัวที่ดีหลายประการของทุเรียนย้านนี้ จึงถูกยกย่องให้เป็นชื่อของทุเรียนพันธุ์หนึ่งคือ **ทุเรียนบางขุนนนท์**

ลักษณะของทุเรียนบางขุนนนท์นี้มีลูกป้อม หนามถี่ ก้านขั้วสั้น เนื้อน้อย เม็ดใหญ่ เนื้อมีสีเหลืองดั่งสีขมิ้น รสหวานมัน

อาจกล่าวได้ว่า ตำบลบางขุนนนท์นี้คือแหล่งเพาะพันธุ์ทุเรียนหลากชนิด ทั้ง ๆ ที่แต่ก่อนนั้น ชาวสวนรู้จักขยายพันธุ์พืชเพียง 2 วิธีเท่านั้น คือ การเพาะเมล็ดและการตอนกิ่ง การเพาะด้วยเมล็ดนี้เองที่ทำให้เกิดทุเรียนพันธุ์ต่างออกไปจากพันธุ์เดิม จนเกิดชื่อทุเรียนพันธุ์ต่าง ๆ ขึ้นมามากมาย นายยอด พึ่งเพาะปลูก ชาวสวนทุเรียนบางขุนนนท์ผู้มีประสบการณ์และความชำนาญในการปลูกผลไม้ชนิดนี้มากกว่า 60 ปี อธิบายถึงเรื่องการทำเนิดทุเรียนพันธุ์ต่างๆ ไว้ว่า “คนสมัยก่อนนั้นเมื่อผลไม้ชนิดใดกินแล้วเห็นว่า อร่อย มีรสชาติดีก็จะเพาะเมล็ดไว้ ครั้นพันธุ์ไม้นั้นผลผลิตถ้าเห็นว่าดีก็จะเก็บเอาไปทำบุญที่วัด วัดนี้เองคือ แหล่งพบปะสังสรรค์ของชาวสวน เมื่อชาวสวนพบกัน ก็จะสนทนาถึงผลผลิตในสวนของตน หรือเอามาอวดกัน เช่น ทุเรียนกบนั้น เป็นแม่ไม้ที่ดี คือ ให้ลูกดีมาก คนชื่อข้าเป็นผู้เพาะเมล็ดได้ ชาวสวนทั้งหลายจึงนำชื่อผู้เพาะมาเป็นชื่อทุเรียนกบตระกูลนั้น คือ กบตาข้า นอกจากการตั้งชื่อตาม **เจ้าของคนเพาะ** แล้ว ยังตั้งชื่อตามลักษณะของผลทุเรียนนั้นอีกด้วย เช่น ชาวสวนอีกผู้หนึ่งเพาะเม็ดกบไว้ ผลออกมาน่าพอใจ เพราะนอกจากรสดีแล้ว **ลักษณะผลยังต่างไป**

จากเดิมคือ มีหนามคม เล็กแหลมเหมือนเล็บเหยี่ยว จึงตั้งชื่อพันธุ์เรียนที่เพาะได้นี้ว่า กบเล็บเหยี่ยว **สถานที่** ที่ให้กำเนิดทุเรียนพันธุ์ดี ก็ถูกนำมาตั้งชื่อทุเรียนด้วยเหมือนกัน เช่น กบชายไฟ หรือทุเรียนบางขุนนนท์

เรื่องการขยายพันธุ์ทุเรียนนี้ มีผู้เล่าไว้หลายท่าน แต่ที่น่าสนใจคือ เรื่องของชาวสวนบางขุนนนท์อีกท่านหนึ่ง คือ **พลอากาศเอก ทวี จุลละทรัพย์** ท่านได้บรรยายถึงสภาพของสวนบางขุนนนท์ในอดีตประมาณ 50-60 ปีมาแล้ว ตลอดจนเล่าประวัติความเป็นมาของทุเรียนพันธุ์ต่างๆ ที่มีชื่อของสวนบางขุนนนท์บางชนิด ไว้ในหนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ **นางจ่าง จุลละทรัพย์** วันที่ 23 พฤษภาคม 2528 ความว่า¹

"วันหนึ่งคุณแม่ปลูกข้าพเจ้าให้ไปสวนกับท่านตั้งแต่ตี 4 ขณะนั้นคุณลุงเทียบได้มาขอให้คุณแม่และพวกเรามาอยู่บ้านที่ลุงเทียบซื้อเอาไว้ไม่มีคนเฝ้า ทางคุณแม่ก็มาอยู่ให้ เพราะกำลังรื้อย้ายบ้านจากสวนข้างวัดทองเพลง มาปลูกอยู่ที่สวนหลังวัดใหม่ บ้านนั้นขณะนี้คือบ้านของคุณพี่ร่มภา (เอื้อน ทิพนะลักษณ) โกมุท และทำเป็นโรงเรียนศิษย์วัฒนา คุณแม่พายเรือข้ามมาผูกเรือไว้ที่วัดใหม่ย้ายเป็นซึ่งอยู่ตรงข้าม แล้วก็เดินผ่านหลังวัดผ่านป่าช้าวัดใหม่ ... พอเดินมาถึงสวนใน ซึ่งเป็นสวนทุเรียนที่เป็นมรดกตกทอดมาจากคุณตาคุณยาย ท่านก็รีบเดินไปที่ร่องสวนร่องหนึ่ง ท่านจุดคบไฟมะพร้าวส่องดูที่ต้นทองกลางแล้วเอามือดึงหญ้าแห้งออก สิ่งที่ข้าพเจ้าเห็นและแปลกใจมากคือในบริเวณนั้นมีเห็ดโคนขึ้นเต็มไปหมด คุณแม่บอกว่า ท่านได้เห็นราของเห็ดขึ้นมา 2 วันแล้ว ท่านได้เอาหญ้าคลุมไว้เราช่วยกันเก็บเห็ดโคนโดยใช้มีดเล็ก ๆ แซะตรงโคนไม่ให้โคนขาด ยิ่งเก็บยิ่งสนุกพอพระอาทิตย์ส่องแสงออกมาก็ยิ่งเห็นเห็ดโคนเต็มไปทั่วร่องสวน คุณแม่รู้จักวิธีเก็บ วางเรียงเห็ดโคนเพื่อไม่ให้ช้ำ โดยท่านได้วางเห็ดบนใบตอง แล้ววางใบตองเป็นชั้น ๆ วันนั้นเราได้เห็ดมาสองกระจาดใหญ่ คุณแม่ดีใจมากเพราะท่านได้ไปพบและได้เก็บมาด้วยมือของท่านเอง

สวนทุเรียนเก่านี้ ต้นทุเรียนใหญ่และสูงมาก บางต้นโอบไม่รอบ ความสูงเทียบได้กับต้นยาง คุณพ่อคุณแม่ได้ใช้ลวดผูกตรึงไว้เพื่อป้องกันต้นทุเรียนล้ม เมื่อมีพายุพัดแรง บางต้นล้มลงมาแล้วก็ยังไม่ตายและยังออกลูกได้อีกด้วย ข้าพเจ้าเคยนับจำนวนทุเรียนต่อต้นมีประมาณ 100 ผล บางต้นมีถึง 300 ผล ... ทุเรียนสมัยนั้นมี **อีกบ ทองย้อย ก้านยาว อีรวง ...** แต่ภายหลังปู่ข้าพเจ้าทดลองผสมพันธุ์ใหม่ที่เรียกว่า กบตาขำ จึงมีรสดีขึ้น นอกจากนั้นยังมีญาติผู้ใหญ่อีกท่านหนึ่งผสมอีกบกับก้านยาวเข้าด้วยกันเป็น **ชะนี** มีรสหวานมันเหมือนกับกินอีกบกับก้านยาวปนกัน ... บางขุนนนท์เป็นตำบลที่ได้ทำการปลูกทุเรียนพันธุ์ชะนีเป็นแห่งแรก² จากนั้นก็มีการนำไปปลูกทางบางกรวย บางใหญ่

¹ราตรี โตเฟ่งพัฒน์. (2543). *ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง*. หน้า 46.

²แหล่งเดิม. หน้า 52.

เมืองนนท์ บางบัวทอง และตามหัวเมือง เช่น จันทบุรี ตราด ระยอง ปราจีนบุรี ฯลฯ¹

นอกจากทุเรียนแล้ว ชาวสวนบางกอกน้อยยังปลูกพืชเสริมคือ ทองหลาง หมากพลู และปลูกผลไม้ชนิดอื่นเป็นพืชรอง ผลไม้ที่ปลูกคู่กับทุเรียนได้คือ มังคุด ชมพู่ ฝรั่ง ฯลฯ การปลูกจะปลูกแทรกไปกับทุเรียนบนร่องสวน ทั้งนี้ที่ริมตลิ่งจะปลูกต้นหมากลงไปด้วย ส่วนตามแนวคันสวนจะปลูกมะพร้าว มะม่วง มะปราง ฯลฯ แต่จะปลูกมะไฟไว้ตรงริมตลิ่ง เพราะมะไฟเป็นพืชชอบน้ำ

นอกเหนือไปจากการปลูกผลไม้แล้ว อาชีพของชาวสวนในย่านคลองบางกอกน้อยที่ขึ้นหน้าขึ้นตาอีกอย่างหนึ่งอันเป็นอาชีพที่เกิดขึ้นในภายหลังคือ การเพาะต้นไม้ และพันธุ์ไม้ประดับขาย ซึ่งมีแหล่งกำเนิดแห่งแรกอยู่ที่สวนบางขุนนนท์ สวนทุเรียนที่มีชื่อเสียงที่สุดในย่านฝั่งธนบุรีนี้เอง ทั้งนี้เป็นเพราะที่ตำบลบางขุนนนท์นี้มีสถานที่ทดลองพืชสวนบางกอกน้อยตั้งอยู่ ชาวสวนทั่วไปเรียกสถานที่แห่งนี้ว่า **สวนทดลอง** ซึ่งเป็นแหล่งทดลองปลูกและรวบรวมพันธุ์ไม้ที่ก่อตั้งมาร่วม 70 กว่าปีมาแล้ว ชาวสวนที่มารับการอบรมจะได้รับความรู้ทางวิทยาการสมัยใหม่มากมาย เช่น ในเรื่องการเพาะพันธุ์และขยายพันธุ์ แต่ก่อนนั้นจะรู้จักกันแต่เพียงการเพาะเมล็ด และการตอนกิ่ง ซึ่งเป็นวิธีการเพาะปลูกพื้นฐานอย่างง่าย ๆ ซึ่งมีโอกาสที่ผลไม้อาจจะกลายพันธุ์ต่างไปจากเดิม แต่เมื่อมีสถานที่ทดลองฯ ความรู้ในการทำสวนแบบใหม่ได้แพร่ขยายออกไป ทำให้ชาวสวนรู้จักการเพาะพันธุ์ไม้ด้วยการทาบกิ่ง เสียบยอด ตัดตา จนนำไปใช้ในการขยายพันธุ์พืชในสวนของตนได้เป็นอย่างดี

อาชีพการเพาะพันธุ์ไม้เริ่มแพร่หลายในปี พ.ศ.2485 เมื่อชาวสวนเผชิญปัญหาวิกฤต นั่นคือ เกิดน้ำท่วมใหญ่ ชนิดน้ำนองคลองนานนับเดือน ทำให้ไม้ใหญ่เล็กยืนต้นแช่น้ำตายแทบไม่มีเหลือรอด ภาวะเช่นนี้ชาวสวนเรียกว่า **สวนล่ม** พืชที่รอดชีวิตมาได้มีไม่มากนัก คนที่เคยรับการอบรมที่สถานที่ทดลองฯ จึงถือโอกาสนำมาขยายพันธุ์ตามแบบวิทยาการสมัยใหม่ โดยการทาบกิ่ง ซึ่งเป็นการขยายพันธุ์ชนิดก้ำวหน้ากว่าแต่ก่อน คือ ใช้ต้นตอเป็นพันธุ์ไม้ดีนัก แต่เอากิ่งของพันธุ์ดีมาทาบบลออกมาจะได้พันธุ์ดีที่ทาบกิ่งได้ เมื่อวิธีการเป็นเช่นนี้ ชาวสวนจึงต้องไปแสวงหาซื้อทุเรียนถิ่นอื่นที่พันธุ์ไม่ดีมาเพาะ เพื่อนำมาใช้เป็นต้นตอสำหรับใช้ทาบกิ่งก้านพันธุ์ดีที่เหลือรอดตายของบางขุนนนท์ เมื่อทาบกิ่งได้แล้วจะตัดยอดของต้นตอที่เติบโตขึ้นมาเช่นกันทิ้งไป เพื่อให้ไม้ไม่แย่งอาหารกัน กล่าวคือรากของต้นตอจะทำหน้าที่หาอาหารมาส่งให้ต้นพันธุ์ที่ทาบกิ่งไว้แต่เพียงทางเดียว วิธีการทาบกิ่งนี้ใช้เวลาประมาณ 30 วันจึงได้ผลใช้การได้ นอกจากวิธีนี้แล้ว ชาวสวนยังนำวิธีเสียบยอด ตัดตา มาใช้ในการขยายพันธุ์ให้ได้ครั้งละไม่น้อย ทำให้ระยะเวลาการผลิตให้เร็วขึ้น การเพาะพันธุ์ไม้ใหญ่ เช่น ทุเรียน ลำไย หับทิม กระท้อน ที่รอดชีวิตจากน้ำท่วมกลายเป็นของมีค่า เพราะถูกกว่านซื้อมา ขยายพันธุ์อย่างรีบเร่ง เนื่องจากตลาดมีความต้องการสูง

¹ราตรี โตเฟ่งพัฒน์. (2543). *ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง*. หน้า 52.

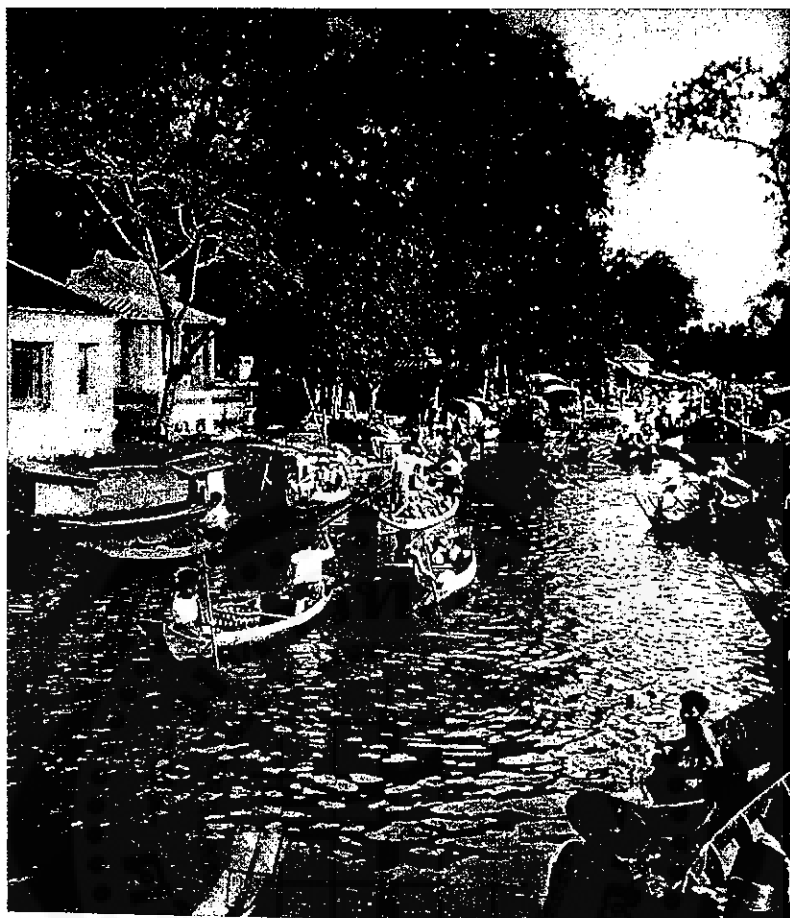
ชาวสวนทุเรียนที่กู้สวนไว้ได้ครั้งนี้มี นายดาบเจือ ขำภิบาล พ.อ. พระยาดำเกียรณภพ นายทรัพย์ โชติวิสุทธิ นางจ่าง จุลละทรัพย์ นายอุ๊ต เก่งตะลุมบอน และที่ไม่ทราบชื่ออีก 2-3 ท่าน

ช่วงกลางทศวรรษปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมา สวนบางขุนนนท์เปลี่ยนสภาพไป รวมทั้งสวนอื่น ๆ ในย่านคลองบางกอกน้อยนี้ด้วย อาทิ สวนบางขุนศรี สวนบางยี่ขัน สวนบางบำหรุ และสวนในย่านคลองมอญ นั้นหมายถึงการเปลี่ยนแปลงในด้านความเป็นอยู่ด้วย ตัวอย่างมีให้เห็นอยู่ทั่วไป เช่น สวนบางขุนนนท์นั้นแต่ก่อนเคยปลูกไม้ใหญ่เป็นหลัก ต่อมาก็เปลี่ยนสภาพไปเป็นการปลูกพืชล้มลุก และภายหลังเมื่อมีการสร้างถนนตัดผ่าน ตั้งแต่ถนนจรัญสนิทวงศ์ ถนนสายบางขุนนนท์-ตลิ่งชัน ซึ่งมีสะพานข้ามคลองชักพระเชื่อมในสวน ย่านบางกอกน้อยก็มีถนนอิสรภาพ ถนนพราณนก ย่านสวนบางยี่ขันมีถนนปิ่นเกล้าฯ สะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้า เป็นต้น เมื่อถนนใหญ่เกิดขึ้น ก็มีการตัดถนนขนาดเล็กเชื่อมต่อผ่านเข้าไปในสวนที่อยู่ลึกเข้าไป ผลไม้ที่เคยได้ผลเต็มที่ก็ให้ผลน้อยลง ต้นไม้ใหญ่ เช่น ทุเรียน ไม่สามารถปลูกได้อีกต่อไปเพราะได้รับผลกระทบต่อน้ำท่วมขังของรถ ซึ่งแล่นอยู่บนถนนที่ตัดผ่านเข้าไปในสวน แม้แต่ชาวสวนที่หันมาปลูกไม้ล้มลุกก่อนหน้านี้แล้วก็เปลี่ยนอาชีพไปด้วยเพราะผลกระทบจากการถมคูคลอง ซึ่งแต่ก่อนเพียงเอากระถางต้นไม้ลงเรือก็สามารถพายเรือไปขายตามคลอง แต่เมื่อถนนเข้ามา ที่ดินมีราคาสูงขึ้น ภาพของสวนที่ร่มรื่นสงบเงียบสูญหายไปกลายเป็นตึกกรมบ้านช่องมีผู้คนอาศัยอยู่อย่างแออัดอีกทีก็ ซึ่งต่างจากสมัยก่อน คลองสำคัญ ๆ เช่น คลองบางขุนนนท์ คลองกระโถนแถว คลองคราม คลองบ้านน้ำอ้อย ฯลฯ กลายเป็นคลองตันที่แคบเล็กลงทุกที ๆ ส่วนคลองเล็กหรือคลองลำกระโดงในอดีตนั้น จากสภาพที่คลองใหญ่กว่าถูกถมหรือปิดตัน ทำให้คลองลำกระโดงซึ่งเป็นคลองที่อยู่ลึกเข้าไปเน่าเสียก่อนเพื่อน เพราะวงจรหมุนเวียนของสายน้ำขาดสะบั้นลงจนกลายเป็นท่อระบายน้ำคร่ำไปในที่สุด²

ถนนที่ตัดผ่านเข้าไปในเรือสวน เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้คนตามรูปแบบของการสัญจรที่ย้ายจากน้ำมาสู่บก มีผลในการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวสวน แต่ทราบใดที่ผู้คนต้องใช้รถ ถนนก็คงเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องมี เพราะวิถีชีวิตของผู้คนโดยรวมได้เปลี่ยนไป ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่า ชาวสวนจะมีวิธีการปรับตัวให้เข้ากับใหม่ให้ไปด้วยดีได้อย่างไรจึงจะทำให้สวนมีชีวิตอยู่ต่อไปได้ควบคู่กับความเจริญที่มีพัฒนาการมากขึ้น

¹พลอากาศเอก ทวี จุลละทรัพย์ ได้เล่าไว้ในหนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางจ่าง จุลละทรัพย์ วันที่ 23 พฤษภาคม 2528 ว่า เมื่อคราวน้ำท่วมปี พ.ศ.2485 คุณแม่ได้จ้างคนงานมาทำคันดินกันน้ำเสียเงินไปมาก ทั้งนี้ด้วยความอุตสาหะของคุณแม่ พี่ถวิล และน้องแจ้วที่ได้ช่วยกันไว้ได้ และต่อมาท่านก็ได้ทำการตัดกิ่งทุเรียนดี ๆ ขาย โดยขายกิ่งละ 25 บาท ได้เงินมาพอสมควร.

²ราตรี โตเพ่งพัฒนา. (2543). ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง. หน้า 55-56.

ภาพประกอบที่ 23 การจราจรในคลองบางกอกน้อย

ที่มา: เอนก นาวิกมูล. (2543). สมุดภาพเมืองไทย. หน้า 79. อ้างจากสมุดภาพของ KARL DÖHRING

กล่าวได้ว่าอาชีพหลักของชุมชนริมคลองบางกอกน้อย ได้แก่ การทำสวนผลไม้ที่เรียกกันว่าสวนบางบอน นอกจากการทำสวนผลไม้แล้ว บริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยยังมีตลาดแพริมแม่น้ำที่เป็นแหล่งการค้าและแลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตรของชาวสวนในละแวกเดียวกันและจากต่างถิ่น ดังปรากฏในกลอนนิราศพระประธมของสุนทรภู่ ในปี พ.ศ. 2385 ที่ว่า

“จนนาวาคลาคล่องเข้าคลองกว้าง
ตำบลบางกอกน้อยละห้อยหวน
ตลอดแพแลตลอดเขาทอดพวน
แลแต่ล้งเรือตลาดไม่ขาดคราว”¹

¹ เสนหา สัญญาลักษณ์. เทียบวัดไหว้พระ ... เลียบคลองบางกอกน้อย. สารคดี . หน้า 136.

นอกจากนี้ นายมี เดินทางไปพระแท่นดงรังผ่านมาถึงคลองบางกอกน้อย ได้รำพันไว้ใน นิราศพระแท่นดงรัง ซึ่งแต่งเมื่อปี พ.ศ.2379 ความว่า

มาตะบึงถึงคลองบางกอกน้อย
 ยิ่งเศร้าสร้อยเสียใจเป็นใหญ่หลวง
 โทมัสกลัดกลุ้มถึงพุ่มพวง
 จนลับลวงครรไกรเข้าในคลอง
 เห็นตลาดท้องน้ำประจำชาย
 บ้างแจวพายชิงอ้อมมาซื้อของ
 เห็นสาวสาวแม่ค่าน้ำประคอง
 พี่มองมองปะตานาเอ็นดู...¹

จากกลอนนิราศของสุนทรภู่และกลอนพระแท่นดงรังของนายมีที่กล่าวข้างต้น แสดงว่าสองฝั่งคลองบางกอกน้อยมีตลาดแพให้เห็นตลอดแนวสองฝั่งคลองบางกอกน้อย และคงเป็นศูนย์กลางการค้าและชุมชนที่สำคัญ

3.2.2 งานหัตถกรรม

การสร้างสังคมใหม่จากสมัยธนบุรีเป็นต้นมา เกิดมีชุมชนอาชีพต่าง ๆ ควบคู่กับ “บ้านสวน” เพื่อผลิตสินค้าตามความต้องการของตลาดซึ่งผู้บริโภคเป็นกลุ่มคนจากสังคมเก่า การผลิตจึงต้องรักษารูปแบบเดิมไว้ตามความต้องการของผู้ซื้อ ผลที่ตามมาคือการสืบทอดอาชีพสำคัญที่เคยมีมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ บ้านขมิ้น บ้านบุ และบ้านช่างหล่อ ผู้คนที่ประกอบอาชีพเหล่านี้ เดิมมักทำคู่กับการทำสวนผลไม้เป็นอาชีพหลัก ส่วนการผลิตสินค้าดังกล่าวจัดเป็นอาชีพรอง ต่อเมื่อบ้านเมืองสงบมั่นคง มีความเจริญทางเศรษฐกิจ ความต้องการสินค้าประเภทหัตถกรรมพื้นบ้านทวีขึ้น จึงถือเป็นอาชีพหลักสืบทอดกันมาในหมู่ครอบครัวญาติพี่น้อง บางคนก็ได้เรียนรู้โดยอาศัย “ครูพัก ลักจำ” คือเป็นลูกจ้างแล้วสังเกตการทำงานของนายจ้างไปฝึกหัดด้วยตนเองจนชำนาญอาชีพต่าง ๆ เหล่านี้เริ่มมาอยู่ที่บางกอกน้อยตั้งแต่เมื่อไรไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด สันนิษฐานว่าคงมีมาแต่สมัยธนบุรี

จากหนังสือสารบาญชีส่วนที่ 2 คือ ราษฎรในจังหวัด ถนน แล ตรอก จ.ศ.1245 เล่ม 2 ได้กล่าวถึงตำแหน่งเลขที่วัง เลขที่บ้านแล้วยังบอกลักษณะของบ้านว่าเป็นเรือนฝาตะแคง เรือนฝากระดานหรือเรือนฝากระแจะอ่อน ซึ่งแสดงถึงฐานะความเป็นอยู่ของเจ้าของบ้านว่าเป็นผู้มีอันจะกินหรือยากจนตลอดจนการประกอบอาชีพของผู้ที่อยู่อาศัย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

¹กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ. (2524). *บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่*. หน้า 7-8

ถนนนำวังหลัง กรุงเทพฯ

- ท่านหลวงที่ปชากร ขึ้นกรมท่าขวา เรือนแพริมอุ้งกำปั่น (แสดงว่ามีอาชีพเป็นข้าราชการและบ้านเป็นแพอยู่บริเวณเรือพระราชพิธี)
- อำแดงตัว ชื่อของสวนชาย เรือนฝากระดาน ริมอุ้งกำปั่น¹ (นางสาวตัวมีอาชีพซื้อของจากสวนมาขาย)

ถนนใหม่ หลังวัดทอง บางกอกน้อย

- อำแดงอยู่ บิดาจำไม่ได้ เรือนฝากระดาน ทำชันนุขาย (นางสาวอยู่ เรือนมุงด้วยจากมีอาชีพทำชันนิน)
- อำแดงจุ เรือนฝากระดาน ฝักรสวน ทำชันนุขาย² (แสดงว่านางสาวผู้มีอาชีพรับฝักรสวนและทำชันนุขาย)

ถนนสวนแมงคุด (สวนมังคุดในปัจจุบัน)

- นายยิ้มบุตรนายยิงเปนโชนหลวง เรือนฝากระดาน (อาชีพรับราชการ)
- อำแดงจ่ม ชายของสวน เรือนฝากระดาน (อาชีพทำสวน)
- นายเอี่ยมบุตรพระยาสุเรนเปนพี่เลี้ยงพระองค์ประไภย เรือนฝากระดาน (อาชีพรับราชการเป็นพี่เลี้ยงเจ้านาย)
- อำแดงจัน ชายของสวน เรือนฝากระดาน (อาชีพค้าขายซึ่งอาจทำสวนแล้วนำผลผลิตที่ได้จากสวนมาขาย หรือรับซื้อผลไม้จากสวนเพื่อมาขาย)
- อำแดงกิม ชายของสวน (อาชีพค้าขายซึ่งอาจทำสวนแล้วนำผลผลิตที่ได้จากสวนมาขายหรือรับซื้อผลไม้จากสวนเพื่อมาขาย)
- อำแดงม่วง ค้าขาย เรือนฝากระดาน
- อำแดงอ่ำ รับจ้างกลึงชัน เรือนฝากระดาน³

3.2.3 การทำที่นอน

นอกจากชุมชนไทยที่กล่าวมาแล้ว ยังมีชุมชนมุสลิมรอบมัสยิดอันซอริชุนนะห์ที่ปากคลองบางกอกน้อยมาตั้งแต่ดั้งเดิมได้ประกอบอาชีพการทำที่นอน โดยคุณตาอับดุลเลาะห์ รัชสมัย คนเก่าแก่ของชุมชนนี้ได้เล่าว่า

¹ต้นฉบับ. (2541). สารบัญชี่ เล่ม 2. หน้า135.

²แหล่งเดิม. หน้า 227.

³แหล่งเดิม. หน้า 135.

“เราทำที่นอนมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ที่แรกทำเป็นที่นอนสำหรับพระนอน เพราะปกติพระนอนที่นอนนุ่มไม่ได้ อย่างดีก็นอนบนเสื่อใบลาน แต่นี่ที่นอนยัดด้วยใบตองถือว่าไม่ผิดวินัย ผ้าปูที่นอนทำจากผ้าน้ำมันจากเมืองจีน ลักษณะคล้ายกับหนังเทียมที่ใช้ทำโซฟาเดี๋ยวนี้...เมื่อทำเสร็จแต่ละบ้านจะแจวเรือขายกันตามวัดบ้าง ส่งลำเพิงบ้าง บางทีก็ไปแลกหมาก มะพร้าว น้ำตาลตามสวนในคลองบางกอกใหญ่ บางกรวย บางเขินบ้าง แรกทีเดียววิชาทำที่นอนคงมาจากมัสยิดของเรา เพราะใครได้อะไรมาก็จะบอกเล่าสู่กันที่มีมัสยิด แล้วค่อยกระจายไปทำกันตามบ้าน”¹ ในเวลาใกล้เคียงกับที่ที่นอนใบตองถือกำเนิด ตัวอาหมัด มัสอูดี มุสลิมจากสิงคโปร์ซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษและเป็นหนึ่งในผู้ดูแลมัสยิดปากคลองบางกอกน้อยขณะนั้นได้นำตัวอย่างที่นอนนุ่มเข้ามาจากสิงคโปร์ แล้วคิดค้นวิธีแก้ปัญหาที่นอนนุ่มซึ่งเมื่อใช้ไปนาน ๆ แล้ว จะมากองรวมกันตรงมุมที่นอนด้วยการเย็บผ้าเป็นลิ้นก้นตริ่งนุ่มไว้ภายในเป็นช่วง ๆ และตัดสินใจนำที่นอนแบบใหม่นี้ออกสู่ท้องตลาด ในปี พ.ศ.2460 ได้เปิดโรงงานที่นอนนุ่มแห่งแรกของเมืองไทยขึ้นที่ข้างมัสยิดปากคลองบางกอกน้อย โดยชาวบ้านทั้งพุทธและมุสลิมที่อยู่รอบมัสยิดมารับจ้างเป็นคนงานตีนุ่มและเย็บที่นอน ที่นอนที่ผลิตขึ้นได้รับความนิยมเป็นอย่างดี ห้างฝรั่งชื่อดังหลายแห่งในยุคนั้นต่างสั่งที่นอนแบบใหม่ไปจำหน่ายในปริมาณมาก และในอีก 38 ปีถัดมา โรงงานแห่งนี้ได้จดทะเบียนเป็นบริษัทภายใต้เครื่องหมายการค้า “ที่นอนบางกอกน้อย” หลังจากครอบครัวมัสอูดีบุกเบิกธุรกิจที่นอนจนประสบความสำเร็จอย่างงดงาม โรงงานที่นอนนุ่มอีกหลายแห่งก็เกิดตามมา ซึ่งล้วนแต่เป็นเครือญาติที่แยกตัวไปจากมัสยิดปากคลองบางกอกน้อยทั้งสิ้น ได้แก่ ร้านที่นอนสมานภณสิทธิ์ ที่นอนเพชรบุรี ที่นอนราชเทวี และที่นอนพญาไท เป็นต้น เมื่อที่นอนฟองน้ำและที่นอนสปริงจากต่างประเทศเริ่มเข้าสู่ตลาดเมืองไทย ร้านที่นอนบางกอกน้อยก็กลายเป็นตัวแทนใหญ่แห่งหนึ่งในการสั่งที่นอนทั้งสองประเภทเข้ามาจำหน่ายทำให้ธุรกิจดั้งเดิมนั้นถูกกระทบจากการบุกตลาดที่นอนของชาวจีน เนื่องจากชาวจีนเปิดโรงงานทำที่นอนเลียนแบบที่นอนชุมชนมุสลิมริมปากคลองบางกอกน้อย แต่ราคาถูกกว่า (เพราะชาวจีนรับซื้อที่นอนที่ใช้แล้วตามบ้านมาแกะเอาฟองเก่าแล้วห่อฟองใหม่อีกชั้นนำไปยัดที่นอนดูภายนอกก็เหมือนกัน แต่ใช้ไปแล้วฟองจะยุบเร็วมาก) จึงทำให้หน่วยงานราชการที่เคยสั่งซื้อจากร้านที่นอนบางกอกน้อยในปริมาณมากก็เปลี่ยนไปใช้ที่นอนที่คนจีนทำขายเพราะราคาถูกกว่า บางคนก็กลัวว่าจะถูกหลอกเอาฟองเก่ามายุัดได้ ทำให้ชุมชนบางกอกน้อยขายที่นอนได้จำนวนลดลงมาก บางคนก็เลิกทำ²

¹สุดารา สุจฉายา. บรรณาธิการ. (2542). เพื่อความเข้าใจในแผ่นดินธนบุรี. หน้า188.

²แหล่งเดิม. หน้า189.

3.2.4 ด้านการค้า

ตลาดเรือในสมัยโบราณคงประกอบด้วยเรือหลายชนิดตามความนิยมของแต่ละท้องถิ่น ถ้าเป็นเรือมาจากต่างจังหวัดต่างเมืองก็จะเป็นเรือประทุน คือ ใช้ไม้ไผ่โค้งเป็นโครงครอบลำเรือไว้แล้วมุงด้วยจาก ถ้าเป็นเรือขนาดใหญ่ที่ใช้แจวก็จะมีขยาบ¹หัวท้ายเพิ่มขึ้น แต่ถ้าเป็นเรือพายขนาดเล็กก็มีเพียงประทุนกลางลำเท่านั้น เรือเหล่านี้ส่วนมากเป็นเรือสำปั้น มีหม้อข้าวเตาไฟมาพร้อมสินค้าที่บรรทุกมาขายก็มีพวกพืชผัก พักแพง แดงโม และแดงกวา บางทีก็พวกเผือก มัน กล้วย อ้อย ถ้าเป็นหน้ามะม่วง ทุเรียน น้อยหน่า ก็แยกกันไปเป็นหมู่ ๆ

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น บริเวณปากคลองบางกอกน้อยจะคับคั่งไปด้วยหมู่เรือนแพ และเรือค้าขายขึ้นล่องอยู่ตลอดเวลา จากบันทึกของกวี ตลอดจนนักเดินทางหลายท่าน มักกล่าวถึงสภาพสังคมที่ย่านปากคลองบางกอกน้อยอยู่เสมอ จะเห็นได้จากการเดินทางไปเก็บภาพอากาศที่เมืองสุพรรณของ **เสมียนมี** ซึ่งมีบรรดาศักดิ์เป็น **หมื่นพรหมสมพัตร** นายอากรเมืองสุพรรณบุรี ได้พรรณนาถึงย่านการค้าที่ปากคลองบางกอกน้อยไว้ในนิราศสุพรรณ รวปี พ.ศ.2383 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไว้ดังนี้

ตลาดคลองบางกอกน้อยในนิราศสุพรรณ

ค่อยค่อยล่องเข้าคลองบางกอกน้อย	ดูเรียบริ้วเรือแพแม่ค้าขาย
กลางคนเล่าเจ้าคารมดูมคาย	ไม่มีอายอดสู้กับผู้ใด
ที่กลางคนได้ระเบียบดูเรียบริ้ว	ไม่มากนักเจรจาอัธมาสัย
มีคนซื้ออ้ออิงคะนึ่งไป	ไม่มีใครชิงชังทั้งหญิงชาย
ที่กลางคนมั่งมีเพราะซื้อ	มันทั้งขอทั้งรับเอาฉิบหาย
กลางลำเมียแจวหัวผัวแจวท้าย	ดูสบายตามประสาเขาหากิน
พวกแม่ค้ามิได้ขาดตลาดน้ำ	สุดจะรำเรือแพกระแสนินธุ์
กรีบเร่งเรือมาในวารี	ยิ่งลัดถิ่นที่เคยเสวยบาน ²

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 หลวงจักรปาณี (มฤกษ์) แต่ง **นิราศพระปฐม** เมื่อคราวเดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์โดยทางเรือ ท่านได้บรรยายสภาพและบรรยากาศของตลาดน้ำบางกอกน้อยไว้เช่นกัน ซึ่งจะเห็นว่าตลาดน้ำปากคลองบางกอกน้อยนี้เป็นตลาดใหญ่ มีของขายสารพัดอย่าง ตั้งแต่ของในสวนไปจนถึงสินค้าจากต่างประเทศ หรือแม้แต่เครื่องอัฐบริวารของสงฆ์

¹ คำว่า ขยาบ ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 หมายถึง เครื่องกันแดดและฝนที่เลื่อนเข้าออกจากประทุนเรือได้.

² ราตรี โตเพ่งพัฒน. ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง. หน้า 59.

ผ้าผ่อนแพรพรรณเครื่องอุปโภคบริโภคชนิดราคาต่ำสุดถึงสูงสุด ตลาดน้ำแห่งนี้รวบรวมไว้ทั้งสิ้น

ตลาดน้ำบางกอกน้อยในนิราศพระปฐม

อรุณรุ่งเรืองแสงแจ้งกระจ่าง	เข้าคลองบางกอกน้อยละห้อยหา
ฉันเจ็บใจใช้จิตนั้นติดตาม	จะหายาหมอกอกข้าชอกใจ
ฉันอยู่บางกอกใหญ่ยังไม่ถอย	บางกอกน้อยฤาจะให้ใจหาย
แม่เฒ่าบางนางกอกดอกจะคลาย	บางไม่คล้ายเฒ่าบางไม่สร้างครวญ
ดูชาวแพแข่งชิงชนของชาย	ที่เรือพายขึ้นล่องนั้นของสวน
ทั้งเรือทุ่นเรือทอดจอดเป็นพรวน	ตลาดล้นวายจัดออกอัดแอ
ทั้งสองแถวแจวไปมิใคร่ตลอด	ต้องเลี้ยวลอดหลักวัดวัดแนว
ทั้งไทยเจ๊กจีนแขกแปลกแล	พวกชาวแพสารพัดจะบรรจง
ขายเครื่องแก้วเครื่องทองของทั้งหลาย	ทั้งผ้าลายม่วงแพรและระหง
เสื้อกระเป๋าวาฬผ้าสาบง	ที่รูปทรงลำอาจเป็นช่างเย็บ
ล้วนสาวสายน้อยน้อยนั่งร้อยเข็ม	ฝีมือเม้มมิดเม้นไม่เห็นตะเข็บ
ไม่เจ็บหลังนั่งเพียรทั้งเจียนเล็บ	ประกอบเก็บไรจุกเหมือนตุ๊กตา ¹

ภาพประกอบที่ 24 คลองบางกอกน้อยเมื่อกำลังมีตลาดน้ำ สมัยรัชกาลที่ 5
ที่มา : เอนก นาวิกมูล. (2543). สมุดภาพเมืองไทย. หน้า 50. อ้างจากสมุดภาพของ KARL DÖHRING

¹ราตรี โตเพงพัฒน์. ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง. หน้า 62.

ขณะที่ปากคลองบางกอกน้อยยังคงมีการติดตลาดเรื่อยมาจนถึงสมัยหลัง ลึกเข้าไปในตัวคลองนั้นก็เริ่มมีการติดตลาดกันบ้างอีกหลายจุดตามปากคลองที่สำคัญ ๆ ที่แยกจากคลองบางกอกน้อย ทั้งนี้ เพราะการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรทำให้ชุมชนขยายตัวมากขึ้น ซึ่งตรงย่านนั้น ๆ จะมีบ้านคนอยู่กันค่อนข้างมากจากปากคลองเข้าไปด้านซ้ายมือจะเป็นบ้านบุ วัดสุวรรณาราม วัดใหม่ยายแป้น วัดศรีสุदारาม เลยไปเล็กน้อยฝั่งเดียวกันนี้คือ ปากคลองบางขุนนนท์ และที่อยู่เยื้องกันอีกฝั่งหนึ่งคือ ปากคลองบางผักหนาม ตรง 2 จุดนี้ เป็นตลาดน้ำที่น่าชมของสวนมาขาย เช่น พุเียน รองลงมาคือ สับปะรด¹ กระท้อน กล้วย ใบตอง มะม่วง มะไฟ หมากร พลุ ฯลฯ ตามฤดูกาลของผลไม้

ภาพประกอบที่ 25 ชาวสวนจะปลูกหมากไว้ริมตลิ่งเพราะรากของหมากจะช่วยยึดดินมิให้ร่วงพัง

ภาพประกอบที่ 26 มะพร้าวจะปลูกตามแนวคันสวน

ที่มา : ราตรี โตเพ่งพัฒน์. (2543). ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง. หน้า 53.

¹สับปะรดที่บางบำหรุ เป็นผลไม้ที่ขึ้นชื่อว่ามีเนื้อฉ่ำรสหวานแหลมอร่อยไม่มีใครสู้ และยังมีกระท้อนหอ พันธุ์อื่นๆ พันธุ์ทับทิมที่มีเม็ดปุยฟู รสหวานแท้ไม่มีความเปรี้ยวแถมแม้แต่กล้วย อ่างจาก ราตรี โตเพ่งพัฒน์. ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง. หน้า 62.

นอกจาก ตลาดปากคลองบางผักหนาม และ ตลาดปากคลองบางขุนนนท์ แล้ว เหนือปากคลองบางผักหนามขึ้นไปอีก จะมีคลองแยกจากคลองบางกอกน้อยที่สำคัญคือ คลองบางบำหรุซึ่งเป็นจุดค้าขายอีกแห่งหนึ่งของแม่ค้าชาวสวนบางบำหรุ เรียกกันว่า ตลาดน้ำปากคลองบางบำหรุ (หรือบางตำหรุก็เรียก) พลอากาศเอกทวี จุลละทรัพย์ ผู้เป็นทายาทของนางจ่าง จุลละทรัพย์ เจ้าของสวนทุเรียนที่มีชื่อเสียงในละแวกนี้ ได้เล่าเรื่องตลาดน้ำบางบำหรุไว้ในหนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางจ่าง จุลละทรัพย์ ดังนี้

“ชีวิตของคุณแม่นั้น ท่านได้ต่อสู้ด้วยการมีอาชีพเป็นชาวสวนทุเรียนโดยกำเนิด มีสวนทุเรียนที่เป็นมรดกตกทอดมาจาก คุณตา คุณยาย บางส่วน และท่านได้ซื้อเอาไว้ด้วยทุนทรัพย์ของท่าน ท่านปลูกรักษาเอง เก็บและขายด้วยตัวของท่านเอง จำได้ว่า ในวันหยุดไม่ได้ไปโรงเรียน ข้าพเจ้าก็ขอไปกับท่านด้วย นั่งหัวเรือช่วยแม่พายเรือจากบ้านฝนคลองบางขุนนนท์ไปปากคลองบางบำหรุ (อยู่เยื้อง ๆ กับคลองบางขุนนนท์) ออกจากบ้านตั้งแต่ยังไม่สว่าง ประมาณ ตีห้า (05.00 น.) พอไปถึงปากคลองบางบำหรุ ก็พอดีจวนสว่างมีเรือบรรทุกทุเรียนและผลไม้อื่น ๆ มาจอดขายกันมากมาย และ ณ ที่นั้น ก็ได้พบกับคุณหญิงดำเกียรณภพ พายเรือมาขายทุเรียนด้วย ใคร ๆ ก็มักจะพูดว่า ทำไมท่านจึงไม่ให้คนอื่นมาขายแทน ท่านก็บอกว่าท่านต้องการปฏิบัติของท่านเช่นนั้น ทุเรียนเก็บจากสวนของท่าน ท่านปลูกของท่านมา ท่านเคยทำอะไรก็ทำอย่างนั้น ข้าพเจ้าได้เห็นท่านทั้งสอง คือ คุณป้าหญิงและคุณแม่ได้เทียบเรือไว้ติดกัน พวกแม่ค้าจากตลาดท่าเตียน บางลำพู ฯลฯ ก็มาเรือจ้างเข้ามาซื้อทุเรียน ทุเรียนดี ๆ ผลใหญ่ ๆ สมัยนั้น (พ.ศ.2467) ราคาอย่างดีที่สุด 1 บาท ถ้าเอามากองกัน ราคาที่ตกประมาณผลละ 80 สตางค์ (ราคาทุเรียนนี้เป็นราคาประกัน กล่าวคือ ถ้าเกิดมีแกนหรือเนื้อทุเรียนไม่ดีก็นำมาคืนได้ โดยนำเปลือกทุเรียนที่ตัดหัวของลูกนั้นเอามาเป็นหลักฐาน การที่ต้องให้มีหัวติดมาด้วยก็เพราะที่หัวทุเรียนที่มีประกันนั้น คุณแม่จะติดตราซึ่งทำด้วยสังกะสีกดไว้ที่หัวโดยใช้อักษร จ. เป็นหลักฐาน จ. คือ อักษรย่อของชื่อคุณแม่ (จ่าง) ของคุณป้าหญิงท่านใช้อักษร (ม) หมายถึง โหมด ชื่อของท่าน)

ปากคลองบางตำหรุนี้ เป็นตลาดน้ำผลไม้ใหญ่ที่สุดในสมัยนั้น เขาติดตลาดกันทุกวันในตอนเช้า นอกจากวันพระจะมีพ่อค้าและชาวสวนมาน้อยมากเพราะไปทำบุญที่วัด

ทุกสิ่งทุกอย่างในสมัยนั้น เป็นไปด้วยความเรียบง่ายของชาวบางขุนนนท์ เพราะความเจริญยังมิได้เข้ามา คลองบางกอกน้อยก็เป็นคลองน้อย ไม่เหมือนคลองบางหลวง เขาเป็นคลองใหญ่ จึงเรียกว่า คลองบางกอกใหญ่ มีไฟฟ้าใช้ไปถึงสุดคลอง เราไม่เคยมีไฟฟ้า ไม่มีประปา ไม่มีถนนจะไปไหนกันก็ต้องไปทางเรือ”

นอกจากตลาดน้ำที่ปากคลองบางบำหรุ เลยเข้าไปถึง คลองแกลบ ตรงฝั่งซ้ายของคลองบางกอกน้อย ก็มีการติดตลาดกันอีกแห่งหนึ่ง แต่เป็นตลาดน้ำขนาดเล็ก และเหนือขึ้นไปตรง

ปากคลองชักพระที่หน้าวัดชีเหล็กหรือวัดสุวรรณคีรี ก็มีตลาดน้ำขนาดใหญ่ ชาวบ้านเรียกกันว่า **ตลาดน้ำปากงำมวัดชีเหล็ก** ถัดจากนี้ไปถึง คลองวัดไโกเตี้ย ตรงปากคลองจะมีการติดตลาดน้ำเช่นกัน แต่เป็นตลาดน้ำขนาดเล็ก พอพ้นตลาดน้ำแห่งนี้ไปแล้วจะถึงวัดพิบูล ซึ่งอยู่ฝั่งขวาของคลอง บางกอกน้อยข้างวัดมีคลองเล็กแยกเข้าไปเรียกว่า คลองวัดพิบูล ตรงปากคลองจะเป็นจุดที่ติดตลาดกัน สินค้าส่วนใหญ่จะเป็นผลไม้ ตลาดแห่งนี้ชาวบ้านเรียกกันว่า **ตลาดปากคลองวัดพิบูล** เหนือขึ้นไปอีกเล็กน้อย ตรงฝั่งซ้ายของคลองจะพบตลาดน้ำอีกแห่งหนึ่ง เรียกกันว่า **ตลาดปากคลองชัยพฤกษ์** หรือ **ตลาดปากคลองซุด**¹ ตลาดแห่งนี้ พวกที่เอาของมาขายส่วนใหญ่มาจากสวน วัดไโกเตี้ย วัดน้อยใน วัดชัยพฤกษ์ รวมทั้งย่านใกล้เคียง พ้นจากนี้ไปจะถึงวัดเกษ วัดชะลอ ตรงย่านนี้มีลักษณะเป็นสามแยก จึงมีตลาดน้ำอีกแห่งหนึ่ง เป็นตลาดขนาดใหญ่ เรียกว่า **ตลาดน้ำสามแยกวัดชะลอ**

ที่กล่าวมาข้างต้นนี้เป็นตลาดน้ำที่เกิดขึ้นในคลองบางกอกน้อย ตามเส้นทางสู่แม่น้ำอ้อมที่จะไปจังหวัดนนทบุรี นอกจากตลาดที่กล่าวมานี้ยังมีตลาดน้ำสำคัญที่น่าจะได้กล่าวถึง ซึ่งอยู่ใน **คลองชักพระ** (คลองนี้เป็นแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมอยู่ในช่วงกลางระหว่างคลองบางกอกน้อยและคลองบางกอกใหญ่) จุดแรกที่คลองชักพระได้พูดถึงแล้วคือ **ตลาดน้ำปากงำมวัดชีเหล็ก** ซึ่งเมื่อเลี้ยวเข้าไปในคลองชักพระถึงหน้าวัดตลิ่งชันจะมีการติดตลาดน้ำกันอีกจุดหนึ่ง คือ **ตลาดน้ำหน้าวัดตลิ่งชัน** ถัดจากตลาดแห่งนี้เข้าไปถึงวัดช่างเหล็กฝั่งเดียวกันกับวัดตลิ่งชัน จะมีคลองแยกจากคลองชักพระ คลองนั้น คือ คลองบางระมาดตรงปากคลองนี้ก็จะติดตลาดกันอีกจุดหนึ่ง ชาวบ้านเรียกกันว่า **ตลาดปากคลองบางระมาดหรือตลาดหน้าวัดช่างเหล็ก**

สินค้าส่วนใหญ่ที่แม่ค้านำมาขายที่ตลาดน้ำเหล่านี้เป็นพืชผลไม้ตามสวนในเขตต่าง ๆ และเป็นผลไม้ที่สุกตามฤดูกาล เช่น ทุเรียน มะม่วง หอม มะพร้าว กลัวยน้ำว่า กลัวยไข่ กลัวยหอม ส้มโอ เป็นต้น นอกจากผลไม้ที่กล่าวมาแล้ว ยังมีมะไฟ มะปราง ละมุด มังคุด ลางสาด ที่ปลูกกันตามสวนในคลองบางกอกน้อย

พืชบางชนิดที่มีขายในตลาดท้องน้ำทุกแห่งคือ หอมและพลู พลูที่ใส่เรือมาขายในย่านคลองบางกอกน้อยเป็นพลูทองเหลือง ก่อนนำมาขาย ชาวสวนจะกำใส่กระจาดโดยเรียงเป็นชั้น ๆ ละลิบ หรือลิบสองใบ แล้วเอาสวนโคนใบมาประกบกัน มัดด้วยท่อนกาบหมากซึ่งใช้แทนเชือกหรือดอกลูกได้เป็นอย่างดี โดยเอามาจักเป็นซี่คล้ายเส้นดอกลูกสำหรับใช้มัดพลู พลู 2 เรียง นำมาประกบกันแล้วมัดเรียกว่าพลู 1 กำ ชาวสวนจะนำมาเรียงใส่กระจาดหรือตะกร้าที่รองด้วยใบตองสอดซ้อนกันเป็นวง

สวนบางกอกน้อยในอดีตมีลักษณะเป็นสวนผสม ซึ่งมีทั้งที่ชาวสวนปลูกบ้าง หรือขึ้นเองบ้าง เช่น กระถิน ตำลึง ผักหนาม ผักบุ้ง สายบัว ซึ่งเป็นผักน้ำ (ผักน้ำจะพบในท้องร่องสวนที่น้ำสะอาด)

¹คลองมหาสวัสดิ์ซึ่งเป็นคลองซุดในสมัยรัชกาลที่ 4 เพื่อเชื่อมไปยังนครชัยศรีหรือนครปฐม

ดังนั้น ชาวสวนโดยทั่วไปไม่ว่าจะเป็นชาวสวนบางล่าง¹ บางบน สวนนอก สวนใน จะมีลักษณะนิสัยเหมือนกันหมด คือเป็นคนละเอียด ช่างสังเกต พืชผลอะไรในสวนที่สามารถเก็บขายได้ก็จะเก็บ ไม่ทิ้งไปโดยเปล่าประโยชน์ แม้เพียงเล็กน้อยก็จะใส่เรือไปขาย เช่น ตำลึงสัก 8 กำ ผักกระถิน 5 กำ ดอกขจร พริกขี้หนูสวน อย่างละ 2-3 กระหว่ ส้มซ่า ใบมะกรูด อย่างละเล็กละน้อย กล้วยน้ำว่า 4-5 หวี หรือผักหนามดอกอีกสัก 10 กำ แม้จะไม่มีพืชหลักมาขาย ของเล็กน้อยเหล่านี้ก็ทำรายได้ให้ชาวสวนเป็นกอบเป็นกำได้เช่นกัน

เมื่อเป็นเช่นนี้ของที่ขายในตลาดน้ำจึงมีไม่ซ้ำกันในแต่ละวัน แต่มีของที่สามารรถเก็บขายได้ตลอดปีซึ่งสับเปลี่ยนกันไป ชาวสวนจึงเป็นคนขยันทำมาหากิน มัธยัสถ์ มีรายได้ตลอดปี มากบ้างน้อยบ้าง แต่โดยเฉลี่ยแล้วนับว่ามีรายได้อยู่ในเกณฑ์ดีหรือพอกินพอใช้

ภาพประกอบที่ 27 พ่อค้าแม่ค้านำสินค้าจากสวนลงเรือมาขายที่บริเวณคลองบางกอกน้อย

ที่มา : ราตรี โตเฟงพัฒน์. (2543). ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง. หน้า 70.

เรือที่ใช้เป็นพาหนะขายของของชาวสวนในคลองบางกอกน้อยนั้น มักเป็นเรือลำปั้นเล็ก หากของที่ขายเป็นของจีปาคะ เช่น มีผักก่าเล็ก ๆ ผลไม้ไม่มากนักแต่หลายอย่างคละกันไป ส่วนพวกที่ใช้เรือลำปั้นกลาง (ซึ่งเป็นเรือพาย) จะเป็นพวกขายมะพร้าว กล้วย หนาก สับปะรด ทุเรียน อ้อย ซึ่งมาทั้งลำ แต่เรือที่ลูกค้านำมาซื้อของนั้นมีทั้งเรือพายเรือแจว เพราะสะดวกแก่การใช้ พวกบางช้างซึ่งนำผลผลิตของตนมาขาย เช่น พริกแห้ง มะพร้าว หนาม กระเทียม ก็ใช้เรือลำปั้นขนาดใหญ่ และ

¹ บางล่าง เป็นชื่อเรียก เรือกสวนกลุ่มที่อยู่ด้านใต้พระบรมมหาราชวังลงมา
บางบน เป็นชื่อเรียก เรือกสวนกลุ่มที่อยู่ด้านเหนือพระบรมมหาราชวังขึ้นไป
สวนนอก หมายถึง สวนตามลำแม่น้ำแม่กลอง มีบางช้าง เป็นต้น

เมื่อขายของของตนหมดก็จะซื้อของแถบนี้ไปขายต่อ ทำนองเดียวกับเรือกะปิ น้ำปลาของมหาชัย แต่ชาวมหาชัยจะใช้เรือฉลอม¹

ตลาดน้ำในคลองบางกอกน้อยนี้จะมีเรือมาค้าขายติดตลาดกันทุกวัน เว้นแต่จะบางตาในวันพระ เพราะแม่ค้าต้องไปทำบุญที่วัด เวลาขายเริ่มติดตลาดตั้งแต่เวลาประมาณตีห้า (05.00 น.) สายสุดถึง 4 โมงเช้า (10.00 น.) เพราะพวกลูกค้าเมื่อซื้อของตามต้องการแล้วจะต้องรับไปจัดของที่เอาไปขายที่ ตลาดท่าเตียน ในวันรุ่งขึ้น

เรือขายของต่าง ๆ ในตลาดน้ำบางกอกน้อยจะมีเรือมาค้าขาย ได้แก่

เรือขายน้ำอ้อย มาตอนเทศกาลสารทไทย ชาวสวนจะซื้อน้ำอ้อยไปกวนกระยาสารท เรือพวกนี้เป็นเรือลำปั้นขนาด 7 เหล็ก ซึ่งเป็นเรือลำปั้นขนาดใหญ่

เรือขายข้าวสาร เรือถ่าน เรือพินแสม เป็นเรือลำปั้นขนาดใหญ่ หากเป็นเรือข้าว ช่วงกลางลำเรือจะกรุกระแซงทำด้วยไม้ไผ่สำหรับคลุมข้าวสาร เรือข้าวนี้มีอุปกรณ์สำหรับตวงข้าว คือ ถังตวง ลักษณะเป็นถังไม้กลม ๆ มีหูหิ้ว และมีไม้แบน ๆ สำหรับปาดข้าว ตามมาตรฐานของราชการ

เรือปลาแห้ง ขายปลาสด ปลาช่อนรีว ปลาสดย่าง ปลากกรอบ คนแถวย่านบางกอกน้อยแต่ก่อนไม่นิยมกินสัตว์อื่นเท่าเนื้อปลา

เรือขายอาหาร มีทั้งของคาวของหวาน ที่ขายกันส่วนใหญ่ คือ เรือขนมจีนน้ำยา เรือข้าวแกง เรือก๋วยเตี๋ยว ๆ จะแยกขายกันคนละประเภท คือ เรือก๋วยเตี๋ยวหมู กับเรือก๋วยเตี๋ยวเนื้อ

ภาพประกอบที่ 28 เรือก๋วยเตี๋ยวหมูที่ชาวบางกอกน้อยได้ลิ้มชิมรสยังมีให้เห็นในปัจจุบัน
ที่มา : ราตรี โตเฟ่งพัฒน์. (2543). ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง. หน้า 77.

¹ราตรี โตเฟ่งพัฒน์. (2543). ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง. หน้า 70.

เรือกล้วยเดี่ยวมีลักษณะเด่นคือ ทั้งชนิดหมูและเนื้อวัว คนขายจะต้มเปื่อยมาเป็นหม้อ ๆ แล้วหันใส่หม้อต้มมาขายยามที่มีลูกค้ามาซื้อ จะตักหมูหรือเนื้อวัวที่ต้มเปื่อยในหม้อแล้วใส่ลงเรือในซามซึ่งรองด้วยถั่วงอก และกล้วยเดี่ยวได้เลย¹

เรือขนม ที่คลองบางกอกน้อยมีเรือขนมมาขายกันมาก ขนมที่ขายกันคือ ขนมครก ซึ่งจะมากันสองคน ทำหน้าที่ขาย 1 คน และขนมครก 1 คน มีเตาอยู่กลางลำ เรือขนมชนิดต่อมา คือเรือข้าวเหนียวหน้าต่าง ๆ แม้คำขนมที่พายเรือมาขายอีกลำหนึ่ง คือ เรือขายข้าวหมาก ข้าวหลามตัด

นอกจากนี้ยังมีเรือลำอื่น ๆ ที่ขายขนมต่าง ๆ อาทิ ขนมลีมกลืน ขนมชักหน้า ขนมศिलाอ่อน ขนมเปียกปูน ขนมข้าวแขก ตะโก้แต้มกลีบกุหลาบ ขนมไข่เหี้ย (ขนมไข่หงส์) ขนมทองเลียบมือนาง ขนมใส่ไส้ ขนมกล้วย ขนมตาล กล้วยแขกข้าวเม้าทอด ฯลฯ ขนมเหล่านี้จะใส่กระทงใบตองสดแล้ววางเรียงไว้ในกระด้ง ตั้งเรียงไว้กลางลำเรือ เมื่อคนมาซื้อก็จะหยิบใส่กระทงสี่มุมทำด้วยใบตอง ซึ่งเป็นวัสดุที่ใช้กันในสมัยก่อน ทั้งหมดนี้ใส่เรือลำบ้านเล็ก²

ภาพประกอบที่ 29 ขนมหวาน (ขนมกล้วย) ที่เจ้าของบ้านนำมาต้อนรับผู้มาเยือน

ที่มา : จากการสำรวจพื้นที่บริเวณคลองชักพระ เขตตลิ่งชัน เมื่อวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ.2549

¹ราตรี โตเพ่งพัฒน์. ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง. หน้า 71.

²แหล่งเดิม. หน้า 71.

ส่วนขนมประเภทน้ำที่ใส่เรือมาขายบ่อย ๆ คือ ขนมปลากริมไข่เต่า ขนมครองแครง และลอดช่องสิงคโปร์ ทั้งยังมีเรือกาแฟและเรือไอศกรีม หรือเรือไอติมที่เด็ก ๆ ชอบเรียกให้มาจอดที่หน้าบ้าน เรือกาแฟเป็นเรือที่มีลักษณะเฉพาะตัว ใครเห็นจะทราบทันทีหรือเมื่อได้ยินเสียงแตร ก็จะต้องมาคอยเรียกกันที่หน้าบ้าน เรือขายกาแฟจะมีผู้ด้านหน้าใส่ขนมของจีน อาทิ จันอับ ถั่วตัด หนูข้าง ตับ ตับ ขนมเกลียว เป็นต้น ข้าง ๆ เรือมีแตรติดไว้ เวลาจอดเรือคนขายจะใช้พายยกดไว้กับบันไดแล้วใช้เท้าเกี่ยวไว้จึงชงกาแฟได้ ด้านหลังคนขายจะมีถังใส่ก้อนน้ำแข็งที่หมกด้วยเกลบหรือขี้เลื่อย เมื่อจะใช้คนขายจะเคาะน้ำแข็งด้วยมีดอีโต้ ล้างน้ำในคลอง ซึ่งยังสะอาดไม่เน่าเหม็นเช่นปัจจุบัน จากนั้นจึงห่อผ้าดิบเนื้อหนาคล้ายถุงแป้งมัน ทูบด้วยมือไม้ น้ำแข็งก็จะแตกเป็นก้อนเล็ก ๆ คนซื้อจะมีภาชนะมาใส่ เช่น ขันลงหิน หรือขันอะลูมิเนียม หรืออาจเป็นกระบอกไม้ไผ่ เพราะพวกนี้เป็นชาวสวน ซื้อแล้วเข้าสวนเอาไปกินได้นานๆ เหตุที่ผู้ซื้อเอาภาชนะมาใส่เองเพราะสะดวกไม่เสียเวลาในการค้าขายอีกประการหนึ่ง สมัยก่อนยังไม่มีการผลิตถุงพลาสติกออกจำหน่าย¹

น้ำที่ใช้ชงกาแฟเป็นน้ำสะอาดที่นำมาจากบ้าน พอน้ำในหม้อต้มหมด คนขายจะเปิดก๊อกเติมน้ำได้ตามต้องการ²

ภาพประกอบที่ 30 เรือขายกาแฟที่ยังมีให้เห็นในปัจจุบัน จะต่างกันก็คือเรือที่ใช้นั้นเป็นเรือเครื่องยนต์

ไม่ใช่เรือแจวเรือพายดังในอดีต แต่รสชาติยังคงความอร่อยเหมือนเดิม

ที่มา : จากการสำรวจพื้นที่บริเวณคลองชักพระ เขตตลิ่งชัน เมื่อวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ.2549

¹ราตรี โตเฟงพัฒน์. ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง. หน้า 72.

²แหล่งเดิม. หน้า 72.

ตลาดท้องถิ่นในกรุงเทพมหานคร สมัยรัชกาลที่ 5 ก็มีที่ตลาดพลูปากคลองบางกอกใหญ่ หรือคลองบางหลวง วัดราชโอรส สำหรับ ปากคลองบางแก ตลาดสะพานหักคลองมอญ ตลาดปากคลองมอญ ตลาดบางกอกน้อย ตลาดปากคลองบางระมาด ตลาดบางกรวย เป็นต้น ตลาดเหล่านี้ถือเป็นตลาดท้องถิ่นที่สำคัญ บางแห่งเริ่มติดตลาดมาตั้งแต่เช้ามีดไปเลิกตอน 10 น. หรือ 11 น. บางแห่งก็เริ่มตอน 11 น. ไปเลิกตอนบ่าย 3 โมง บางแห่งเริ่มบ่าย 3 โมง ไปเลิกตอนย่ำค่ำ ตลาดท้องถิ่นในสมัยก่อนจึงมีให้เลือกหลายเวลา¹

ภายหลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง² เมื่อวันที่ 18 เมษายน พ.ศ.2398 (ค.ศ. 1855) ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้ 1.อังกฤษได้สิทธิสภาพนอกอาณาเขต 2. ยกเลิกภาษีปากเรือ ตามสนธิสัญญา และไทยอนุญาตให้นำข้าว ปลา เกลือ ไปขายต่างประเทศได้ ยกเว้นปีที่เกิดขาดแคลนสนธิสัญญาเบอร์นี พ.ศ.2379 และให้เก็บภาษีสินค้าเข้าร้อยละ 3 แทน ถ้าขายไม่หมดจะคืนภาษีสินค้าส่วนที่เหลือให้ 3. ให้มีการค้าเสรี 4.คนในบังคับอังกฤษนำฝิ่นเข้ามาขายในเมืองไทยได้ แต่ต้องขายให้เจ้าภาษีฝิ่นเท่านั้น ถ้าเจ้าภาษีฝิ่นไม่ซื้อต้องนำออกไป 5. ถ้าชาติอื่นได้สิทธิพิเศษเพิ่มเติม อังกฤษจะได้สิทธิพิเศษนั้นด้วย นั่นคือ อังกฤษได้สิทธิชาติที่ได้รับความอนุเคราะห์ยิ่ง 6. คนในบังคับอังกฤษจะขึ้นกับอำนาจของศาลกงสุลอังกฤษ เกิดคำว่า "สิทธิสภาพนอกอาณาเขต" ขึ้นในสยามเป็นครั้งแรก ซึ่งกลายเป็นปัญหาในเวลาต่อมา 7.สนธิสัญญานี้จะแก้ไขได้เมื่อพ้น 10 ปีไปแล้ว และต้องบอกล่วงหน้า 1 ปี โดยได้รับความเห็นชอบจากทั้งสองฝ่าย³ 8. เมื่อพ้น 10 ปี ตั้งแต่ประทับตราเปลี่ยนหนังสือสัญญานี้แล้ว ถ้าฝ่ายไทย ฝ่ายอังกฤษจะขอเปลี่ยนข้อใด ๆ ในหนังสือสัญญานี้ แลข้อใด ๆ ในหนังสือเก่า ซึ่งทำไว้ในคริสต์ศักราช 1826 ปีซึ่งมิได้ยกเลิกนั้น แลข้อใด ๆ ในกฎหมายค้าขายแลพิกักภาษีที่ติดอยู่กับหนังสือสัญญานี้แลกฎหมายที่จะทำต่อไปภายหน้า เมื่อได้บอกให้รู้ก่อนปีหนึ่งแล้วจะตั้งขุนนางฝ่ายไทยฝ่ายอังกฤษเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมได้ ตามแต่เห็นควรชอบด้วยกันทั้งสองฝ่าย จากสาระสำคัญดังกล่าว หากมองในลักษณะผิวเผินแล้วจะคิดว่าการค้าแบบใหม่นี้ไทยจะเสียเปรียบ แต่ถ้าดูผลที่เกิดขึ้นจริง จะพบว่า การค้าเสรีทำให้ต่างชาติเกิดแรงจูงใจในการค้าขาย ทำให้มีเรือสินค้าของต่างชาติเข้ามาค้าขายเพิ่มมากขึ้นอย่างชัดเจน บางปี 300 ลำ บางปี 400 ลำ⁴

ผลจากการทำสนธิสัญญาดังกล่าว ทำให้การค้าเริ่มขยายตัว มีการขุดคลองเพื่อเพิ่มพื้นที่เพาะปลูกให้มากขึ้น ในจำนวนนี้ได้แก่ คลองมหาสวัสดิ์ โดยเริ่มที่คลองบางกอกน้อยบริเวณวัดชัยพฤกษ์ กับจังหวัดนครปฐม ให้กรรมสิทธิ์ที่ดินทำกินริมคลอง ต่อมาภายหลังมีความหนาแน่นของที่

¹ ส. พลายน้อย. (2544). *ชีวิตตามคลอง*. หน้า 58.

² เซอร์จอห์น เบาว์ริง เป็นอัครราชทูตจากสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย (Victoria)

³ วุฒิชัย มูลศิลป์. สนธิสัญญาเบาว์ริงในบริบทประวัติศาสตร์เอเชีย. *ราชบัณฑิตยสถาน*. หน้า 941.

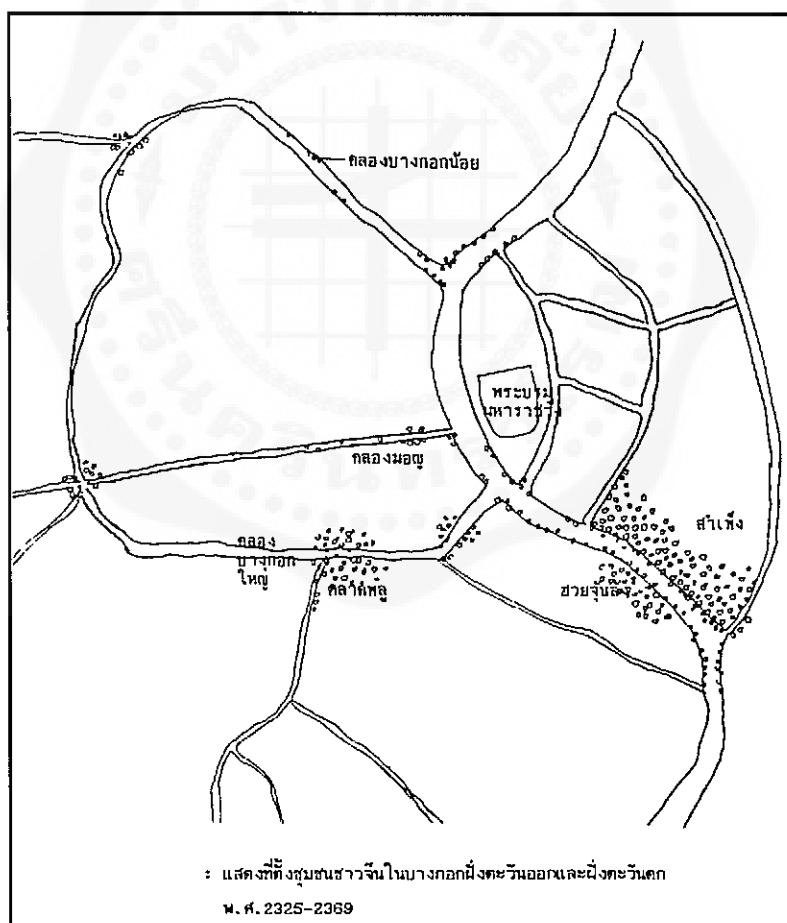
⁴ แหล่งเดิม. หน้า 943.

พักอาศัยในพระนครเป็นอย่างมาก ทำให้มีบ้านเรือนออกมาตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อยเป็นจำนวนมาก เพราะยังสามารถเดินทางทางเรือได้สะดวก

3.3 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย

ประชากรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่สองฝั่งคลองบางกอกน้อย มีประวัติความเป็นมาและการเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับเหตุการณ์ สิ่งแวดล้อม และยุคสมัยที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในพื้นที่ฝั่งธนบุรีสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ราษฎรส่วนใหญ่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่ตามพื้นที่เดิมในอดีตของตน เช่น ชาวไทย ลาว มอญ มุสลิม จีน ฯลฯ ยังคงอยู่ทางแถบคลองบางกอกน้อย คลองบางกอกใหญ่ คลองมอญ คลองวัดอรุณ และคูเมืองเดิม

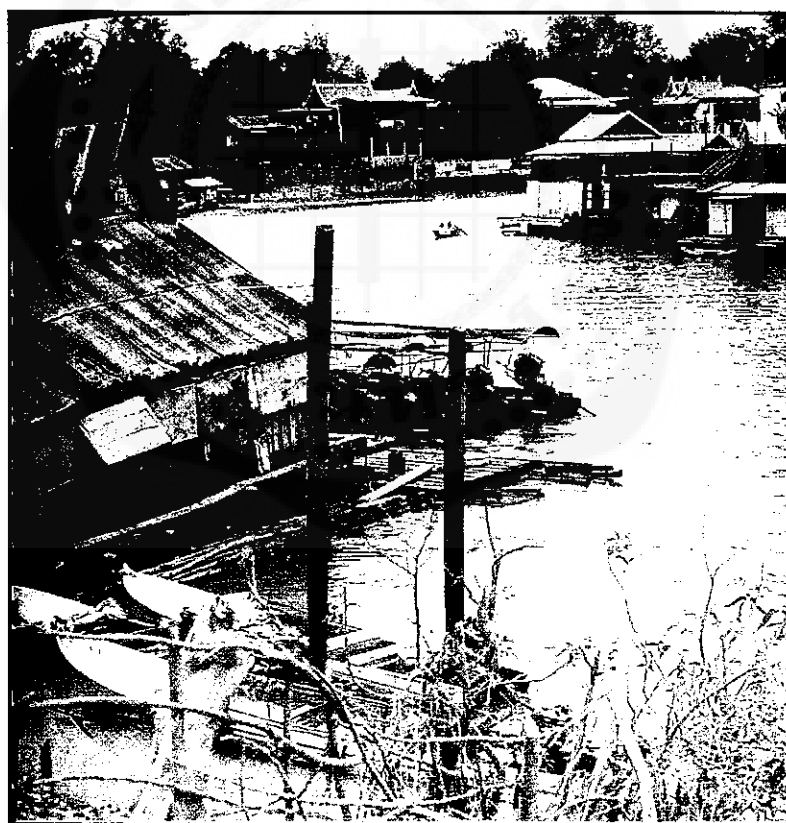
ภาพประกอบที่ 31 แผนที่แสดงที่ตั้งชุมชนจีนในบางกอกฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตก

พ.ศ. 2325-2369

ที่มา : ฉัตรภรณ์ พิรุณรัตน์. (2535). พัฒนาการของบางกอกฝั่งตะวันตก พ.ศ. 2325-2369. หน้า 68.

ส่วนการขยายตัวของชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ทางฝั่งกรุงธนบุรี จะขยายตัวลงมาทางใต้ของ พระราชวังเดิมตั้งแต่ปากคลองบางกอกใหญ่ลงไปจนกระทั่งถึงบริเวณสะพานพุทธยอดฟ้าในปัจจุบัน และอยู่ลึกเข้าไปตามคลองสายสำคัญ โดยชุมชนที่ขยายตัวใหม่นี้เป็นที่อยู่อาศัยของบรรดาเสนาบดี ขุนนางและชาวต่างชาติที่มีหน้าที่รับใช้ในพระบรมมหาราชวังต่าง ๆ เนื่องจากความสะดวกในการคมนาคมและความใกล้ชิดในการเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์

จอร์จ ฟิน เลย์สัน ผู้ติดตาม จอห์น ครอว์ฟอร์ด ทูตการค้าอังกฤษจากอินเดียซึ่งเดินทางเข้ามากรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ.2364 – 2365 ได้กล่าวถึงพื้นที่บางกอกแห่งใหม่นี้ไว้ดังนี้“อาจกล่าวได้ว่าชาวสยามนั้นมีความเป็นอยู่กันบนน้ำ บ้านเรือนมักไม่ขยายไปไกลจากแม่น้ำเกิน 200 หลา และบ้านเรือนส่วนมากจะลอยอยู่บนแพไม้ไผ่ติดชายฝั่ง บ้านเรือนที่มีได้ลอยอยู่ก็จะสร้างไว้บนเสาที่ปักลงในโคลน และยกขึ้นเหนือริมฝั่ง แต่ละบ้านไม่ว่าจะลอยอยู่หรือไม่ จะมีเรือผูกติดอยู่ด้วย ส่วนมากจะเป็นเรือเล็ก ๆ ไว้ใช้กันในครอบครัว การเดินทางมีน้อย ถ้ามีก็จะไปทางน้ำ ดังนั้นลำแขนของทั้งหญิงและชายก็จะใหญ่โตเนื่องจากเคยชินกับการแจวเรืออยู่เป็นประจำ”¹

ภาพประกอบที่ 32 ลักษณะการตั้งบ้านเรือนในน้ำ ริมน้ำ

ที่มา : น. ณ ปากน้ำ. (2548). แบบแผนบ้านเรือนในสยาม. หน้า 79.

¹พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ. (2542). ขนอมบางกอก หน้าด้านกรุงศรีอยุธยา. หน้า 66.

ภาพประกอบที่ 33 แผนที่แสดงอาคารบ้านเรือนหนาแน่นในบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อย

ร.ศ.112 หรือ พ.ศ.2430

ที่มา: กรมแผนที่ทหาร

สภาพบ้านเรือนและการดำเนินชีวิตของชุมชนริมคลองบางกอกน้อยในสมัยรัตนโกสินทร์ มีความสำคัญทั้งด้านการเกษตร ด้านที่พักอาศัยริมน้ำ และด้านการค้า ดังบทนิราศสุพรรณของสุนทรภู่ ที่กล่าวถึงความเป็นชุมชนที่เก่าแก่ของคลองบางกอกน้อยไว้ดังนี้

เลี้ยวทางบางกอกน้อย	ลอยแล
บ้านเก่าเฝ้าเรือนแพ	พวกพ้อง
เจียบเหงาเปล่าออกแด	ดูแปลก แรกเคย
รำลึกนึกกรรกร้อง	เรียกน้องในใจ ฯ ¹

จากนิราศสุพรรณนี้แสดงให้เห็นว่าบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยยังคงมีลักษณะของบ้านเรือนแพอยู่ รวมทั้งบ้านริมน้ำที่ยังคงยกได้สูง แม้ในสมัยรัชกาลที่ 5 ลักษณะบ้านเรือนในบริเวณนี้ก็ยังคงมีสภาพไม่ต่างจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังจะเห็นได้จากหนังสือสารบาญชีส่วนที่ 2 คือ ราชภูมโนในจังหวัด ถนน แล ตรอก จ.ศ.1245 เล่ม 2 ได้กล่าวถึงตำแหน่งเลขที่วัง เลขที่บ้าน รวมทั้งบอกลักษณะของบ้านว่ามีลักษณะที่เป็นเรือนฝาตะ แล เรือนฝากระดาน หรือเรือนฝากระแซงอ่อน เป็นเรือนแพหรืออยู่บนบก เป็นต้น รวมทั้งการดำเนินชีวิตของประชาชนในบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ที่มีทั้งชาวไทยที่เป็นเจ้านาย ขุนนางข้าราชการ ไพร่ และทาสก็ยังปรากฏอยู่ และชาวต่างประเทศที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เช่น ชาวจีน ซึ่งจะเช่าบ้านเรือนจากคนไทยไม่ว่าจะเป็นเรือนของเจ้านาย ขุนนางข้าราชการ หรือแม้แต่ชาวบ้านเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยและการค้าขายตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อย ไปตลอดสองฝั่งคลองถึงบริเวณวัดชีเหล็ก (วัดสุพรรณศิริ) ส่วนชาวมุสลิมซึ่งเคยตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณปากคลองบางกอกน้อยซึ่งเป็นที่ตั้งสถานีรถไฟธนบุรีในปัจจุบันนั้น ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริที่จะพัฒนาการคมนาคมให้ก้าวหน้าทัดเทียมอารยประเทศ และที่สำคัญจะมุ่งเน้นการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะการคมนาคมขนส่งให้ก้าวหน้า ทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพไปยังจังหวัดเพชรบุรี ทั้งนี้ทรงมีพระราชประสงค์ว่าบริเวณปากคลองบางกอกน้อยเหมาะที่จะเป็นที่ตั้งสถานีรถไฟ ปรากฏว่าตำแหน่งที่จะสร้างสถานีรถไฟนั้นเป็นที่อยู่ของชุมชนมุสลิมที่นับถือศาสนาอิสลามและมีมัสยิดตั้งอยู่ด้วย จึงทรงรับสั่งให้ดำเนินการเจรจาขอแลกที่ดินฝั่งตรงข้ามซึ่งเป็นอู่เรือหลวงที่ชำรุด เพื่อจัดสร้างมัสยิดแห่งใหม่ โดยพระราชทานที่ดินให้มากกว่าเดิม อีกทั้งได้พระราชทานทรัพย์เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างมัสยิดแห่งใหม่อีกด้วย² ทำให้ชุมชนมุสลิมย้ายไปอยู่ข้างอู่เรือตั้งแต่บัดนั้นจวบจนปัจจุบัน

3.4 ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย

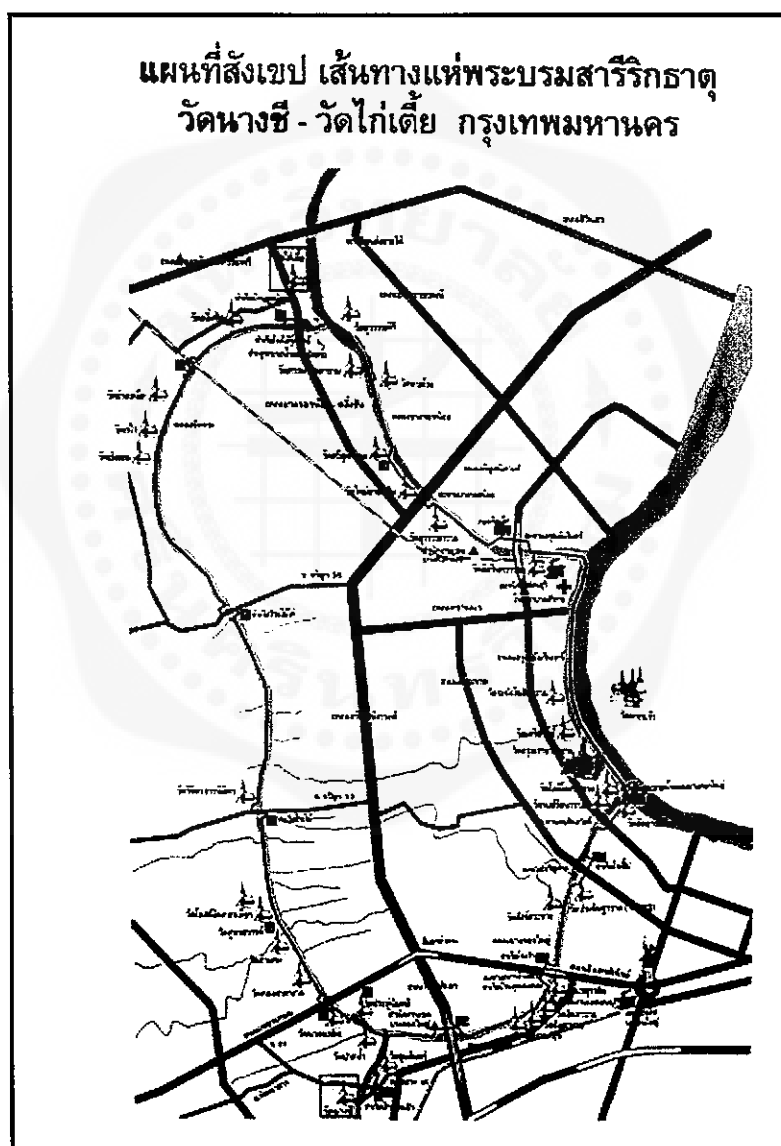
ประเพณีทั่วไปส่วนใหญ่ก็เหมือนกับสมัยอยุธยาและธนบุรี รวมทั้งพื้นที่อื่น ๆ ในบริเวณใกล้เคียง เช่น ประเพณีสงกรานต์ เข้าพรรษา ลอยกระทง ฯลฯ

¹กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ. (2524). *บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่*. หน้า 8.

²นักกร บุญมาเลิศ. (2546). *อาหารมุสลิม ภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทยมุสลิม กรณีศึกษา: ชุมชนมัสยิดหลวงอินชอริชสุนนะห์ (มัสยิดบางกอกน้อย)*. หน้า 29.

คนไทยมีพื้นฐานที่ยึดมั่นในพุทธศาสนา วัดจึงเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านที่มาทำบุญและพบปะสังสรรค์กัน ทางฝั่งธนบุรีมีวัดเก่าแก่มากมายและวัดหลายวัดก่อให้เกิดงานประเพณีงานประเพณีที่สำคัญของคลองบางกอกน้อยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ ประเพณีชักพระ

งานประเพณีชักพระวัดนางชี เป็นประเพณีที่มีมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ โดยมีพระยาไชยกราชเศรษฐี ร่วมกับสมเด็จพระรูปศิริโสภาคย์มหานาคนารี ซึ่งเป็นพระสัสสุ (แม่ยาย) ของรัชกาลที่ 1 ได้ปฏิสังขรณ์วัดนางชีซึ่งเป็นวัดร้างตั้งแต่เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 พบว่าวัดนี้มีพระบรมสารีริกธาตุประดิษฐานอยู่ จึงจัดให้มีการสมโภช โดยจัดพิธีสงฆ์และอัญเชิญขึ้นไปประดิษฐานบนบุษบกที่

ภาพประกอบที่ 34 แผนที่แสดงเส้นทางขบวนแห่พระบรมสารีริกธาตุในงานประเพณีชักพระวัดนางชี

ที่มา : จากการร่วมในงานประเพณีชักพระวัดนางชี ประจำปี 2548 เมื่อวันที่ 18 พ.ย.2548

จัดเตรียมไว้ในเรือแล้วแห่ไปตามคลองด้านหน้าวัด เลี้ยวซ้ายออกไปตามคลองบางกอกใหญ่ ไปคลองบางแวก คลองชักพระ แล้วอ้อมไปทะลุคลองบางกอกน้อย ล่องขบวนไปตามคลองบางกอกน้อยจนถึงวัดไถ่เตี้ยประมาณเวลาใกล้เพลจึงหยุดขบวนและขึ้นวัดเพื่อให้พระภิกษุ สามเณร จันท์ตาหารเพลที่นี้ จากนั้นจึงล่องขบวนไปออกปากคลองบางกอกน้อย เลี้ยวขวาเลียบมาตามลำแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วมาเข้าคลองบางกอกใหญ่ วกเข้าปากคลองด้านกลับไปยังวัดนางชีตามเดิม งานประเพณีชักพระวัดนางชี เริ่มจัดในวันแรม 2 ค่ำ เดือน 12 หรือหลังวันลอยกระทง ของทุกปี ถือเป็นประเพณีที่ดึงดูดใจบรรดานักทัศนาชมความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของประชาชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย

นอกจากงานประเพณีชักพระแล้วยังมีงานประเพณีอื่น ๆ ดังตัวอย่าง เช่น งานพระราชพิธีถวายผ้าพระกฐินวัดสุวรณาราม ดังปรากฏใน นิราศสุพรรณของ นายมี ซึ่งพรรณนาไว้ว่า

ถึงวัดทองทัศนาคูอาวาส
คิดถึงบาทบพิตรเหมือนจิตหวัง
เคยเสด็จมาที่นี่ปีละครั้ง
ทั้งเรือตั้งเรือกันเป็นหลั่นไป
ด้วยทรงพระราชศรัทธาอุทิศ
ถวายผ้าพระกฐินทิพโกไสย
สร้างกุศลต่างต่างทุกอย่างไป
ตั้งพระทัยหมายประโยชน์โพธิญาณ¹

จากบทนิราศสุพรรณของ นายมี แสดงให้เห็นว่าชุมชนบางกอกน้อยมีความเป็นมาที่ยาวนาน มีประเพณีหลวงคือ การถวายผ้าพระกฐินที่วัดทองหรือวัดสุวรณาราม ซึ่งเป็นวัดหลวงนั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่าวัดสุวรณารามเป็นวัดหนึ่งที่สำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์

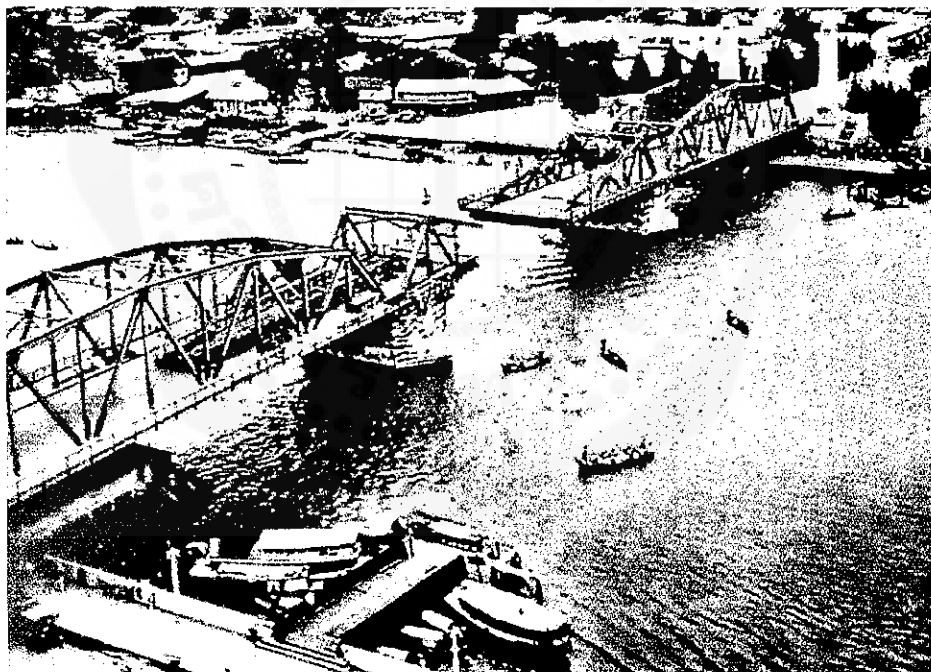
นอกจากนี้บริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยยังมีประเพณีของชุมชนบางกอกน้อย อีกอย่างหนึ่งก็คืองานพระพุทธรูปของวัดอมรินทราราม ซึ่งถือเป็นงานประเพณีที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของย่านนี้ โดยจะจัดในเดือนสามของทุกปีเช่นเดียวกับงานพระพุทธรูปจังหวัดสระบุรี และงานพระพุทธรูปที่วัดจักรวรรดิ (วัดสามปลื้ม)

ส่วนงานประเพณีลอยกระทง งานสงกรานต์ ฯลฯ ยังคงปรากฏอยู่เช่นเดียวกับชุมชนอื่น

¹กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ. (2524). *บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่*. หน้า 22.

3.5 การเปลี่ยนแปลงด้านการตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อย

การเปลี่ยนแปลงด้านการตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยเริ่มในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการเวนคืนที่ดินเพื่อใช้เป็นสถานที่ราชการ เช่น การเวนคืนที่ดินริมคลองบางกอกน้อยซึ่งแต่เดิมเป็นที่อยู่ของมุสลิมเพื่อสร้างทางรถไฟสายใต้ การเวนคืนที่วังหลังเพื่อสร้างเป็นโรงพยาบาลศิริราช รวมทั้งการพระราชทานที่ดินสร้างกรมทหารเรือ ทำให้มีการเวนคืนและขายที่ดินเพื่อขยายกรมทหารเรือออกไป ต่อมาเมื่อมีการสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 7 นั้น ได้ทำให้พื้นที่ทั้งสองฝั่งเชื่อมต่อทั้งฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรี รูปแบบการขยายตัวของชุมชนในฝั่งพระนครก็ได้ข้ามตามสะพานและเส้นทางถนนสู่พื้นที่เดิมของบางกอกน้อย แต่สภาพการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองบางกอกน้อยยังไม่ได้รับผลกระทบมากนัก เนื่องจากถนนที่ตัดขึ้นนั้นไม่ได้ตัดเข้าสู่พื้นที่ชุมชนที่อยู่ริมคลองโดยตรง การตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองบางกอกน้อยจึงยังคงมีลักษณะของชุมชนริมน้ำที่หันหน้าเข้าสู่คลองและใช้พื้นที่โดยรอบในการเกษตร และมีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรม¹ เช่น โรงถ่วงอก โรงปลาทุ โรงไม้ โรงก๋วยเตี๋ยว เป็นต้น

ภาพประกอบที่ 35 สะพานพระพุทธยอดฟ้าซึ่งเชื่อมฝั่งธนบุรีและฝั่งพระนครให้ติดต่อถึงกันได้สะดวก
ที่มา : สุดารรา สุขฉายา. บรรณานุกรม, (2542). เพื่อความเข้าใจในแผ่นดินธนบุรี. หน้า 60.

¹ เขมชาติ วงศ์ทิมารัตน์. (2546). แนวทางการอนุรักษ์คลองและชุมชนริมคลองบางกอกใหญ่. หน้า 71.

ภาพประกอบที่ 36 สถานีรถไฟบางกอกน้อยและบ้านเรือนที่เริ่มมีสิ่งก่อสร้างแบบใหม่เข้ามา
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

อาจสรุปได้ว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่ พ.ศ.2325 - พ.ศ.2475 นั้น บริเวณคลองบางกอกน้อย ยังคงความสำคัญทั้งทางด้านที่เป็นส่วนหนึ่งของราชธานีและการเป็นจุดยุทธศาสตร์ในการเป็นส่วนหนึ่งของคูเมืองเพื่อป้องกันพระนคร ขณะเดียวกันก็ยังคงเป็นแหล่งการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งในฝั่งธนบุรีมีทั้งตลาดน้ำและตลาดบนบก ตลอดจนย่านชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานของชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งประกอบอาชีพที่หลากหลายมากขึ้น และเมื่อมีการเปิดประเทศตั้งแต่การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นต้นมา บริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยก็เริ่มมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นควบคู่ไปกับความเจริญของบ้านเมือง หากแต่การเปลี่ยนแปลงนั้นยังปรากฏไม่มากนัก

บทที่ 4

ความสำคัญชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย

พ.ศ.2475 – พ.ศ.2516

ความสำคัญของการตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อย พ.ศ.2475 - พ.ศ.2516

การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์นั้น มักจะตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้น้ำ เพราะในการดำเนินชีวิตประจำวันจะต้องพึ่งพาอาศัยน้ำเป็นหลัก ทั้งอุปโภค และบริโภค รวมทั้งการคมนาคมทางน้ำ เพื่อติดต่อกับสังคมภายนอกอีกด้วย หลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงแล้ว มีความเจริญเข้ามาในพื้นที่บริเวณคลองบางกอกน้อยมากขึ้น ทำให้ผู้คนเข้ามาตั้งบ้านเรือนพักอาศัยหนาแน่นตลอดสองฝั่งคลอง ลักษณะบ้านเรือนที่ปลูกเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยปลูกเป็นบ้านไม้ยกพื้นสูงก็เปลี่ยนมาปลูกบ้านที่มีความแข็งแรงมากขึ้น โดยปลูกชั้นล่างเป็นปูน ชั้นบนเป็นไม้ และมีการสร้างเป็นตึก หมู่บ้านจัดสรร เมื่อมีความเจริญเข้ามามากขึ้น ผู้คนเริ่มมีการจัดสรรที่ดินใหม่ จากเดิมที่ปลูกบ้านหันหน้าบ้านออกริมน้ำ ด้านหลังเป็นสวนผลไม้ ก็เริ่มมีการขอยที่ดินอาจแบ่งให้เช่าหรือขายแล้วไปหาซื้อที่ดินแหล่งใหม่ที่มีราคาถูกลง ทำให้อาชีพการทำสวนค่อยๆ หายไป

จากการศึกษาสภาพของสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ตั้งแต่ พ.ศ.2475 – พ.ศ.2516 พบที่จะสรุปสาเหตุการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ในบริเวณชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ดังจะได้กล่าวต่อไปนี้

การเปลี่ยนแปลงของสองฝั่งคลองบางกอกน้อย

1. การเปลี่ยนแปลงของลำน้ำ

จากการศึกษาลักษณะทางกายภาพของลำน้ำคลองบางกอกน้อยหลังปี พ.ศ.2475 เป็นต้นมา พ.ศ.2516 พบว่า มีสาเหตุหลายประการที่ส่งผลให้พื้นที่สองฝั่งคลองบางกอกน้อยมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยมีสาเหตุดังนี้¹

1. การไหลของกระแสน้ำซึ่งนำเอาตะกอนตามธรรมชาติมาด้วย ขณะเดียวกันก็กัดเซาะตลิ่งให้พังทลาย ภายหลังมีการใช้เรือหางยาวในคลองบางกอกน้อยเป็นจำนวนมาก เรือเหล่านี้นอกจากก่อให้เกิด

¹ ฐฤพนธ์ บรรจงภาค. (2546). วิวัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างน้ำและชุมชนพักอาศัยริมน้ำ กรณีศึกษาคลองบางกอกน้อย. หน้า 71 - 72 .

เกิดเสียงดังรบกวนแล้ว ยังทำให้เกิดคลื่นซึ่งทำให้เกิดการพังทลายของตลิ่งสองฝั่งคลองบางกอกน้อยได้มากยิ่งขึ้น

2. การเปลี่ยนแปลงของลำน้ำ การขุดคลองลัดทำให้ปริมาณน้ำที่ไหลผ่านคลองบางกอกน้อยนั้นลดน้อยลงตามลำดับ อีกทั้งความแรงของกระแสน้ำก็น้อยลง ทำให้อัตราการทับถมของพื้นที่ริมตลิ่งมีมากขึ้น การกัดเซาะทำให้คลองบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยแคบลง

3. ปริมาณน้ำในคลองบางกอกน้อย ปริมาณการไหลของน้ำในคลองบางกอกน้อยและแม่น้ำเจ้าพระยาในปัจจุบันเพิ่มปริมาณมากขึ้น เนื่องจากการปล่อยน้ำจากเขื่อนที่อยู่ต้นแม่น้ำอย่างสม่ำเสมอตลอดปี เพื่อการชลประทาน เช่น เขื่อนสิริกิติ์ และป้องกันน้ำทะเลหนุนในเวลาน้ำขึ้น

4. ขุดลอกลำน้ำในพื้นที่ลำน้ำคลองบางกอกน้อยจะมีการใช้เรือขุดในการเปิดร่องน้ำ เพื่อไม่ให้ลำน้ำตื้นเขิน การขุดลอกลำน้ำจะนำดินตะกอนจากกันแม่น้ำขึ้นมาบนตลิ่ง เมื่อคลองลึกขึ้น แนวตลิ่งได้รับผลกระทบคือ การพังทลาย ทำให้สองฝั่งคลองบางกอกน้อยขยายออกไปมากขึ้น

5. การพังทลายของตลิ่ง การไหลของกระแสน้ำ ทำให้เกิดการทับถมของดินตะกอนและการพังทลายของตลิ่ง ทำให้พื้นที่ด้านในของตลิ่งเกิดการทับถมของดินตะกอน เกิดเป็นแผ่นดินงอกออกไปจากเดิม ส่วนพื้นที่ที่โดนน้ำเซาะตลิ่งก็เกิดการพังทลายของแผ่นดิน ปรากฏการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นเรื่อย ๆ ต่อมาเมื่อมีการสร้างเขื่อนริมแม่น้ำทำให้ริมตลิ่งสองฝั่งคลองบางกอกน้อยมีลักษณะคงที่ ไม่มีการพังทลายหรือการทับถมของดินสองฝั่งคลองอีก

6. คลื่นจากเรือหางยาว การเปลี่ยนแปลงลำน้ำอันเนื่องจากการกัดเซาะตลิ่งจากคลื่นของเรือหางยาว มีหลักฐานการใช้เรือหางยาวในคลองบางกอกน้อยตั้งแต่ช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 แพร่หลายมากขึ้น เนื่องจากความสะดวกและรวดเร็วในการเดินทาง¹ ผลเสียที่ตามมาคือเสียงดังรบกวนและคลื่นซึ่งทำให้ตลิ่งสองฝั่งคลองบางกอกน้อยพัง

7. สิ่งก่อสร้างในเขตลำน้ำ การก่อสร้างสิ่งต่างๆ ในเขตลำน้ำ เช่น ท่าเรือ โรงจอดเรือ เขื่อน รวมทั้งสาธารณะสมบัติ สะพาน เสาไฟ ท่อประปา สิ่งเหล่านี้ล้วนทำให้ทิศทางการไหลของกระแสน้ำเปลี่ยนไป โดยทั่วไปการออกแบบเบื้องต้นจะให้สิ่งก่อสร้างอยู่ในเขตพื้นดิน แต่จากการไม่ได้ลงสำรวจพื้นที่ก่อน ทำให้เมื่อสร้างจริงจะต้องสร้างลงไปใต้น้ำจึงเกิดการกีดขวางการไหลของลำน้ำ

¹กรมศิลปากร. (2543). ตลัดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรรมภาคกลาง. หน้า 46.

2. ผลของสงครามโลกครั้งที่ 2

ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2484-2488) หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่าสงครามญี่ปุ่น แม้พื้นที่ส่วนใหญ่ของฝั่งธนบุรีจะเป็นสวน คลอง และท้องนา แต่จุดยุทธศาสตร์สำคัญอย่าง เช่น อยู่ต่อเรือตามคลองบริเวณรอบ ๆ หรือใกล้เคียงกับสถานีรถไฟบางกอกน้อย ก็มีผลให้ฝั่งธนบุรีต้องยับเยินจากแรงระเบิดจากเครื่องบินของฝ่ายสัมพันธมิตรอยู่ไม่น้อย¹

เครื่องบินสัมพันธมิตรเริ่มปฏิบัติการ เมื่อวันที่ 8 มกราคม พ.ศ.2485 โจมตีทางอากาศเป็นครั้งแรกในฝั่งพระนคร หลังจากนั้นผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาก็ต้องหวาดผวามิเป็นอันหลับนอน โดยเฉพาะ วันที่ 29 พฤศจิกายน 2487 บริเวณฝั่งธนบุรีแล้วถูกถล่มด้วยระเบิดในหลายจุด เช่น สามแยกไฟฉาย สถานีรถไฟบางกอกน้อย คู่มือพระราชนิพนธ์ ตลอดจนวัดวาอาราม บ้านเรือนและสวนในบางกอกน้อย ผลของสงครามครั้งนี้ทำให้ฝั่งธนและบางกอกน้อยมีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างดังนี้

- ด้านที่พักอาศัย

ก่อนที่จะเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งบริเวณบางกอกน้อยตกเป็นเป้าหมายสำคัญนั้นคนฝั่งพระนครจะไม่ค่อยมาพักอาศัยบริเวณฝั่งธนบุรี แต่พอระเบิดลงวัดเลียบ (วัดราชบูรณะ) ก็เริ่มมีคนมาอยู่บริเวณฝั่งธนบุรีมากขึ้น เพื่อมาหลบหาว พวกคนจีนย่านลำเพ็ญย้ายมาก่อน แรกๆ ก็มาอยู่ไม่ประจำ มาเช่านอนเฉยๆ เข้าออกไปทำงาน พอ 5 โมงเย็นก็เดินข้ามสะพานกลับกันมาแล้ว หอดสงครามเขาก็กลับกันไป แต่มาตอนหลังพอถูกไล่ที่ มีคนจากต่างจังหวัดเข้ามามาก ๆ พวกเจ้าของสวนก็ค่อย ๆ เปิดพื้นที่ให้เช่า จึงไม่มีระเบียบ เขามาขอเช่าหน้าดินเป็นตารางวาก็ไปวัดที่ให้ แต่คนเช่าต้องสร้างบ้านเอง ขอน้ำขอไฟเอง บางแห่งก็ให้เช่าเป็นล็อก ๆ อย่างสวนของนายอนันต์ เหมใจ ในบางกอกน้อย แรก ๆ ให้เช่าสี่ห้าราย ต่อมาก็กลายเป็นชุมชนที่มีคนอาศัยอยู่หนาแน่น ดังคำบอกเล่าของคุณลุงวีระ รุ่งแสง ชาวบ้านบุ กล่าวว่า สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 บริเวณบางกอกน้อยนี้ถือเป็นพื้นที่หนึ่งที่โดนระเบิดมาก เป็นเพราะญี่ปุ่นเข้าใจว่าบริเวณแห่งนี้มีสถานที่สำคัญหลายแห่ง เพราะมีสถานีรถไฟบางกอกน้อย ซึ่งถือว่าเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญมาก จึงถูกทิ้งระเบิดเสียหายเกือบหมด ผู้คนที่เคยอาศัยอยู่ฝั่งพระนครนั้นก็จะหนีมาหลบระเบิดอยู่ตามร่องสวนที่บ้านญาติ พอญี่ปุ่นไม่มาทิ้งระเบิดก็กลับไปอยู่ที่บ้านตามเดิม² ซึ่งสอดคล้องกับคำบอกเล่าของยายชิต ชาวบ้านบุ กล่าวว่า ตอนที่ระเบิดมาตกลงที่ชุมชนนี้ แม่ก็จะอุ้มไปหลบตามร่องสวน หรือไม่ก็หลบอยู่ใต้ถุนบ้าน สมัยนั้นเกือบทุกบ้านจะมีหลุมหลบภัยอยู่ ยายยังจำได้ว่ามีอยู่วันหนึ่งระเบิดมันตกลงมาลงกลางบ้านเลย นึกว่าต้องตายแน่ ๆ แต่ก็รอด

¹สุตารา สุจฉายา. บรรณานุกรม, (2542). เพื่อความเข้าใจในแผ่นดินธนบุรี. หน้า 60.

²วีระ รุ่งแสง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรพรรณ ศรีศิริรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 77 ชุมชนบ้านบุชอย 4 แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย เมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2549.

มาได้ บ้านเรือนในบ้านนี้ก็ถูกระเบิดพังไปหลายหลัง อย่างบางคนก็โดนระเบิดร่างนี้กระเด็นไปไกลเลย น่ากลัวมาก ทุกวันนี้ไม่อยากจะพูดเรื่องนี้ให้ใครฟังอีกแล้ว¹

- ด้านอาชีพ

ผู้คนอาชีพอยู่บริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยนั้น ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำสวนผลไม้ แต่สำหรับชาวบ้านนั้นยังคงยึดอาชีพการทำชันลงหินสืบทอดกันมา แต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงต้องเลิกการทำอาชีพนี้ เพราะวัตถุดิบที่นำมาใช้ในการทำชันลงหินนั้นมีราคาแพงมาก จึงมีคนส่วนหนึ่งหันไปประกอบอาชีพอื่น ๆ แทน เช่น การค้าขาย การรับราชการ เป็นต้น ดังคำบอกเล่าของลุงวีระ รุ่งแสง ชาวบ้านบุ กล่าวไว้ว่า ตั้งแต่บรรพบุรุษชาวบ้านนี้มีอาชีพทำชันลงหิน วัตถุดิบที่ใช้เช่น ทองมัลลัส นี้ต้องสั่งมาจากฮ่องกง แต่ภายหลังมีสงครามราคาตัววัตถุดิบก็แพงขึ้นมาก ไม่สามารถสั่งเข้ามาทำต่อได้ อย่างที่บ้านลุงนี้ คุณแม่เรียกไปถามเลยว่า จะเอาอย่างไร เพราะทำต่อไปไม่ไหวแล้ว ลุงเล่าว่าวัตถุดิบไม่ไหว แพงเหลือเกิน ทุกคนก็เลยบอกให้เลิกทำ แต่ก็มีคนให้สูตรการทำกับคนอื่นไปหลายคน แล้วก็สรุปว่าเลิกทำ ที่นี้พอถึงรุ่นลุงก็เลยไม่ได้ทำชันลงหินอีก เปลี่ยนไปรับราชการแทน²

ไม่เพียงแต่เหตุการณ์สงครามโลกเท่านั้นที่ทำให้อาชีพของชาวชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยเปลี่ยนไป เพราะยังมีเหตุผลอื่น ๆ อีก เช่น เหตุการณ์น้ำท่วม ดังที่คุณยายศิริ พุทธิวัฒนะ อายุ 84 ปี ชาวชุมชนบางขุนนนท์เล่าให้ฟังว่า บ้านยายนี้เป็นตระกูลเก่าแก่อีกมีอาชีพรับราชการ ตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษแต่ก็มีทำสวนด้วย สวนนี้จะทำด้านหลังบ้านนี้ เพราะสมัยก่อนข้างหลังบ้านจะเป็นสวนผลไม้ทั้งหมด แต่พอน้ำท่วมก็มีสวนลุ่มบ้าง ที่เหลือก็ทำต่อ แต่ที่ลุ่มก็ไม่ได้ปลูกใหม่ พอตอนหลัง ๆ ก็เลิกทำไปเลย³

นอกจากนี้ในยุครัฐธรรมนูญ รัฐบาลยังมีคำสั่งให้คนไทยเลิกกินหมาก จึงทำให้สวนหมากถูกโค่นหายไปอย่างรวดเร็ว ดังคำกล่าวของคุณจุฑาผล เอี่ยมขันทอง เล่าว่า ตอนที่พี่ยังเด็กอยู่ชาวบ้านนี้ก็ยังมีการทำชันลงหินบ้าง ทำสวนบ้าง อย่างข้างหลังบ้านพี่นี้แต่ก่อนก็เป็นสวนผลไม้ เช่น กล้วย มะพร้าว พอมีสงครามอาชีพการทำชันลงหินของชาวบ้านก็ค่อยหายไป เพราะลู่ค่าวัตถุดิบไม่ไหว และพอเวลาทำเสร็จแล้วจะเอาไปขายก็มีราคาแพงมาก คนก็เลยไม่ค่อยซื้อ พอขายไม่ได้ก็เลยไม่มีใครทำ คนที่นี้ก็เลยหันไปทำอาชีพอื่น มีทั้งรับราชการ ค้าขาย และรับจ้างทั่วไป อย่างการทำสวนนี้

¹ยายชิต อายุ 84 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ธนวัฒน์ เอมะสิทธิ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศาลาโรงธรรม ชุมชนบ้านบุ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2548.

²วีระ รุ่งแสง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรพรรณ ศรีศิริรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 77 ชุมชนบ้านบุ ซอย 4 แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย เมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2549.

³ศิริ พุทธิวัฒนะ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรพรรณ ศรีศิริรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 90 ซ.วัดใหม่ ยายแป้น แขวงบางขุนนนท์ เขตบางกอกน้อย เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2549.

พอน้ำท่วมสวนเสียหายคนก็เลิกทำ ยิ่งเมื่อก่อนนี้มีรัฐบาลสั่งให้คนเลิกกินหมาก พอบ้านไหนมีสวนหมากอยู่ก็ต้องรีบตัดทิ้ง เพราะกลัวความผิด มันก็เลยเป็นเหตุทำให้สวนหายไป คนก็เปลี่ยนไปทำอาชีพอื่นแทน¹

ภาพประกอบที่ 37 สวนกล้วย ด้านหลังบ้านของคุณจุมพล เอี่ยมขันทอง

บริเวณชุมชนบ้านบุ

ที่มา : จากการลงสำรวจพื้นที่และสัมภาษณ์คุณจุมพล เอี่ยมขันทอง ซึ่งกรุณาเอื้อเฟื้อภาพประกอบ เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2549.

¹จุมพล เอี่ยมขันทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ , พรพรรณ ศรีศิริรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์ , ที่บ้านเลขที่ 103 ชุมชนบ้านบุ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2549.

3. นโยบายการพัฒนาประเทศ

การพัฒนาประเทศที่นำความเจริญมาสู่พื้นที่บริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยนี้ คือ การสร้างถนนสายสำคัญหลายสายที่ทำให้การติดต่อกับสังคมภายนอกสะดวกรวดเร็วขึ้น ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 - 2 โดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น

ปี พ.ศ.2492 มีการสร้างถนนจรัญสนิทวงศ์ เป็นถนนคู่ขนานไปตามลำน้ำเจ้าพระยาจากบริเวณแยกท่าพระจนถึงสะพานพระราม 6 เป็นการพัฒนาเพื่อให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่ทางตอนเหนือให้เชื่อมต่อแนวถนนทางฝั่งกรุงธนบุรีที่มีการพักอาศัยอย่างหนาแน่นและมีกิจกรรมต่างๆ มากมาย การตัดถนนขึ้นใหม่ในพื้นที่ 2 ฟากถนนที่เป็นสวนผลไม้ การเข้าออกสู่ถนนใหญ่ค่อนข้างลำบากเพราะผู้คนในสมัยนั้นยังคงอาศัยอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ชาวบ้านมีความจำเป็นในการสัญจรของผู้คนจึงเริ่มมีการเปิดพื้นที่ในการเข้าถึงชุมชน โดยเปลี่ยนจากการคมนาคมทางน้ำเป็นทางบกแทน

ปี พ.ศ.2501 มีการเปิดสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นมีชื่อว่า " สะพานกรุงธน หรือ สะพานช้างอี " ที่เชื่อมต่อฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรี เป็นการขยายพื้นที่พักอาศัยของฝั่งพระนครให้เข้าไปอยู่ในฝั่งธนบุรี ส่วนหนึ่งก็มีการอพยพมาตั้งถิ่นฐานตามแนวถนน ส่วนผู้ที่อาศัยดั้งเดิมก็ยังคงอาศัยอยู่ในสวนและตามแนวลำคลองเช่นเดิม

ปี พ.ศ.2516 มีการเปิดใช้สะพานพระปิ่นเกล้า และสร้างถนนอรุณอมรินทร์ข้ามคลองบางกอกน้อยและถนนปิ่นเกล้า ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนอย่างมาก ผู้คนที่อยู่ทางพระนครเริ่มเข้ามาตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ในบริเวณฝั่งธนบุรี เนื่องจากการเดินทางที่สะดวก รวดเร็วของเส้นทางคมนาคมทางบก นับว่าเป็นการเปิดพื้นที่เกษตรให้เป็นพื้นที่พักอาศัย พื้นที่บริเวณเขตบางกอกน้อยจึงเปลี่ยนไปมาก มีการสร้างอาคารพาณิชย์ หมู่บ้านจัดสรร รวมทั้งแหล่งอำนวยความสะดวกอื่นๆ ตามมา

จากการสร้างการคมนาคมในช่วงนี้ นอกจากถนนอรุณอมรินทร์แล้ว ยังมีสะพานพระปิ่นเกล้าเข้ามาในพื้นที่บางกอกน้อยข้างต้น ทำให้ผู้คนส่วนใหญ่ได้รับความสะดวกในการเดินทางทางบกและเส้นทางอื่น ๆ จึงเป็นเหตุให้เส้นทางน้ำลดความสำคัญลง ผู้คนเริ่มหันมาให้ความสนใจกับการคมนาคมทางบกมากยิ่งขึ้น แต่การคมนาคมทางน้ำก็ยังคงเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่อาศัยในบริเวณริมน้ำเช่นเดิม

สภาพเศรษฐกิจของสองฝั่งคลองบางกอกน้อย พ.ศ.2475 – พ.ศ.2516

ชาวชุมชนบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนผลไม้แต่ดั้งเดิม ผลไม้ที่จัดว่าขึ้นชื่อที่สุดในสวนย่านนี้ก็คือ ทุเรียน โดยเฉพาะชาวสวนบางขุนนนท์ที่มีความเชี่ยวชาญในการปลูกและดูแลรักษาทุเรียน ตลอดจนการขยายพื้นที่ ซึ่งชาวสวนในย่านนี้ยังคงรักษาชื่อเสียงการปลูกทุเรียนไว้เป็นอย่างดี ลักษณะเฉพาะตัวที่เด่นหลายประการของทุเรียนในย่านนี้ จึงได้รับยกย่องให้เป็นชื่อของทุเรียนพันธุ์หนึ่งคือ ทุเรียนบางขุนนนท์ ลักษณะของทุเรียนบางขุนนนท์นี้มีลูกป้อม หนามถี่ ก้านข้าวสั้น เนื้อน้อย เม็ดใหญ่ เนื้อเหลืองดังสีขมิ้น รสหวานมัน¹

ความเจริญจากสังคมภายนอกเริ่มขยายเข้ามาในชุมชนชาวสวนจึงทำให้ชาวสวนส่วนหนึ่งเลิกอาชีพทำสวนผลไม้ มีการขายที่ดินและย้ายไปอาศัยที่อื่นแทน บางคนอาจทำสวนอยู่เหมือนเดิมแต่ลดปริมาณที่ดินลง เนื่องจากการแบ่งมรดก ขายที่ดิน และการประสบปัญหาต่างๆ เช่น เหตุการณ์น้ำท่วม ปี พ.ศ.2485 มีผลต่อวิถีชีวิตของผู้คนในบริเวณนี้ กล่าวคือ ชาวสวนได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมครั้งนี้นานนับเดือน ทำให้สวนล่ม ไม่สามารถกู้สวนคืนมาได้จึงต้องเลิกไป ซึ่งหากชาวสวนคนใดที่กู้ได้ก็ยังคงทำสวนต่อไป ดังกรณีของนางจาง จุลละทรัพย์ มารดาของพลอากาศเอกทวี จุลละทรัพย์

ชาวสวนทุเรียนที่กู้สวนไว้ได้ครั้งนั้นมี นายดาบเจือ ขำภิบาล พ.อ. พระยา ดำเกียรณภพ นายทรัพย์ โชติวิสุทธิ นางจาง จุลละทรัพย์ นายอุ๊ต เก่งตะลุมบอนและที่ไม่ทราบชื่ออีก 2-3 ท่าน² ดังปรากฏในหนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางจาง จุลละทรัพย์ วันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ.2528 ความว่า เมื่อคราวน้ำท่วม ปี พ.ศ.2485 คุณแม่ได้จ้างคนทำงานมาทำคันดินกันน้ำเสียเงินไปมาก ทั้งนี้ด้วยความอุตสาหะของคุณแม่ พี่ถวิล และน้องแจ้วที่ได้ช่วยกันไว้ได้...

ต่อมาภายหลังสภาพสวนทุเรียนบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยเริ่มเปลี่ยนสภาพไป เนื่องจากได้รับผลกระทบจากน้ำท่วม จากเดิมที่ปลูกไม้ใหญ่เป็นหลักก็หันมาปลูกไม้ล้มลุกแทน สวนบางแห่งก็หันมาทำการเพาะพันธุ์ไม้ขายแทนการทำสวน และเมื่อมีการสร้างถนนตัดผ่าน สวนริมคลองบางกอกน้อยก็เริ่มสูญหายไปกลายเป็นตึกกรมบ้านช่องที่มีผู้คนอยู่อาศัยมากมาย สายน้ำที่เคยใสก็เริ่มดำและเน่าเสียไปในที่สุด อาชีพชาวสวนผลไม้ก็หมดไป ผู้คนหันไปประกอบอาชีพอื่น เช่น รับราชการ หรือออกไปทำงานต่างถิ่น เป็นต้น

ช่วงกลางทศวรรษปี 2500 เป็นต้นมา สวนบางขุนนนท์ก็เปลี่ยนสภาพไป รวมทั้งสวนอื่น ๆ ในย่านคลองบางกอกน้อยนี้ด้วย อาทิ สวนบางขุนศรี สวนบางยี่ขัน สวนบางบำหรุ และสวนในย่านคลองมอญ นั้นหมายถึงความเปลี่ยนแปลงในด้านความเป็นอยู่ด้วย ตัวอย่างมีให้เห็นอยู่ทั่วไป เช่น

¹ราตรี โตเฟ่งพัฒน์. (2543). ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง. หน้า 46.

²แหล่งเดิม. หน้า 55.

สวนบางขุนนนท์นั้นแต่ก่อนเคยปลูกไม้ใหญ่เป็นหลัก ต่อมาก็เปลี่ยนสภาพไปเป็นการปลูกพืชล้มลุก และภายหลังเมื่อมีการสร้างถนนตัดผ่าน ตั้งแต่ถนนจรัลสนิทวงศ์ ถนนสายบางขุนนนท์-ตลิ่งชัน ซึ่งมี สะพานข้ามคลองชักพระเชื่อม ในสวนย่านบางกอกน้อยอื่นก็มีถนนอิสรภาพ ถนนพรานนก ย่านสวน บางยี่ขันมีถนนปิ่นเกล้าฯ สะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้า เป็นต้น เมื่อถนนใหญ่เกิดขึ้น ก็มีการตัดถนน เชื่อมต่อขนาดเล็กผ่านเข้าไปในสวนที่อยู่ลึกเข้าไป ผลไม้ที่เคยได้ผลเต็มที่ก็ให้ผลน้อยลง ต้นไม้ใหญ่ เช่น ทุเรียน ไม่สามารถปลูกได้อีกต่อไปเพราะได้รับผลกระทบต่อแรงกระเทือนของรถ ซึ่งแล่นอยู่บน ถนนที่ตัดผ่านเข้าไปในสวน แม้แต่ชาวสวนที่หันมาปลูกไม้ล้มลุกก่อนหน้านี้แล้วก็เปลี่ยนอาชีพไปด้วย เพราะผลกระทบจากการถมคลอง ซึ่งแต่ก่อนเพียงเอากระถางต้นไม้ลงเรือก็สามารถพายเรือไปขาย ตามคลอง แต่เมื่อถนนเข้ามาที่ดินก็มีราคาสูงขึ้น ภาพของสวนที่ร่มรื่นสงบเงียบสูญหายไปกลายเป็น ตึกกรมบ้านช่องมีผู้คนอาศัยอยู่อย่างแออัดอีกทีก็ ต่างจากสมัยก่อน คลองสำคัญ ๆ เช่น คลองบาง ขุนนนท์ คลองกระท้อนแถว คลองคราม คลองบ้านน้ำอ้อย ฯลฯ กลายเป็นคลองตันที่แคบเล็กลง ทุกที ๆ ส่วนคลองเล็กหรือคลองลำกระโดงในอดีตนั้น จากสภาวะที่คลองใหญ่กว่าถูกถมหรือปิดตัน ทำให้คลองลำกระโดงซึ่งเป็นคลองที่อยู่ลึกเข้าไปเน่าเสียก่อนเพื่อน เพราะวงจรหมุนเวียนของสายน้ำ ขาดสะบั้นลงจนกลายเป็นท่อระบายน้ำคร่าไปในที่สุด

ภาพประกอบที่ 38 สวนที่กำลังจะถูกถนน
ตัดผ่าน

ภาพประกอบที่ 39 ถนนที่กำลังตัดผ่าน
เข้าไปในเรือกสวนที่อยู่ด้านซ้ายมือ

ที่มา : ราตรี โตเพ่งพัฒน์. (2543). ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง. หน้า 57.

ถนนที่ตัดผ่านเข้าไปในเรือกสวน เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้คนตามรูปแบบของการสัญจรที่
ย้ายจากน้ำมาสู่บก ดูเหมือนว่าเป็นการทำลายวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวสวน แต่ตราบโดที่ผู้คนต้องใช้รถ
ถนนก็คงเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องมี เพราะวิถีชีวิตของผู้คนโดยรวมได้เปลี่ยนไปแล้ว ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่า
ชาวสวนจะมีวิธีการปรับวิถีเก่ากับใหม่ให้ไปด้วยดีได้อย่างไรจึงจะทำให้สวนมีชีวิตรอดอยู่ต่อไปได้คู่กับ
ความเจริญที่ก่อตัวขึ้นเรื่อย ๆ

ภาพประกอบที่ 40 เมื่อถนนตัดเข้าไปในสวน พื้นที่สวนจะค่อย ๆ หายไป
กลายเป็นพื้นที่จัดสรร สำหรับสร้างอาคารบ้านเรือน

ที่มา: ราตรี โตเฟงพัฒน์. (2543). ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง หน้า 58.

สภาพสังคมและวัฒนธรรมของสองฝั่งคลองบางกอกน้อย พ.ศ.2475 – พ.ศ.2516

ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น ผู้คนที่อาศัยอยู่บริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยบางคนได้อพยพออกจากบ้านเรือนของตนเองไปอาศัยอยู่ที่บ้านญาติในต่างจังหวัด หรือย้ายไปแถบชานเมืองที่ไม่มีการทิ้งระเบิดเป็นการชั่วคราว¹ เนื่องจากบริเวณคลองบางกอกน้อยเป็นที่ตั้งของสถานที่สำคัญหลายแห่ง เช่น สถานีรถไฟบางกอกน้อย (ธนบุรี) โรงพยาบาลศิริราช อุเรือพระราชพิธี ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ญี่ปุ่นทิ้งระเบิดโจมตี ดังปรากฏในรายงาน ความเสียหายอย่างมากต่อพื้นที่ แต่ขณะเดียวกันก็มีคนต่างถิ่นอพยพเข้ามาหลบภัยสงครามในสวนบริเวณคลองบางกอกน้อย

อย่างไรก็ตามการดำเนินชีวิตของผู้คนก็ยังคงเป็นไปปกติ และมีการบันเทิงโดยมีการรำวงในเวลากลางวันตามคำเชิญชวนของรัฐบาลในสมัยนั้นจนกระทั่งสงครามยุติลง โดยมีจุดประสงค์เพื่อให้คนไทยได้คลายความทุกข์บ้าง และคงมีคนจำนวนไม่น้อยที่ตอบรับเรื่องนี้ เช่นเดียวกับคุณป้าถาวร อนุชา และคุณยายเสริม ที่กรุณาเล่าให้ฟังว่า สมัยที่มีสงครามรัฐบาลมีการประกาศให้คนไทยรำวงกันทุกกลางวัน วันพุธ เครื่องดนตรีที่ใช้ก็ง่าย ๆ มีกลองโทน ฉิ่ง และกรับ พอถึงเวลาที่มีเสียงดนตรีกับเสียงร้องดังขึ้น ก็จะไปกันออกไปรำ ทำรำก็เป็นท่าฟ้อนรำธรรมดาทั่วไป ไม่มีพิเศษอะไร บางครั้งก็นับว่าเป็นเรื่องดี เพราะได้คลายความทุกข์จากเรื่องสงครามบ้าง²

สำหรับวัฒนธรรมและประเพณีในช่วงนี้ก็ยังคงเหมือนในสมัยก่อนหน้านี้นี้ คือ การทำบุญตักบาตร ซึ่งจะกระทำกันที่หน้าบ้านเนื่องจากถนนยังไม่มี ส่วนประเพณีสงกรานต์ก็จะชนทรายเข้าวัดกัน ถ้าอยากรู้ว่าใครมีฐานะดีก็จะเห็นได้จากการใส่ทองมาวัด³ งานลอยกระทง งานประจำปีอีกงานหนึ่งที่ถือปฏิบัติมากก็คืองานประเพณีชักพระวัดนางชี นอกจากนี้ในคลองบางกอกน้อยยังมีประเพณีการแข่งขันเรืออีกอย่างหนึ่ง ซึ่งสมัยก่อนนั้นการแข่งขันเรือนี้สนุกมาก ภายหลังหายไป ซึ่งคุณจุ้มพล เขียมขันทอง ได้กรุณาเล่าให้ฟังด้วยความเสียดายถึงการแข่งเรือนี้ว่า ถ้าเป็นไปได้อยากให้มีการแข่งเรือพายอีก

¹ วีระ รุ่งแสง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรพรรณ ศรีศิริรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 77 ชุมชนบ้านบุชอย 4 แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย เมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2549.

² ถาวร อนุชา , ยายเสริม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ , รมวฒน์ เหมะสิทธิ์ , อนุชา เกื้อจรรยา เป็นผู้สัมภาษณ์ , ที่ลานเสนา เรื่อง “ 29 พฤศจิกายน พ.ศ.2488 ในความทรงจำชาวบางกอกน้อยกับสงครามมหาเอเชียบูรพา ” เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2548.

³ ศิริ พุทธิวัฒน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรพรรณ ศรีศิริรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 90 ชอยวัดใหม่ยายแป้น แขวงบางขุนนนท์ เขตบางกอกน้อย เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2549.

โดยเฉพาะในคลองบางกอกน้อยนี้สมัยก่อนพอมีการแข่งเรือที่หนึ่งนี้จะตื่นตื่นและก็สนุกมาก แต่น่าเสียดายที่การแข่งขันเรือนี้ยกเลิกไปแล้ว¹

ภาพประกอบที่ 41 การแข่งเรือพายในคลองบางกอกน้อย

ที่มา : จากการลงสำรวจพื้นที่และสัมภาษณ์คุณจุมพล เอี่ยมขันทอง ซึ่งกรุณาเอื้อเฟื้อภาพประกอบ เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2549.

¹จุมพล เอี่ยมขันทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ , พรพรรณ ศรีศิริรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์ , ที่บ้านเลขที่ 103 ชุมชนบ้านบุ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2549.

เมื่อมีการสร้างถนนในบริเวณบางกอกน้อยก็ทำให้วิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยเปลี่ยนแปลงไป มีผู้คนเข้ามาอาศัยในบริเวณนี้มากขึ้น บ้านเรือนที่อยู่อาศัยก็พัฒนาจากบ้านไม้เป็นบ้านปูนหรือตึกสูงๆ วิถีชีวิตที่เรียบง่ายมีแต่ความสงบสุขก็เปลี่ยนไป ต้องมีการปรับเปลี่ยนการดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับความเจริญของบ้านเมือง

วัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมของไทยได้รับความสนใจน้อยลง เนื่องจากการรับเอาอิทธิพลของชาติตะวันตกเข้ามา คนไทยบางส่วนจึงไม่ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมและประเพณีของไทยเช่นเคย เช่น การทำบุญตักบาตร คนไทยสมัยก่อนจะใส่บาตรพระทุกเช้า แม้แต่ชุมชนริมน้ำก็มีพระสงฆ์พายเรือมารับบาตร ดังคำบอกเล่าจากคุณวิบูล และคุณดารา ทิศาภาค ชาวชุมชนบริเวณคลองชักพระกล่าวว่า สมัยก่อนตอนที่บริเวณคลองแถวนี้ยังไม่มีรถติดถนน ทุกเช้าก็จะมีพระพายเรือมารับบาตรที่บ้านเราก็จะใส่บาตรกันทุกวัน แต่เดี๋ยวนี้ไม่ค่อยมีแล้ว เพราะมีถนน พระท่านก็ไปเดินรับบาตรกันตามบ้านก็สะดวกดีกว่าพายเรือมา แต่ในช่วงคลองชักพระนี้ ทุกวันนี้ก็ยังคงมีพระ 2-3 รูป จากวัดไร่ ที่ยังให้การพายเรืออยู่¹ เมื่อวัฒนธรรมอันดีงามของไทยบางอย่างเริ่มเปลี่ยนไปในทางไม่ดี จึงถือเป็นเรื่องที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่งที่คนไทยมองข้ามวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามของชาติเราเองเสียหมด หรือหากยังคงมีบ้างก็เป็นคนส่วนน้อยเมื่อเทียบกับในสมัยก่อนนั้น ดังที่คุณยายศิริ พุทฺธวัณณะ ได้กล่าวไว้ว่า ตอนยายยังเป็นเด็กอยู่ต้องเข้าวัดไปทำบุญ นั่งฟังเทศน์ฟังธรรมกันประจำ คนที่ไปวัดก็มีคนทุกรุ่นตั้งแต่เด็กเล็ก ๆ จนแก่ แต่เดี๋ยวนี้ไม่ค่อยมีคนไปวัดกัน อย่างยายเองเดี๋ยวนี้ก็ไม่ค่อยได้ไป เพราะรู้สึกว่ามีควมศรัทธาต่อพระสงฆ์ในปัจจุบันน้อยลง คงมีแต่คนแก่รุ่นเก่าที่ชอบเข้าวัด เขาก็จะไปกันประจำ แต่ถ้าจะไปหาเด็กรุ่นใหม่ที่จะไปวัดเดี๋ยวนี้คงหายากมาก² ทุกคนในสังคมไทยจึงควรจะหันมาร่วมมือร่วมใจกันตระหนักและให้ความสำคัญกับเรื่องการรักษาวัฒนธรรมประเพณีไทยกันให้มากยิ่งขึ้น เพื่อที่จะได้ช่วยกันจรรโลงวัฒนธรรมอันดีงามของชาติให้อยู่สืบทอดกันต่อไป

¹วิบูล ทิศาภาค, ดารา ทิศาภาค เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรพรรณ ศรีศิริรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 264 คลองชักพระ เขตตลิ่งชัน เมื่อวันที่ 21 มีนาคม 2549.

²ศิริ พุทฺธวัณณะ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรพรรณ ศรีศิริรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลข 90 ซ.วัดใหม่ยายแป้น แขวงบางขุนนนท์ เขตบางกอกน้อย เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2549.

บทที่ 5

บทสรุป

ความสำคัญของน้ำนับแต่ยุคสมัยของการตั้งถิ่นฐานของคนไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์นั้น น้ำยังคงเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของคนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยทั้งในด้านการชลประทาน เก็บกักน้ำไว้ใช้ในการอุปโภค บริโภค การเพาะปลูกทางการเกษตร ให้เป็นเส้นทางคมนาคม ตลอดจนเป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมและประเพณีทางน้ำ เช่น ตลาดน้ำ ประเพณีชักพระ ประเพณีการแข่งขันเรือ การตักบาตรทางน้ำ ฯลฯ

จากการศึกษาความสำคัญของชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อย อาจสรุปได้ว่า บริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น และเมื่อการค้ากับต่างชาติเจริญขึ้นในสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราชจึงได้โปรดให้ขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาที่บางกอก เนื่องจากลักษณะการไหลของแม่น้ำในบริเวณนี้คดเคี้ยวมาก ทำให้เสียเวลาในการเดินทาง การขุดคลองลัดจึงช่วยย่นระยะทางในการเดินทางระหว่างปากอ่าวไทยไปยังกรุงศรีอยุธยา และเดินทางได้สะดวกขึ้น แต่ผลที่ตามมาคือกระแสน้ำที่ไหลเข้าสู่คลองลัดมีกำลังแรงมาก ทำให้คลองขยายใหญ่กลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมก็ตื้นเขินและกลายเป็นคลอง ตอนบนเรียกว่า คลองบางกอกน้อย ตอนล่างเรียกว่า คลองบางกอกใหญ่ อย่างไรก็ตามบริเวณนี้ก็ยังคงมีความสำคัญต่ออยุธยาในด้านเศรษฐกิจ เป็นแหล่งผลไม้ที่ส่งเป็นสินค้าไปยังอยุธยาและยังเป็นเมืองท่าหน้าด่านของเรือต่างชาติที่จะเข้าไปค้าขายยังอยุธยา

สมัยกรุงธนบุรีสองฝั่งคลองบางกอกน้อยยังคงมีความสำคัญทั้งในด้านการเป็นแหล่งผลิตผลไม้ที่สำคัญของฝั่งตะวันตกเช่นเดียวกับสมัยอยุธยา ขณะเดียวกันก็เป็นส่วนหนึ่งภายในกำแพงเมืองหลวง ความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิตและประเพณีของสองฝั่งคลองบางกอกน้อยยังคงผูกพันกับแม่น้ำลำคลองตลอดมา รวมทั้งเป็นแหล่งที่ผู้คนอพยพมาตั้งถิ่นฐานเมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ซึ่งมีทั้งชาวไทยดั้งเดิมและชาวต่างประเทศ เช่น ชาวจีน ชาวมุสลิม ชาวมอญ ฯลฯ ก่อให้เกิดชุมชนต่าง ๆ ในบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อย อาทิ ชุมชนบ้านบุ ชุมชนบ้านช่างหล่อ ชุมชนบ้านขมิ้น ชุมชนมุสลิม เป็นต้น ชุมชนเหล่านี้ก่อให้เกิดแหล่งงานช่างฝีมือที่มีความชำนาญและประกอบอาชีพเสริมจากการทำสวนผลไม้ เช่น การทำชันลงหิน ทำขมิ้น ดินสอพอง หล่อพระ เป็นต้น

สมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ.2325-2475 บางกอกน้อยมีความสำคัญในการเป็นส่วนหนึ่งของราชธานี และเป็นจุดยุทธศาสตร์ เนื่องจากยังคงเป็นคูเมือง เพื่อป้องกันพระนคร ขณะเดียวกันก็เป็นแหล่งการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งในฝั่งธนบุรีมีทั้งตลาดน้ำและตลาดบนบก ตลอดจนย่านชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานของชาวไทยและชาวต่างประเทศซึ่งประกอบอาชีพที่หลากหลายมากขึ้น เมื่อมีการเปิดประเทศ

และมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นต้นมา บริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยก็เริ่มมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นพร้อมกับความเจริญของบ้านเมือง แม้จะมีการย้ายพระราชวังจากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยามายังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา พระมหากษัตริย์ยังคงให้ความสำคัญกับฝั่งตะวันตกโดยจะให้เจ้านายพระราชวงศ์ประทับที่ฝั่งตะวันตก ตลอดจนขุนนางข้าราชการก็ยังคงตั้งบ้านเรือนพักอาศัยในบริเวณฝั่งตะวันตกนี้

สำหรับชุมชนมุสลิมที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานสมัยธนบุรีบริเวณปากคลองบางกอกน้อยซึ่งเป็นที่ตั้งสถานีรถไฟธนบุรีในปัจจุบันนั้น ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริที่จะพัฒนาการคมนาคมให้ก้าวหน้า ทรงดำริที่จะสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพไปยังจังหวัดเพชรบุรี จึงมีพระราชประสงค์ว่าบริเวณปากคลองบางกอกน้อยเหมาะที่จะเป็นที่ตั้งสถานีรถไฟ จึงขอแลกที่ดินฝั่งตรงข้ามซึ่งเป็นอยู่เรือหลวงที่ชำรุดกับชุมชนมุสลิม โดยพระราชทานที่ดินให้มากกว่าเดิมและพระราชทานทรัพย์สินส่วนพระองค์ เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างมัสยิดแห่งใหม่ ทำให้ชุมชนมุสลิมย้ายไปอยู่ข้างอยู่เรือตั้งแต่เวลานั้นจนถึงปัจจุบัน

ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงการค้าเริ่มขยายตัว มีการขุดคลองเพื่อเพิ่มพื้นที่เพาะปลูกให้มากขึ้น ได้แก่ คลองมหาสวัสดิ์ โดยเริ่มต้นที่คลองบางกอกน้อยบริเวณวัดชัยพฤกษ์กับจังหวัดนครปฐม มีการให้กรรมสิทธิ์ที่ดินทำกินริมคลอง ต่อมาภายหลังที่พักอาศัยในพระนครมีความหนาแน่นมากขึ้น ทำให้มีผู้คนออกมาตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลองบางกอกน้อยเป็นจำนวนมาก เพราะมีความสะดวกในการคมนาคม ขณะเดียวกันพื้นที่บริเวณนี้ยังอุดมสมบูรณ์ด้วยน้ำและดินจึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนไม่ละทิ้งถิ่นฐานบ้านเรือน ทำให้บริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยยังคงมีผู้คนหนาแน่นอยู่มากพอสมควร

ด้านเศรษฐกิจเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งการประกอบอาชีพที่หลากหลายขึ้น เช่น การรับราชการ การทำที่นอน การนำเทคโนโลยีมาใช้ในการสร้างสร้งงานฝีมือให้มีความสวยงามมากยิ่งขึ้น ได้แก่ การทำเครื่องทองลงหินที่บ้านบุ การหล่อพระที่บ้านช่างหล่อ ฯลฯ ขณะเดียวกันการทำสวนผลไม้ก็ยังเป็นอาชีพหลักของผู้คนในแถบนี้ และเมื่อมีการสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกหรือสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ซึ่งเป็นสะพานเชื่อมฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรี ทำให้การเดินทางไปมาหาสู่ระหว่างสองฝั่งนี้มีความสะดวกและรวดเร็วมากกว่าในอดีตที่มีเฉพาะทางน้ำ ทำให้สองฝั่งคลองบางกอกน้อยเพิ่มพูนความสำคัญด้านเศรษฐกิจมากขึ้น

สมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2516 ในช่วงนี้ลักษณะบ้านเรือนที่ปลูกในบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อยเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยเป็นบ้านไม้ยกพื้นสูงก็เปลี่ยนมาเป็นบ้านสองชั้นที่ชั้นล่างเป็นปูนและชั้นบนเป็นไม้ ซึ่งมีความแข็งแรงมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีการสร้างบ้านเป็นตึกและเริ่มมีหมู่บ้านจัดสรร เมื่อความเจริญเข้ามามากขึ้นผู้คนในบริเวณคลองบางกอกน้อยจึงจัดสรรที่ดินใหม่จากเดิมที่ปลูกบ้านหันหน้าออกริมน้ำ ด้านหลังเป็นสวนผลไม้ก็เริ่มมีการขอยที่ดินเช่าหรือขาย และไป

หาซื้อที่ดินแห่งใหม่ เช่น บริเวณนนทบุรี ที่มีราคาถูกกว่าพักอาศัยและทำสวนหรืออาชีพอื่น ๆ ทำให้เกิดการย้ายถิ่นออกจากพื้นที่ดั้งเดิม อาชีพทำสวนในบริเวณคลองบางกอกน้อยค่อย ๆ หายไป

การพัฒนาประเทศที่มีอิทธิพลนำความเจริญมาสู่บริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อย ได้แก่ การสร้างถนนสายสำคัญหลายสายที่ทำให้การติดต่อกับชุมชนภายนอกสะดวกยิ่งขึ้น เช่น ปี พ.ศ.2492 มีการสร้างถนนจรัญสนิทวงศ์ ปี พ.ศ.2501 มีการเปิดสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นมีชื่อว่า " สะพานกรุงธน หรือ สะพานช้างอี " ปี พ.ศ.2516 มีการเปิดใช้สะพานพระปิ่นเกล้า และสร้างถนนอรุณอมรินทร์ข้ามคลองบางกอกน้อยและถนนปิ่นเกล้า ทำให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่ในบริเวณบางกอกน้อยอย่างมาก มีผู้คนพักอาศัยหนาแน่นมากขึ้น และเริ่มเปลี่ยนการคมนาคมจากทางน้ำเป็นทางบกแทน

จากการสร้างถนนและสะพานเข้ามาในพื้นที่บางกอกน้อยดังกล่าวข้างต้น ทำให้ผู้คนส่วนใหญ่ได้รับความสะดวกในการเดินทางทางบกและเส้นทางอื่น ๆ จึงเป็นเหตุให้เส้นทางน้ำลดความสำคัญลง ผู้คนเริ่มหันมาให้ความสนใจกับการคมนาคมทางบกมากยิ่งขึ้น แต่การคมนาคมทางน้ำก็ยังคงเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่อาศัยในบริเวณริมน้ำเช่นเดิม

อย่างไรก็ตามความเป็นชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยก็ยังคงดำเนินต่อไปภายใต้กระแสแห่งโลกาภิวัตน์ซึ่งอาจจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ และการดำเนินชีวิตของชาวสองฝั่งคลองบางกอกน้อย หากแต่ในความรู้สึกของผู้วิจัยนั้น บริเวณชุมชนสองฝั่งคลองบางกอกน้อยก็ยังคงมีอัตลักษณ์ของความเป็นชุมชนริมน้ำ และเหนืออื่นใดก็คงจะเป็นชุมชนบ้านบุ้นเองที่เป็นสัญลักษณ์เมื่อกล่าวถึงคลองบางกอกน้อย

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร. เอกสารเลขที่ สร.0201.2. กล่อง 2
อุทกภัย พ.ศ.2485.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร. เอกสารเลขที่ (2) สร.0201.66.5.1/17.

ถนนอิสสระภาพ จังหวัดธนบุรี. (5 เม.ย. – 15 ต.ค.2491).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารเลขที่ บก.สูงสุด 1.6 / 44. การโจมตีทางอากาศ
ของข้าศึกต่อประเทศไทย ในเดือนพฤศจิกายน 2487. (2487).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารเลขที่ บก.สูงสุด 1.6 / 66. การโจมตีทางอากาศ
ของข้าศึกต่อประเทศไทย ในเดือนพฤศจิกายน 2487. (2487).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารเลขที่ บก.สูงสุด 1.6 / 77. เครื่องบินโจมตี
เดือนมกราคม 2488. (2488).

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสาร เลขที่ บก.สูงสุด 1.6 / 88. รายงานการโจมตี
ทางอากาศ ในเดือนกุมภาพันธ์ 2488. (2488).

เอกสารที่ตีพิมพ์

กรมศิลปากร. (2534). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 8.
กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

_____. (2542). พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 9.
กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

นิโกลาส์ แชรแวงส. (2506). ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งพระราชอาณาจักรสยาม.
แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : ก้าวหน้า.

พระบรมราชโองการ (2541). สารบัญชี่ส่วนที่ 1 คือตำแหน่งราชการ จ.ศ.1245 เล่มที่ 1.
พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี : ต้นฉบับ.

_____. (2541). สารบัญชี่ส่วนที่ 2 คือราชฎรในจังหวัด ถนน แล ตรอก จ.ศ.1245 เล่มที่ 2.
พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี : ต้นฉบับ.

ลาตูแบร์ ซีมอง, เดอ. (2548). จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์. พิมพ์ครั้งที่ 2 แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร.
นนทบุรี : ศรีปัญญา.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2507). *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 15*
ภาค 27 : พงศาวดารเรื่องฝรั่งเศสกับไทย. พระนคร : องค์การคำคุณา.

เอกสารชั้นรอง

หนังสือ

กรมการศาสนา. (2525). *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 1*. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา.

_____. (2526). *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 2*. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา.

กรมยุทธศึกษาทหาร. (2540). *ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเชียบูรพา*.

กรุงเทพฯ : กรมยุทธศึกษาทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด

กรมศิลปากร. (2534). *ย้อนอดีตกรุงเทพฯ*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

_____. (2539). กรุงเทพฯ 2489 - 2539. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

กาญจนาภรณ์. (2542). กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้. กรุงเทพฯ : สารคดี.

_____. (2540). *เด็กคลองบางหลวง เล่ม 1*. กรุงเทพฯ : สารคดี.

กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ. (2524). *บทกวีนิราศตามคลองบางกอกน้อยถึงบางใหญ่*. กรุงเทพฯ :

กรมศิลปากร.

กุศล เอี่ยมอรุณ. (2542). *ฝั่งธนบุรี*. กรุงเทพฯ : สารคดี.

จิตร ภูมิศักดิ์. (2526). *สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา*. กรุงเทพฯ : ไผ่กาม.

ชัย เรื่องศิลป์. (2533). *ประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจแต่โบราณ ถึง พ.ศ. 2399*. กรุงเทพฯ :

ต้นอ้อ.

แถมสุข นุ่มนนท์. (2544). *เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :

สายธาร.

ธวัชชัย สาครินทร์, บรรณาธิการ. (2541). *กรุงธนบุรี*. กรุงเทพฯ : บวรสารการพิมพ์.

ปราโมทย์ เจริญยิ่ง. (2540). *บางกอก 2000*. กรุงเทพฯ : ธรรมชาติ.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเกอร์. (2539). *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*. กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์ตรีสิน.

ราตรี โตเพ่งพัฒน์. (2543). *ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรรมภาคกลาง*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

ศรีศักร วัลลิโภดม. และสุจิตต์ วงษ์เทศ (2525). *กรุงเทพมาจากไหน?*. กรุงเทพฯ : เจ้าพระยา.

ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏธนบุรี. (2539). *ประวัติศาสตร์ธนบุรี*. กรุงเทพฯ : ราชภัฏธนบุรี.

ส. พลายน้อย. (2518). *เล่าเรื่องบางกอก*. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา.

_____. (2544). *ชีวิตตามคลอง*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สายธาร.

สรศิลป์ แฟงสภา. (2540). *หวน ชีวตไทยในไฟสงครามโลกครั้งที่ 2*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สารคดี.

_____. (2543). *สงครามมืด วันญี่ปุ่นบุกไทย*. กรุงเทพฯ : สารคดี.

สวรค์ ตั้งตรงสิทธิกุล. (2545). *กรุงเทพฯ ไม่มีพิพิธภัณฑสถานกรุงเทพฯ*. กรุงเทพฯ : มติชน.

สวาท เสนาณรงค์. (2529). *ภูมิศาสตร์ประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.

สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. *เวียงวังฝั่งธนฯ ชุมชนชาวสยาม*. กรุงเทพฯ : มติชน.

_____. (2539). *แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มติชน.

สุดารา สุฉายา, บรรณาธิการ. (2542). *เพื่อความเข้าใจในแผ่นดินธนบุรี*. กรุงเทพฯ : สารคดี.

อนุমানราชธน, พระยา. (2531). *ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.

บทความและวารสาร

กันต์ อัญชันภาติ. (2544, มกราคม-มิถุนายน). ย้อนรอยอดีตฝั่งธนฯ : มุมมองของคนบางกอกน้อย.

วารสารที่ทัศนวัฒนธรรม. 1(1) : 19-22.

กุศล เอี่ยมอรุณ. (2542). สถานีรถไฟธนบุรี (บางกอกน้อย) ใหม่ใหม่. *สารคดี*. 15 (177) : 30.

เจียนละออ. (2545). พิพิธภัณฑสถานบางกอกน้อย. *ดิฉัน*. 25(5) : 92-97

ชัยศักดิ์ ชยุติ. (2546, มีนาคม). เที้ยวบางกอกน้อย. *ไฟก๊สบางกอก*. 1(1) : 92-102.

ตะวัน. (2544, กุมภาพันธ์). สถานีรถไฟบางกอกน้อย. *บ้านและสวน*. 25(294) : 232.

แถมสุข นุ่มนนท์. (2519, มิถุนายน-กันยายน). เมืองไทยยุคเชื้อผู้นำ. *วารสารธรรมศาสตร์*.

6 (1) : 120-147.

ธันยวัฒน์ รัตนศักดิ์. (2539, กันยายน - ธันวาคม). การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ

สังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-7 และจุดเน้นในแผนฯ 8. *มกค*. 16(3) : 22-23.

นำชม. (2544, กุมภาพันธ์). บางเขินหนึ่ง-บางระมาด ชุมชนเก่าแก่ที่สุดของกรุงเทพฯ มีอายุ

มากกว่า 500 ปี อยู่ในคลองบางกอกน้อย-บางกอกใหญ่. *ศิลปวัฒนธรรม*. 22(7) : 101-113

ยุคันธร. (2547, มีนาคม). ย้อนรอยวัฒนธรรมเก่าของคนบางกอก ที่คลองบางกอกน้อย. *ไฟก๊ส*

บางกอก. 2(1) : 58-67.

วิทยา วงศ์วิโรติ. (2546, ตุลาคม). ประวัติศาสตร์สังคม ย่านวังหลัง - บางกอกน้อย.

ศิลปวัฒนธรรม. 24(12) : 31-33.

วุฒิชัย มุลศิลป์. (2548, ตุลาคม-ธันวาคม). สนธิสัญญาเบาว์ริงในบริบทประวัติศาสตร์เอเชีย.

ราชบัณฑิตยสถาน. 30(4) : 951.

ไวยณพ. (2545, กรกฎาคม-ธันวาคม). น้ำกับชีวิตวัฒนธรรมไทย. วารสารที่ทัศนวัฒนธรรม. 2(2) : 44-47.

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. (2509, พฤษภาคม). สถาปัตยกรรมบ้านเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยโบราณ. โบราณคดี. ฉบับปฐมฤกษ์: 21-33.

ศูนย์ส่งเสริมการท่องเที่ยวกรุงเทพมหานคร. (2544). บางกอกสัญจร ตอน เดินล่องท่องแผ่นดินสองสมัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พลัสเพรส.

เสนาหา สัญญาลักษณ์. (2530, สิงหาคม). เทียววัดไหว้พระเลียบคลองบางกอกน้อย. สารคดี 3(30):135 -141.

แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. (2533, มิถุนายน). แกะรอยคู่กรรม. ศิลปวัฒนธรรม. 11(8) : 22-23.

สรรพสิริ วิรยศิริ. (2545). "สัมพันธ์มิตรกลมบางกอกน้อย ". ศิลปวัฒนธรรม. 24(2) : 19-23.

อรศิริ ปาณินท์ และคนอื่นๆ. (2527). การศึกษาเพื่ออนุรักษ์อาคารพักอาศัยและสภาพแวดล้อมริมคลองบางกอกน้อย. หน้าจั่ว. (4) : 1-34.

วิทยานิพนธ์และงานวิจัย

กิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ, ว่าที่ร้อยตรี. (2545). การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบกในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี. วิทยานิพนธ์ สด.ม. (การวางแผนภาคและเมือง). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

เกียรติ จิระกุล และคนอื่นๆ. (2525). ตลาดในกรุงเทพมหานคร : การขยายตัวและพัฒนาการ. กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

จรรยาพันธ์ บรรจงภาค. (2546). วิวัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างน้ำและชุมชนพักอาศัยริมน้ำกรณีศึกษาคลองบางกอกน้อย. วิทยานิพนธ์ สด.ม. (สถาปัตยกรรม) กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

จิราพร อาจเจริญ. (2545). ศึกษาภูมิปัญญาการทำเครื่องทองลงหินในชุมชนบ้านมุ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (พัฒนาชนบทศึกษา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล. ถ่ายเอกสาร.

เต็มศักดิ์ ภาณุวรรณ. (2543). ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำในคลองบางกอกน้อย. วิทยานิพนธ์ สด.ม. (การวางแผนภาคและเมือง). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

- เทิดศักดิ์ เตชะกิจจวร. (2542). งานการศึกษาการเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มของการพัฒนาสภาพสังคมชุมชนริมน้ำ บริเวณเครือข่ายลำน้ำบางกอกน้อย. กรุงเทพฯ: ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- นัฏกร บุญมาเลิศ. (2546). อาหารมุสลิม ภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทยมุสลิม กรณีศึกษา: ชุมชนมัสยิดหลวงอันซอริชชุมชนะห์ (มัสยิดบางกอกน้อย). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- บังอร พันปี. (2536). ความสำคัญของแม่น้ำลำคลองในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ต่ออาณาจักรอยุธยา. ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- บัณฑิต จุลาลัย, เทิดศักดิ์ เตชะกิจจวร และศักดิ์สิน ทองสุขมาก. (2544). การเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัยริมคลองบางกอกน้อย. กรุงเทพฯ: ภาควิชาเคหะการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ปิยะดา ปันทรากูร. (2547). การพัฒนาที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้น้อยในเขตบางกอกน้อย. กรุงเทพฯ: การเคหะแห่งชาติ.
- ปิยนถ บุนนาค. (2525). คลองในกรุงเทพฯ: ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง และผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี. กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- เรืองศิลป์ หนูแก้ว. (2546). ความเป็นสังคมนานาชาติของธนบุรี ระหว่าง พ.ศ.2310-2325. ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สุนันทา สุวรรณโคตร และคนอื่นๆ. (2526). ลักษณะทางประชากรและการใช้พื้นที่ในเขตชานกรุงเทพมหานคร (เขตบางกอกน้อย เขตตลิ่งชัน เขตหนองแขม และเขตภาษีเจริญ). กรุงเทพฯ: สถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

การสัมภาษณ์

- จุมล เอี่ยมขันทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรพรรณ ศรีศิริรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 103 ชุมชนบ้านบุ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2549.
- ถาวร อนุชา, ยายเสริม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, รณวัฒน์ เอมะสิทธิ์, อนุชา เกื้อจรรยา เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ลานเสนา เรื่อง “ 29 พฤศจิกายน พ.ศ.2488 ในความทรงจำชาวบางกอกน้อย กับสงครามมหาเอเชียบูรพา ” เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2548.

ยายชิต อายุ 84 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, รณวัฒน์ เอมะสิทธิ์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศาลาโรงธรรม
ชุมชนบ้านบุ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2548.

วิบูล ติศาภาค, ดารา ติศาภาค เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรพรรณ ศรีศิริรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ 264 คลองชักพระ เขตตลิ่งชัน เมื่อวันที่ 21 มีนาคม 2549.

วีระ รุ่งแสง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรพรรณ ศรีศิริรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์,ที่บ้านเลขที่ 77 ชุมชนบ้านบุ
ซอย 4 แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย เมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2549.

ศิริ พุทธวัฒนะ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรพรรณ ศรีศิริรัตน์ เป็นผู้สัมภาษณ์,ที่บ้านเลขที่ 90 ซ.วัด
ใหม่ยายแป้น แขวงบางขุนนนท์ เขตบางกอกน้อย เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2549.

ความมาก

ที่ 57/2486

(สำเนา)

กระทรวงมหาดไทย

25 มกราคม 2486

เรื่อง ห้ามประชาชนมิให้กินหมาก

จาก รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

ถึง คณะกรรมการจังหวัดทุกจังหวัด

ด้วยพระท่านนายกรัฐมนตรีมีคำสั่งไปยังกระทรวงมหาดไทยให้ทั่วคชานให้ประชาชนเลิกกินหมากให้หมดในสิ้น พ.ศ. 2486 นี้ ความแจ้งอยู่แล้ว

เพื่อปฏิบัติตามคำสั่งดังกล่าวแล้ว กระทรวงมหาดไทยจึงวางทางปฏิบัติ การขึ้นไว้ดังต่อไปนี้

1. ให้ทำประกาศและชี้แจงแก่ประชาชนให้ซำมทั่วถึงกันว่า ให้เลิกกินหมากเสีย ผู้ที่กินหมากคิดหยุดแล้วจะเลิกทันทีไม่ได้ ก็ให้ค่อย ๆ ลดเลิกไปโดยมีกำหนด แดหย่างขาดองเลิกให้เด็ดขาดภายในธันวาคม 2486 จงทั่วกัน ทั้งนี้ให้เจ้าหน้าที่ชี้แจงเหตุผลให้เข้าใจด้วยว่า การกินหมากนั้นเป็นอาหรเอาหย่างมาจากชนชาติอื่น และเป็นการเสียเปล่าไม่ได้ประโยชน์คุ้มค่า ทกมาในสมัยปัจจุบันนี้ไม่เหมาะแก่การสังคม เป็นการสกปรกและสิ้นเปลืองโดยใช่เหตุ โดยเฉพาะหย่างบึงผู้ที่กินหมากยอมสแดงว่า เป็นผู้ไม่มีวิชันธัม ชนชาติที่เจริญแล้วเขาไม่กินหมากกันเลย

2. เพื่อเป็นทางป้องกันในระยะกาลต่อไป จึงให้จัดการห้ามการทำสวนพลู ผู้ใดทำสวนพลูหรือปลูกต้นพลูหยุดแล้วก็ขอให้เลิกเสีย โดยให้จัดการปลูกพืชผลหย่างอื่นแทนภายในกำหนด เวลาซึ่งท่านจะพิจารณาเห็นสมควรแต่ละท้องที่ไป

3. ให้จัดการมิให้เกิดตลาดที่ขายพลู และต้องชักชวนให้มีน้ำพลูเข้าไปขายในตลาดหรือเที่ยวเรขาย ทั้งนี้จะโดยทำความตกลงกับเจ้าของผู้ดูแลครอบครองสถานที่ตลาดนั้น หรือจัดการประการอื่นใดก็ได้ตามแต่จะเห็นสมควร สุดแต่หย่าให้มีการจำหน่ายพลูขึ้นในท้องที่นี้ได้

4. ห้ามมิให้ประชาชนที่กินหมาก เข้าไปติดตอในสถานที่ราชการทั่วไป ท่านองเกี่ยวกับเรื่องแต่งกายซึ่งที่สั่งมาแล้ว เว้นแต่จำเลยหรือผู้ต้องหาที่จับมาหรือบุคคลที่ทางราชการจำเป็นต้องเรียกมา

ทั้งนี้ ให้รีบลงมือปฏิบัติตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป เมื่อใดผลหย่างใดให้รายงานไปให้ซำมตามลำดับ.

ขอแสดงความนับถือ

(ลงชื่อ) ม. พรหมโยธี

(พล.ท. มังกร พรหมโยธี)

สำเนาหนึ่งสือฉบับนี้ตรวจ

ถูกต้องกับต้นฉบับแล้ว.

Signature

หัวหน้ากองกลาง

Signature
นาย ส.ค.

(สำเนา)

คำสั่งที่ 73/2486

เรื่อง ห้ามประชาชนที่กินหมากมิให้เข้าไปติดต่อกัน
สถานที่ราชการทั่วไป

เพื่อปฏิบัติการตามนโยบายแห่งคำสั่งพระท่านนายกรัฐมนตรี จึงห้ามมิให้
ประชาชนที่กินหมากเข้าไปติดต่อกันสถานที่ราชการทั่วไป เว้นแต่จำเลยหรือผู้คอง
หาในคดีอาญาที่จับกุมมา หรือบุคคลที่ทางราชการจำเป็นต้องเรียกมา ทั้งนี้ตั้งแต่
วันที่ ๑ มีนาคม ๒๔๘๖ เป็นต้นไป

ให้เจ้าหน้าที่ตามสถานที่ราชการนั้นคอยสอดส่องดูแลปฏิบัติการให้
เป็นไปตามคำสั่งนี้โดยเคร่งครัด.

กระทรวงมหาดไทย

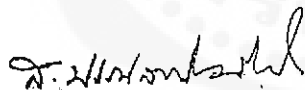
สั่ง ณ วันที่ ๑๕ มกราคม ๒๔๘๖

(ลงชื่อ) ม. พรหมโยธี

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

สำเนาคำสั่งฉบับนี้ตรวจ

ถูกต้องกับต้นฉบับแล้ว.

หัวหน้ากองกลาง

: ทาน
ปุ๋ย คัก.

ถึง นายกรัฐมนตรี

ศาสตราจารย์ ดร. ปรีดี พนมยงค์

27 ม.ค. 86

นาย

ที่ น.ว.19/2486

กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

27 มกราคม 2486

เรื่อง ให้เลิกกินหมาก

จาก เลขาธิการคณะรัฐมนตรี

ถึง นายกรัฐมนตรี

อนุชนที่ประสงค์จะเลิกเลขาธิการคณะรัฐมนตรีที่ น.ว.10140/2482 ลงวันที่ 25 มกราคม 2482 แจ้งมติคณะรัฐมนตรีให้กระทรวงมหาดไทย ทั่วประเทศ ทั่วทุกหัวไต้ ให้เลิกกินหมาก กิ่งความแจ้งแล้ว นั้น

ตามนายเลขาธิการได้พิจารณาเห็นว่า เรื่องนี้แม้จะได้มีการแนะนำชักชวนกันมา 3 ปีเศษแล้ว แต่ก็ปรากฏว่ายังมีผู้ฝ่าฝืน โดยแอบกินหมากอยู่เสมอ ๆ การกินหมากนอกจากจะเปื้อนทั้งร่างกายและจิตใจแล้ว ยังทำให้อนามัยของผู้รับประทานไม่สะอาดด้วย ฉะนั้นจึงมีคำสั่งห้ามมิให้ชาวราชการกินหมากกันโดยเด็ดขาดทั้งแก่คนในตน ไม่พาลูกไปฝ่าฝืน ไม่ปฏิบัติตามให้ถือ เป็นผิดวินัยตามข้อบังคับ

ส่วนที่เกี่ยวกับประชาชนนั้น กระทรวงมหาดไทยได้มีคำสั่งทั่วไปฉบับหนึ่งตามมิให้ประชาชนที่กินหมากเข้า ไม่ติดอยู่ในสถานที่ราชการทั่วไป เว้นแต่จะโดยเหตุจำเป็นหาไม่ก็หาพาไปจับกุมหรือบุคคลที่ทางราชการจำเป็นต้องเรียกมา ถึงแต่วันที่ 1 มีนาคม สก๊. กับมีคำสั่งถึงคณะกรรมการจังหวัดหรือทางปฏิบัติการ ในเรื่องเลิกกินหมาก 2 ฉบับที่แนบมาด้วยนี้ จึงขอได้แต่สั่งสถานที่ยุติการ ไม่ส่งคัดรวมมือกับปฏิบัติงานเองเกี่ยวกับทุกแห่งต่อไป

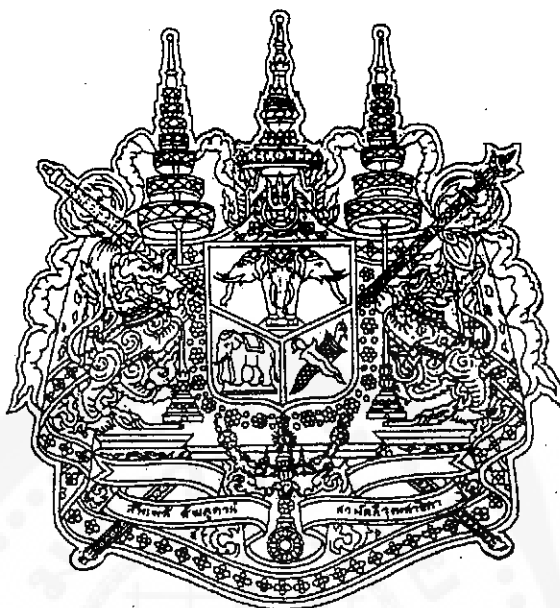
ขอแสดงความนับถืออย่างสูง

(ลงชื่อ)

ทวี นุชนะกุล

(นายทวี นุชนะกุล)

โดย พระบรม ราชโองการ

สารบัญชี่ส่วน ที่ ๑ คือ ตำแหน่ง ราชการ

จ. ศ. ๑๒๔๕

เล่ม ที่ ๑

ร.ม. ๑๒๔๕

๑๐๐

บาญชีข้าราชการ

นาย แฉ่ง	บ้าน คลอง บาง ลำภู บน	ที่ ๑๔๗	๑๕
นาย พรหม	บ้านถนนบ้าน ลาน	,, ๒๐	,,
นาย ลี	บ้าน ตรอก สวน นลิ	,, ๑๖๐	๗
นาย สง	บ้าน บาง ชุน นน คลอง บาง กอก น้อย	,, ๗๗๐	๓
นาย เทียน	บ้าน คลอง บาง ยี่ขัน	,, ๒๒๘	๑๕
นาย คร้าม	บ้าน ตรอกน้ำเทว สถานโณพวาทมน	,, ๓๓๓	๗
นาย สนิ	อยู่ ที่โรง กระสาปน์		๕
นาย พง	,, ,,		,,
นาย กลั่น	บ้าน ตรอก วัด สุวรรณ (วัดทอง)	,, ๑๑๕	๓
นาย คง	อยู่ ที่โรง กระสาปน์		๕
นาย วัน	,, ,,		,,
นาย ขำ	บ้าน คลอง วัด สุวรรณ (วัดทอง)	,, ๒๓	๓
นาย มี	บ้านถนน สนาม ควาย	,, ๔๕	๗
นาย กำ	บ้าน คลอง บาง ชุน พรหม	,, ๖	๑๕
นาย ลี	บ้าน ท่า ชุน นาง ลำน้ำฝ่ง ตวัน อณ	,, ๖๖๔	๕
นาย อิม	บ้าน คลอง บาง ชุน พรหม	,, ๗	๑๕
นาย พง	อยู่ เวื่อ คลอง บาง ชุน พรหม	,, ๖	,,
นาย แชน	บ้าน คลอง บาง ชุน พรหม	,, ๑๖	,,
นาย ทิมขาว	บ้าน ถนน ตลาดใหม่ วัด โสมนัส	,, ๒๒๒	,,
นาย วัน	บ้าน คลอง วัด ระพัง	,, ๘	๓

สำหรับพนักงาน กรมไปรษณีย์

๗๓

- ✓ พระสวัสดิ์วามาติฐ (พัก) บ้านเคียง วัดสุวรรณ ล้าง ถอน้ำฝั ง ทั่ววัน ตก
ที่ ๑๗๕ ๕
- ✓ หลวงเทพภักดี (อยู่) บ้านคลอง ความบาง กอนน้อย ,, ๑๖๒ ๓
- หลวง ศรี รักษา (แสง) บ้านลำน้ำฝั ง ทั่ววัน ออกเคียงโรง กระทะ ที่ ๑๑๕ ๑
- ขุนชำนาญคดีจีน (ครุฑ) บ้านถนนเพ็ญ นครนำ วัด มหรรณ ที่ ๒๗๘ ๗
- ✓ ขุนทอง สมุท (หนู) บ้านชนมเงิน คลอง บาง กอนน้อย ที่ ๑๓ ๓
- ขุนพรหมอักษรสมุทร (โพ) บ้าน คลอง คีระ ลังโพ ,, ๙๒ ๘
- ขุนทอง ภักดีนายเว (เอม) บ้านเรือนแพลำน้ำฝั ง ทั่ววัน ออก ,, ๓๑๖
- ขุนศรีทอง นายเว (เว) บ้านใน บ้าน พระยาไชยภูมิ กฤตบาง ลำภูล่าง
,, ๒๕๕ ๘
- ขุนพิณิจคดีจีน (น้อย) บ้าน ริม วัด มหรรณ ถนนเพ็ญ นคร ,, ๑๑๕ ๓

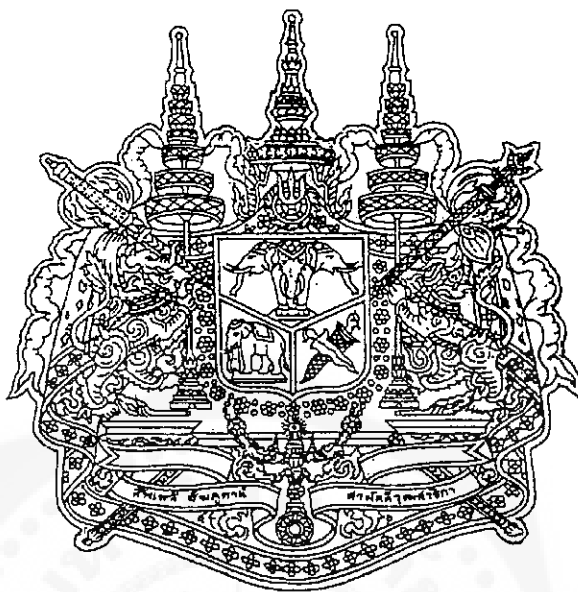
ต่าง ๆ

ตาม ตำ เภา

- ขุนวิสุทธิสาร (หนู) อยู่ ครอบ บ้าน พระยาเพชรพิไชยเก่า ที่ ๘ ๕

ตาม ญวน

- หลวง อนันทร มนตรี (หยุน) บ้านถนน บ้าน ญวน ที่ ๑๕ ๗
- ขุนพาที อนันภาษา (กรง) บ้านริม คลองโอ่ง อ่าง ,, ๒๕๒ ,,

โดย พระบรม ราชโองการ

สารบัญชีส่วน ที่ ๒ คือ ราษฎรในจังหวัด

ถนน แล ตรอก

จ. ศ. ๑๒๔๕

เล่ม ที่ ๒

บัญชีสารบัญสำหรับเจ้าพนักงาน กรมไปรษณีย์ ๒๒๔๗

ถนนใหม่ หลัง วัดทอง บางกอกน้อย

๕	อำเภออยู่ บิดา จำไม่ได้ เรือนฝา จาก ทำขึ้น บุษาย	๖	นายผู้ บุตร นายสิงห์ - ชน กรมพระสุ รักษาประยูร เรือนฝาจาก
๗	นายทอง เป็น ชน หม่นราชโยธา เป็น บุตร นายคำ เรือนฝาจาก	๘	หม่อมเจ้าเพิ่ม บุตร กรมหลวงเสนี บริรักษ์ โรง ชัดตะ
๙	นายดี บุตร หม่นรักษาพล ชน หลวง พิมาร เรือนฝาจาก	๑๐	นายน้อย เป็น ทหาร รักษาองค์ บุตร นายอิน ชน หลวงราชวรารักษ์ เรือนฝาจาก
๑๑	หลวงเทพนริน บุตร ชน ทหารฤทธิ์ไกร ชน กรมมหาดไทย เรือน ฝาจาก	๑๒	อำเภออยู่ บิดา จำไม่ได้ เรือน ฝาจาก
๑๓	นายสุต บุตร นายรอก ชน หลวง เทพนริน เรือน ฝาจาก	๑๔	อำเภออยู่ เรือน ฝาจาก ทำขึ้น ชาย
๑๕	อำเภออยู่ เรือน ฝาจาก	๑๖	อำเภออยู่ เรือน ฝาจาก เล้าสวน ทำ ขึ้น ชาย
๑๗	อำเภออยู่ เรือน ฝาจาก	๑๘	นายสื่ บุตร นายเม ชน พระยา มห เทพ เรือน ฝาจาก
๑๙	นายอ้อม บุตร นายเชียว ชน พระยา มหาเทพ เรือน ฝาจาก	๒๐	ชน รักษา มาท บุตร นายมา ชน พระ ยา เทวรังสิน เรือน ฝาจาก
๒๑	อำเภออยู่ เรือน ฝาจาก	๒๒	อำเภออยู่ เรือน ฝาจาก
๒๓	อำเภออยู่ เรือน ฝาจาก	๒๔	อำเภออยู่ เรือน ฝาจาก

๒๒๙

บอกเลิกหมาย สำหรับ ทำบถ

ถนนใหม่ หลังวัดทอง บางกอกน้อย

๒๕	อำแดงชูเรือน ฝาตะ	๒๖	นายแสง บุตร นายอิน ชัน หลวงอุ คม เรือน ฝาจาก
๒๗	อำแดงล้มเรือน ฝาจาก	๒๘	นายหว่าน บุตร นายทอง ชัน หลวง สัท เรือน ฝาจาก
๒๙	อำแดงศุก เรือน ฝาจาก	๓๐	นายแสง บุตร นายอ่วม ชัน พระรังค ติยวรุมาร เรือน ฝาจาก
๓๑	อำแดงทับทิม เรือน ฝากระดาน	๓๑	นายรอด บุตร นายปาน ชัน กรม น เรือน ฝากระดาน
๓๓	อำแดงทิม เรือน ฝาจาก	๓๔	อำแดงบาง เรือน ฝาจาก
๓๕	อำแดงนั้ม เรือน ฝาจาก	๓๖	เจ้ากรมทอง ชัน หลวงนายเดช เรือน ฝาจาก
๓๗	อำแดงกล่ำ เรือน ฝาจาก	๓๘	หมอบีบ ชัน พระนายมหาไฉก เรือน ฝาจาก

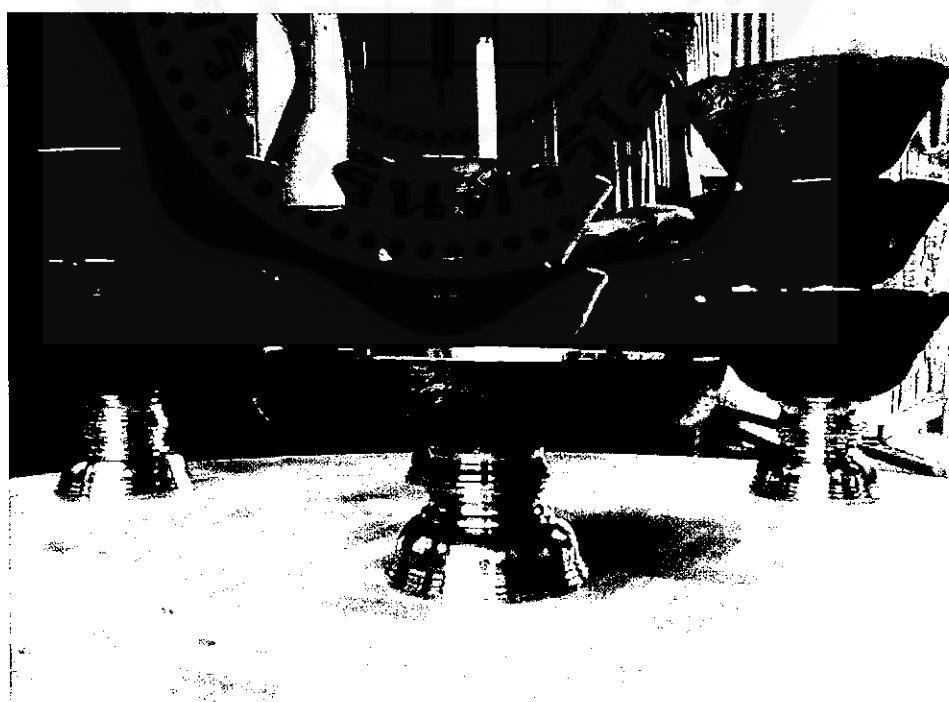
ถนนโรง ครก

กรุง เทพ ฯ

- ๑ ชุนเจ้าครบพล คุรุณ ทหารนำ ชัน ๒ หลวงณรินทามาต เรือน ฝากระดาน
เจ้าหมื่นไวยวรนาถ เรือน ฝากระดาน

ช่างกำลังกลึงภาชนะเครื่องทองลงหิน

ตัวอย่างภาชนะเครื่องทองลงหินของชุมชนบ้านบุ

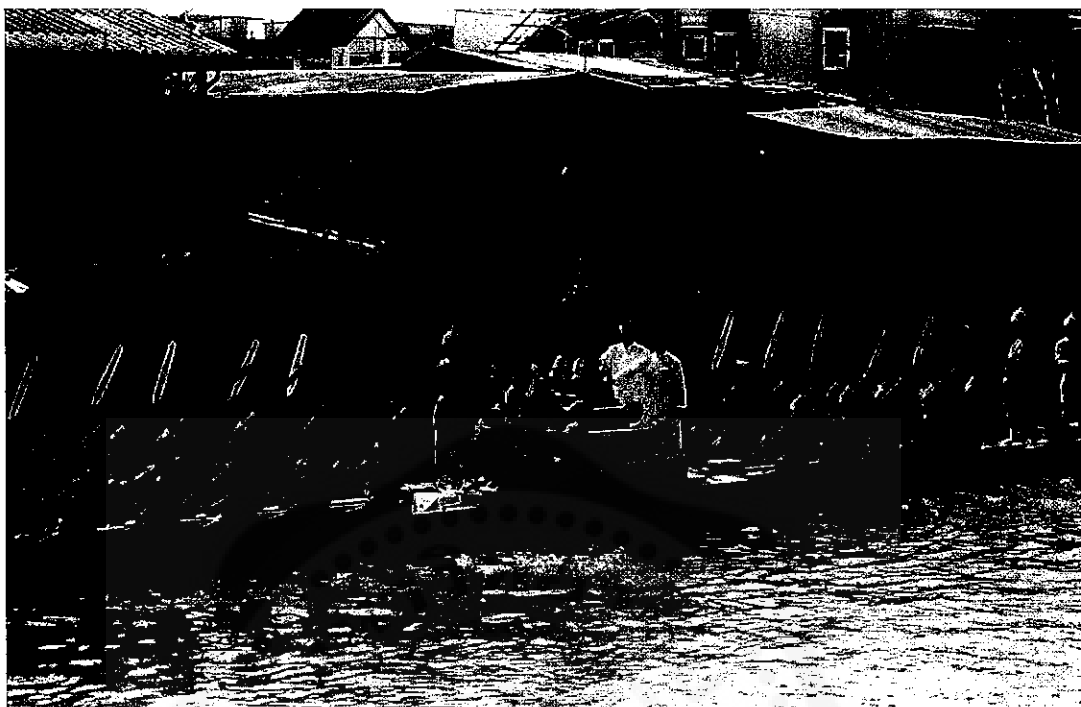

ภาพการค้าขายทางน้ำยังปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน

ภาพบน เรือขายหมู

ภาพล่าง เรือขายกล้วยเดี่ยว

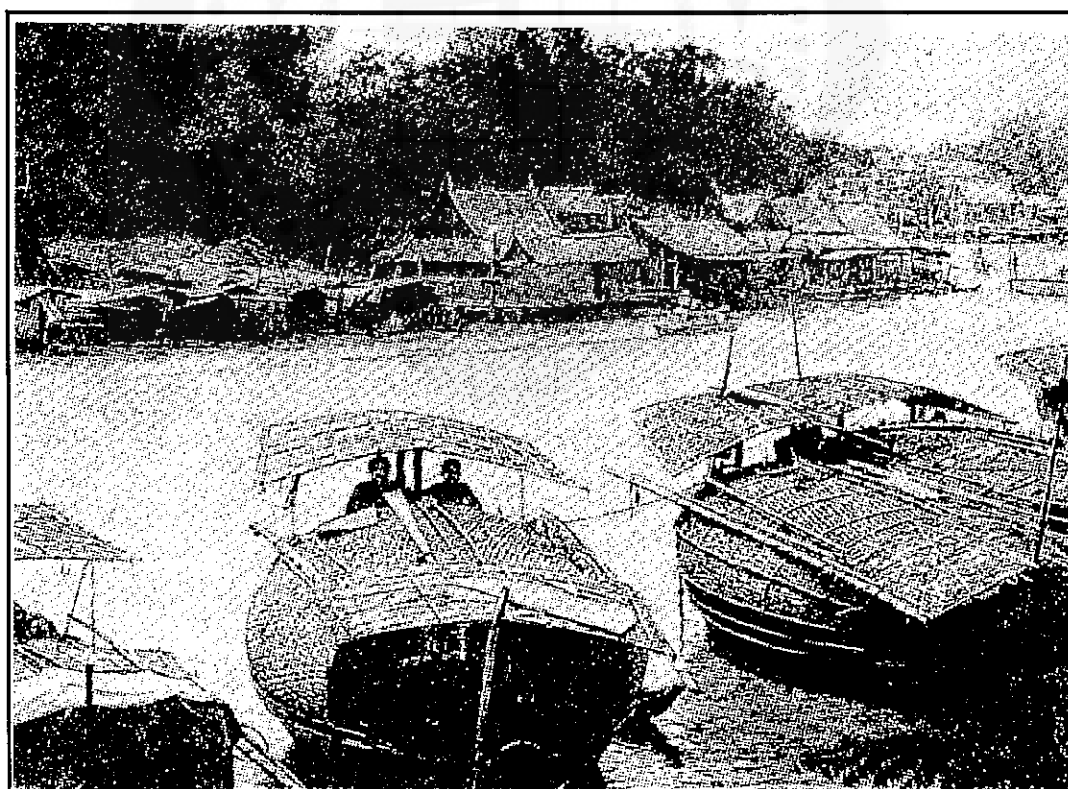
ที่มา: จากการสำรวจพื้นที่บริเวณคลองบางกอกน้อยแยกเข้าคลองชักพระ วันที่ 21 มีนาคม พ.ศ.2549

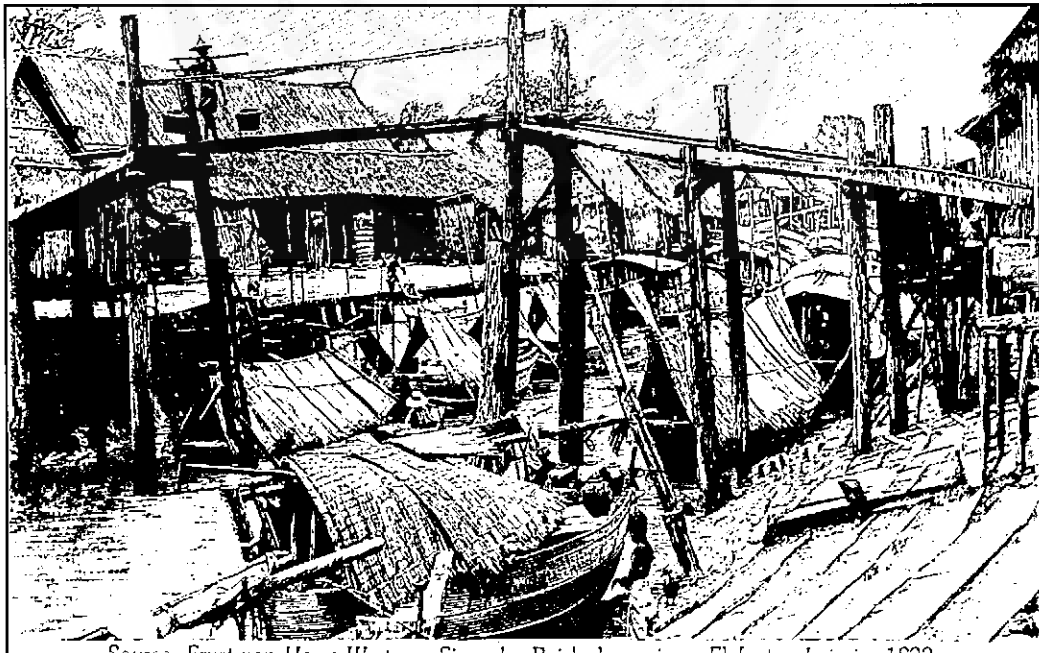
ประเพณีชักพระซึ่งเป็นประเพณีท้องถิ่นของชุมชนริมน้ำ

ประชาชนที่มีบ้านเรือนอยู่ริมคลองตั้งโต๊ะหมู่บูชาพระบรมสารีริกธาตุ

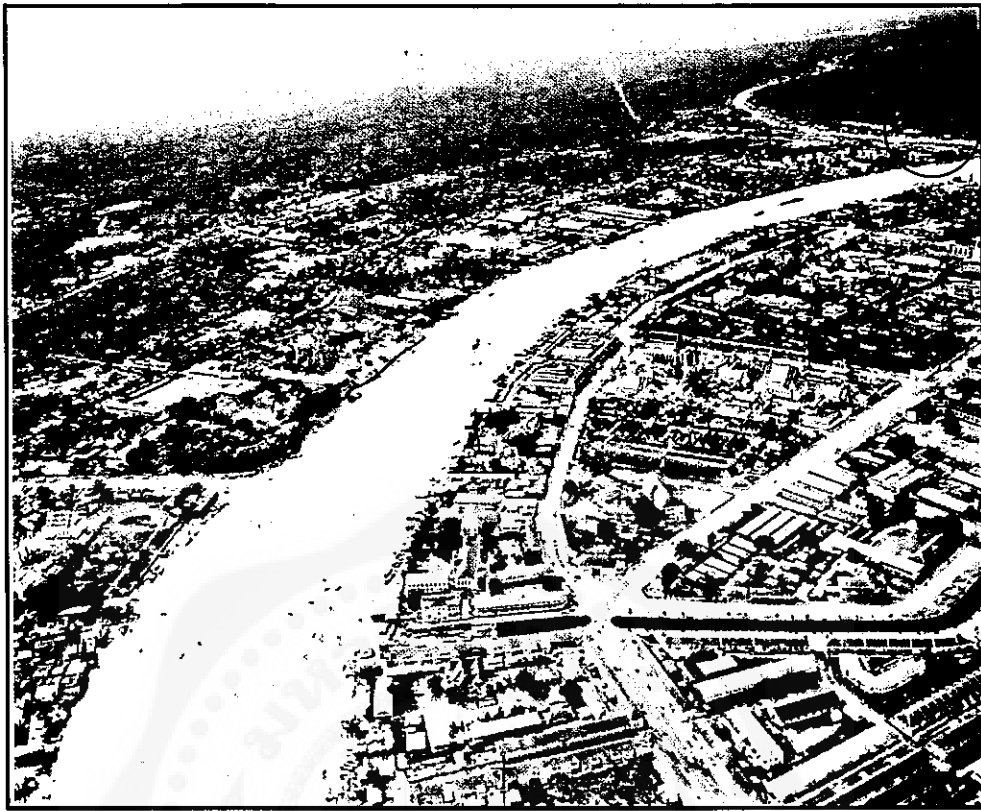
ลักษณะการตั้งบ้านเรือนไทยบริเวณแม่น้ำลำคลอง

ลักษณะบ้านเรือนไทยสมัยก่อน

วิถีชีวิตของชุมชนริมน้ำในอดีต

แม่น้ำเจ้าพระยามองเห็นคลองบางกอกใหญ่ด้านล่างและคลองบางกอกน้อยด้านบน

บริเวณปากคลองบางกอกน้อยในปัจจุบัน

เรือบ้านที่ยังคงพบเห็นได้ในคลองบางกอกน้อย

การคมนาคมทางน้ำในคลองบางกอกน้อยปัจจุบัน

ที่มา : จากการสำรวจพื้นที่ วันที่ 5 พฤษภาคม 2549

สภาพบ้านเรือนริมน้ำบริเวณสองฝั่งคลองบางกอกน้อย

ที่มา : จากการสำรวจพื้นที่ วันที่ 5 พฤษภาคม 2549

มณฑปซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปจำลองของวัดอมรินทรารามวรวิหาร

หลวงพ่อบุญน้อย วัดอมรินทรารามวรวิหาร

ที่มา : จากการสำรวจพื้นที่ วันที่ 18 มีนาคม 2549

พระอุโบสถวัดสุวรรณารามราชวรวิหาร

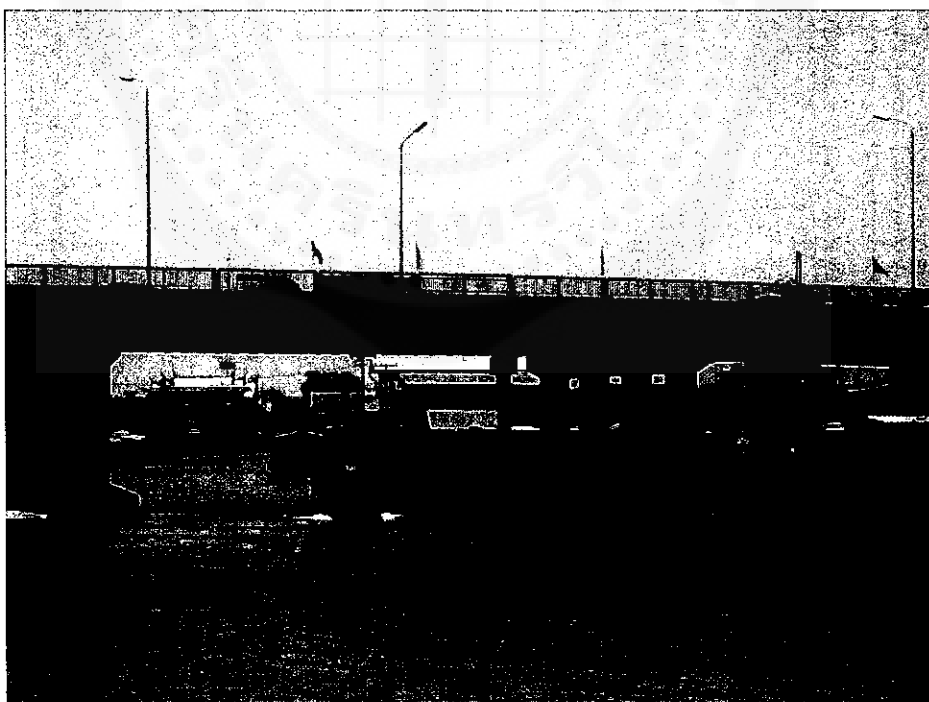

อุโบสถหลังเก่าของวัดชะลอ

ที่มา : จากการสำรวจพื้นที่ วันที่ 18 มีนาคม 2549

ถนนเจริญสนิทวงศ์ ถนนสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านคมนาคม
สำหรับชาวคลองบางกอกน้อย

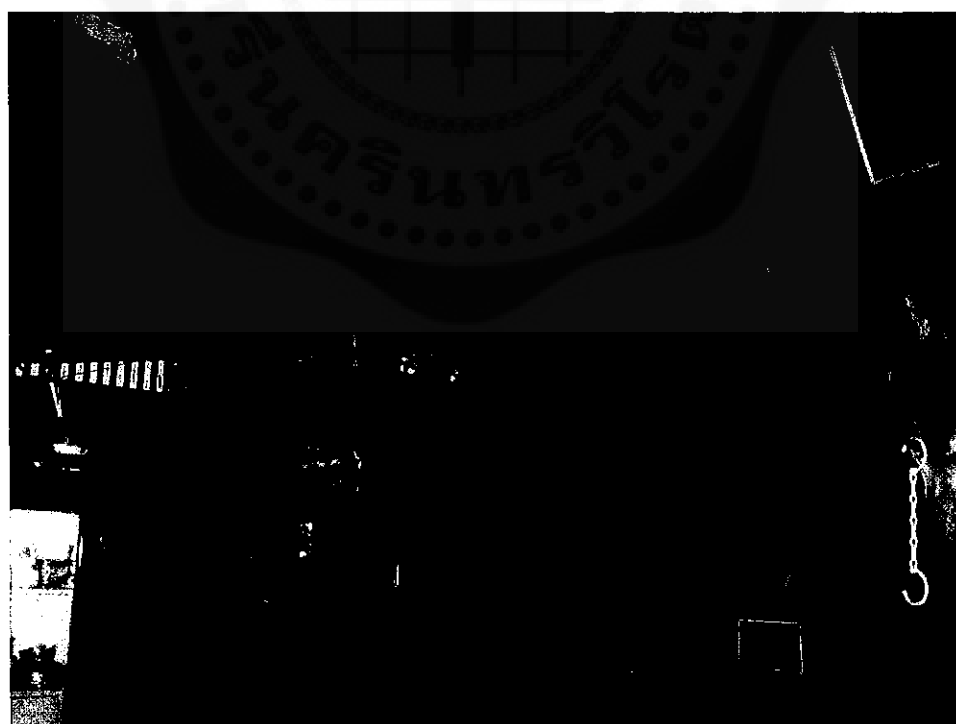

สะพานอรุณอมรินทร์

ที่มา : จากการสำรวจพื้นที่ วันที่ 5 พฤษภาคม 2549

เรือนไทยเก่าแก่อายุกว่า 100 ปี แสดงถึงการปลูกบ้านที่มีเรือนชาน
ที่มา : จากการสำรวจพื้นที่ วันที่ 5 พฤษภาคม 2549

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นางสาวพรพรรณ ศรีศิริรัตน์
วันเดือนปีเกิด	9 พฤศจิกายน พ.ศ.2509
สถานที่เกิด	136 แขวงเทพศิรินทร์ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	349 ซ.ตากสิน 15 แขวงบุคคโล เขตธนบุรี กรุงเทพฯ 10600
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	ครู (คศ.2)
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	โรงเรียนสตรีวัดอัมพวัน 162/1 ถนนเทอดไท แขวงปากคลอง เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร 10600
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2549	กศ.ม.(ประวัติศาสตร์) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
พ.ศ. 2533	ค.บ. (สังคมศึกษา , จิตวิทยาการปรึกษาและแนะแนว) เกียรตินิยมอันดับสอง จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พ.ศ. 2529	ประกาศนียบัตร ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย จากโรงเรียนศึกษานารี